

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav klasických studií

Novořecký jazyk a literatura

Hana Bohrnová

Knížecí zrcadla v Byzanci:

poradní literatura komnenovského období

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. et Mgr. Markéta Kulhánková, Ph.D.

Brno 2019

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

Hana Bohrnová

Zde bych chtěla poděkovat oběma vedoucím své disertační práce, doc. Mgr. et Mgr. Markétě Kulhánkové, Ph.D., a doc. Mgr. Ireně Radové, Ph.D., za uvedení do strhujícího byzantologického světa i rady během celého studia a doc. Kulhánkové pak za konzultace a připomínky k práci samotné. Největší dík pak patří mému manželovi Markovi a rodičům za nezměrné pochopení, úsilí a energii, které vynaložili, aby mi umožnili tuto disertační práci vytvořit.

.....

Hana Bohrnová

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Historický přehled vlády prvních Komnenovců.....	4
2.1 Vláda Alexia Komnena v datech	4
2.2 Vláda Ioanna Komnena v datech.....	8
2.3 Společenské změny	10
2.3.1 Změny v rodovém uspořádání.....	10
2.3.2 Změny ve zbožnosti a organizaci církve	11
2.4 Císařská idea za vlády Alexia Komnena	14
2.5 Císařská idea za vlády Ioanna Komnena	16
3. Metodologie	18
3.1 Časové vymezení zkoumané problematiky	18
3.2 Pojem knížecí zrcadlo v byzantologické bibliografii	19
3.3 Přehled byzantských děl označovaných jako knížecí zrcadla	24
3.4 Kritéria pro sestavení pramenného korpusu	27
3.4.1 Forma.....	28
3.4.2 Struktura	29
3.4.3 Témata a motivy	31
4. Klasifikace pramenů z doby vlády prvních Komnenovců.....	33
4.1 Prameny k době vlády Alexia Komnena.....	34
4.1.1 Historiografická literatura.....	34
4.1.2 Oslavná a poradní literatura	35
4.1.3 Další prameny	36
4.2 Prameny k době vlády Ioanna Komnena	37
4.2.1 Historiografická literatura	37
4.2.2 Oslavná a poradní literatura	40
4.2.3 Další prameny	41
5. Inovativní rysy v obrazu panovníka v komnenovském období.....	43

5.1 Císař a kardinální ctnosti	43
5.1.1 Význam řeckých termínů	45
5.1.2 Rétorická pravidla pro oslavu kardinálních ctností	46
5.1.3 Uměřenost.....	47
5.1.4 Spravedlnost.....	48
5.1.5 Odvaha a rozumnost.....	52
5.1.6 Trest za nedodržení kardinálních ctností.....	58
5.2 Císař jako urozený muž	61
5.2.1 Urozený původ v byzantské literatuře – historický přehled	61
5.2.2 Urozený původ v komnenovské historiografii	63
5.2.3 Urozený původ v komnenovské oslavné literatuře	65
5.2.4 Urozený původ v komnenovské poradní literatuře.....	68
5.2.5 Urozený původ v další komnenovské literatuře	71
5.3 Císař jako válečník a lovec.....	72
5.3.1 Vojenské dovednosti a výcvik	73
5.3.2 Lov	77
5.3.3 Vzhled, vybavení a výstroj.....	79
6. Závěr	85
7. Summary	89
8. Bibliografie	93
8.1 Prameny	93
8.2 Prameny v překladu	98
8.3 Sekundární literatura.....	99
8.4 Subsidia	110

1. Úvod

Jak poznamenal již P. Magdalino ve svém díle věnovaném vládě Manuela I. Komnena, správa byzantského impéria byla ze své podstaty založená na neotřesitelném postavení panovnické autority, hluboce ritualizovaná a svázaná tradicemi.¹ Každý panovník mohl tyto prvky tvořící ideovou složku řízení říše směřovat v rámci svých zájmů i aktuální politické situace odlišně, vždy ale zakládal svou moc na vztahu k Bohu, ke křesťanské oikumeně, k lidem stojícím mimo ni a ke svým rádčům.² Právě na těchto vztazích byl postaven dvorský ceremoniál, jehož součástí byla i příležitostná literatura. Ta čítala mnoho různých žánrů určených pro jednotlivé události, velmi často oslavného charakteru. Nicméně zajímavými pracemi, úzce souvisejícími se zachycením dobového obrazu ideálního panovníka i se správným vykonáváním panovnického postu, jsou také díla poradní, která obsahují nabádání pro mladého vysoce postaveného muže a tradičně se označují jako *knížecí zrcadla*.

Předkládaná disertační práce je věnována dílům zpravidla řazeným k tomuto žánru a vznikajícím v době vlády Alexia I. a Ioanna II. Komnenů. Časový rámec zkoumané problematiky je tedy jasně určen, obsahový rámec je však třeba definovat, což je předmětem první části práce. V ní si kladu za cíl zjistit, zda v byzantském prostředí existuje korpus textů obsahujících rady mladému panovníkovi, který by bylo možné souhrnně označit jako *knížecí zrcadla*, a logicky též zda je možné nabádání vztahující se k dobré vládě nalézt i v jiných než poradních textech. Druhá část práce je zaměřena na obsahovou stránku udělovaných ponaučení a zjišťuji v ní, zda v komnenovském období dochází v důsledku četných společenských změn k proměně obvyklé skladby těchto rad. Z důvodu ukotvení analyzovaných děl do historicko-sociálního rámce je tedy třeba v úvodu předkládané práce, ještě než

¹ Magdalino, 1993, 310.

² V byzantologické bibliografii se pro panovnickou ideologii se všemi výše uvedenými aspekty vžil výraz *Kaiseridee*. Tento německý termín se používá i v jinojazyčných spisech, viz např. Kazhdanova definice: The subtle ceremonial of palace life and sophisticated imperial ideology, which German scholars call the Kaiseridee. Kazdan & Constable 1982, 34. Nebo Angelovův rozbor tohoto termínu v kontrastu s normativním přístupem k byzantské státoprávní teorii a politickému myšlení. Angelov 2007, 8–15.

dojde k samotnému rozboru jádrových otázek, nastínit historický vývoj za vlády Alexia I. Komnena a Ioanna II. Komnena i sociální změny, které v prvních dekádách dvanáctého století vrcholily.

Další kapitola práce je věnována *knížecím zrcadlům*, a to ze dvou úhlů pohledu, formálního a obsahového. Formální složka zahrnuje předložení stavu současného bádání o žánru *knížecích zrcadel* v Byzanci, představení korpusu děl tradičně k tomuto žánru řazených a vytýčení kritérií, s jejichž pomocí byl tento korpus uspořádán. Obsahová stránka řešeného problému pak čítá vyhledání a sestavení souboru textů z první poloviny dvanáctého století, které se sice ke *knížecím zrcadlům* tradičně neřadí, ale lze v nich detekovat poradní tón, nabádání ke správné vládě či prezentaci ideálního panovníka, k jehož dosažení by měly všechny rady směřovat. Cílem této kapitoly je tedy sestavení pramenné základny předkládané disertační práce.

V třetí části práce pak provádím analýzu těchto textů a představím vybrané aspekty charakteristiky ideálního panovníka. S přihlédnutím k faktu, že literatura věnovaná ideální vládě obsahuje značné množství tematických okruhů a motivů, vybrala jsem z nich téma kardinálních ctností a motivy panovníka jako urozeného muže a válečníka. Ostatní témata a motivy nebyly ve zkoumaném období tak silně akcentovány, věnuji se jim však v práci okrajově v místech souvisejících s analyzovanou látkou, jako je motiv panovníka jako vtěleného zákona v kapitole o spravedlnosti nebo motiv panovníka jako Božího zástupce na zemi v kapitole o důležitosti urozeného původu.

Antická řecká jména i názvy děl pocházejících z tohoto období uvádím v souladu s publikací *Dějiny řecké literatury*.³ Pro přepis byzantských jmen do latinky volím úzus zavedený autory *Encyklopedie Byzance*.⁴ Při odkazování na byzantské spisy vědomě nepoužívám jednotný systém uvádění názvů děl, protože některá díla se zvykově v moderní odborné literatuře označují tradičním zkráceným názvem, např. spis diákona Agapeta *Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν* se cituje jako *Ekthesis*, pro další byzantské texty se zažil titul neodpovídající jejich původnímu označení, např. řeč Theofylakta Ochridského *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*

³ Canfora 2004.

⁴ Vavřínek & Balcárek 2011, 9.

se cituje jako *Paideia basilike*. Další díla žádný unifikovaný titul nemají, ty pak uvádím pod českým překladem jejich řeckého názvu, např. poradní list patriarchy Fotia nesoucí označení *Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς*, *Τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος* překládám jako *List bulharskému vladaři Borisi Michaelovi*. Posledním použitým řešením je prostý přepis řeckých titulů do latinky. Ten jsem zvolila např. pro Kekaumenův spis *Strategikon* (*Στρατηγικόν*), u něž na rozdíl od většiny moderních edicí a překladů nedoplňuji podtitul *Rady a vyprávění byzantského šlechtice*,⁵ odkazující na nejasné autorství tohoto spisu.

Vzhledem ke zvýšenému počtu stejnojmenných osobností patřících k širšímu okruhu vládnoucí rodiny uvádím u osob, kde by mohla vzniknout pochybnost o jejich identitě, odkaz na PBW. Jedná se např. o Isaakia Komnena, Andronika Komnena či Michaela Duku.

⁵ Cecaumeno, *Raccomandazioni e consigli di un galantuomo*, ed. M. D. Spadaro (1998), Alessandria: Edizioni dell' Orso; Cecaumeno, *Consejos de un aristócrata bizantino*, ed. J. S. Codoner (2000), Madrid: Alianza Editorial; *Советы и рассказы Кекамена: Поучение византийского полководца XI века*, ed. G. G. Litavrin (2003²), Moskva: Nauka; Kekaumenos, *Advice and Anecdotes*, ed. Ch. Roueché (2013), SAWS Dynamic Library of Wisdom Literatures; Kékauménos, *Conseils et récits d' un gentilhomme byzantin*, ed. P. Odorico (2015), Toulouse: Anacharsis.

2. Historický přehled vlády prvních Komnenovců

Jak již bylo řečeno výše, přehledové kapitoly o historickém vývoji v Byzanci za vlády Alexia I. a Ioanna II. Komnenů si kladou za cíl nastínit základní milníky v životě i vládě obou císařů a následně shrnout celkovou koncepci jejich panovnického směřování. Pro širší kontext dobového historického prostředí i diachronní analýzu trendů, které v první polovině dvanáctého století vrcholily, je možné konzultovat komplexní publikace zaměřené na jednotlivé otázky.⁶

2.1 Vláda Alexia Komnena v datech

Alexios se narodil patrně roku 1057 jako třetí potomek Ioanna Komnena a Anny Dalasseny. Jako příslušník významné vojenské rodiny již v útlém věku nastoupil do armády, kde si za vlády Michaela VII. Duky (1071–1078) vydobyl renomé vynalézavého a schopného velitele, a to především díky svým úspěšným tažením proti Turkům i povstalcům Rousselovi de Bailleul (1075), Nikeforovi Bryenniovi staršímu (1077–1078) a později i proti Nikeforovi Basilakovi (1078). Za vlády dalšího císaře Nikefora III. Botaneiata (1078–1081) pak zastával funkci vrchního velitele západní armády, což mu umožnilo kontrolovat značnou část byzantské vojenské síly a upevnit si pozici na Balkáně. Roku 1078 si sňatkem s Eirenou Dukainou zajistil podporu vlivného a zámožného rodu Duků, rodinnými vazbami byl spojen též s velitelem Georgiem Palaiologem, generálem kontrolujícím část Malé Asie Nikeforem Melissenem, a vdovou po předchozím císaři Marií z Alanie. S jejich podporou a aktivním přispěním své matky a staršího bratra Isaakia dobyl Alexios 1. dubna 1081 Konstantinopol a po abdikaci již stárnoucího Botaneiata byl o několik dní později korunován císařem.

Většinu Alexiovy téměř čtyřicetileté vlády provázely obranné války. V prvních letech jeho panování to byl střet v oblasti severního a středního Balkánu s normanskými jednotkami vedenými Robertem Guiscardem, který skončil Guiscardovou nečekanou smrtí v roce 1085. Byzanci se sice po sérii neúspěchů

⁶ Pro podrobnější informace viz PBW Alexios 1; PBW Ioannes 2; Angold 1985, 115–190; Treadgold 1997, 612–638; Birkenmeier 2002, 1–99; Suarez 2016.

podářilo získat ztracená území zpět, ovšem za cenu obrovských ekonomických ztrát. Úplatky pro spojence německého císaře Jindřicha IV., dočasná ztráta daňově spolehlivých území a vydání obchodních práv pro Benátky roku 1082 vyčerpaly již tak dost prázdnou státní pokladnu, takže Alexios byl nucen uchýlit se ke konfiskaci církevního majetku, což vyvolalo obrovskou vlnu nevole. Nepokoje na Balkáně pokračovaly, do poloviny osmdesátých let se datuje ozbrojené povstání sekty paulikiánů v Thrákii, kteří se roku 1086 spojili s kmenem Pečeněhů. Alexios s těmito kočovníky uzavřel výměnou za platbu tributu příměří, to ale nevydrželo dlouho a konflikt byl obnoven roku 1090. S Pečeněhy se spojil mocný emír ze Smyrny Tzachas, jenž po ovládnutí strategických ostrovů Lesbu, Chiu, Rodu a Samu ohrožoval svým loďstvem samotnou Konstantinopol. Alexios nakonec s pomocí dalšího kočovného kmene Kumánů nepřátele porazil v bitvě u Lebunionu 29. 4. 1091, avšak toto spojení brzy skončilo a císaři trvalo další čtyři roky, než zpacifikoval situaci na Balkáně a mohl svou pozornost obrátit do Malé Asie, která byla téměř kompletně obsazena Seldžuky.

Alexios neměl prostředky, aby vedl válku se seldžuckými Turky sám, a proto se jako křesťanský panovník obrátil s žádostí o pomoc na nejvyšší západní křesťanskou autoritu, tedy na papeže Urbana II., který jeho prosbě vyhověl roku 1095. Krátce poté do Byzance dospěla skupina dobrovolníků bez vojenského výcviku v čele s Petrem Poustevníkem, ale reálný dopad na rozložení sil v Malé Asii měl až příchod jednotek vedených předními západoevropskými šlechtici na sklonku roku 1096. Ti po složení přísah věrnosti Alexiovi dobyli během dvou let Nikaiu, Antiochii, Edessu a následně roku 1099 i cíl svého tažení Jeruzalém. Dohody o spolupráci i vzájemná důvěra byly narušeny liknavostí postupu Alexiových armád, a křižáci proto zpochybnili příslušnost získaných území k Byzanci. Bohemund, syn Roberta Guiscarda, se prohlásil pánem Antiochie a rozpoutal tak další konflikt zasahující Malou Asii i Balkán, který skončil jeho kapitulací roku 1108. Antiochie však zůstala pod byzantskou záštitou jen do Bohemundovy smrti, pak ji ovládl jeho synovec Tankred. Na sklonku své vlády Alexios podnikl výpravu do Bithýnie proti sultánu Meliku-šáhovi, jehož porazil roku 1116 u Filomelia, trvalou pacifikaci východního

území však toto vítězství nezaručilo. Nemocný císař se poté vrátil do Konstantinopole, kde 15. srpna 1118 zemřel.

Dočasné obsazení balkánských a trvalá ztráta východních provincií, permanentní vojenská tažení či ústupky spojencům si vyžádaly rozsáhlé zásahy do vnitřního uspořádání říše. Anatolie, tradiční byzantský zdroj daní i rekrutů, byla po bitvě u Mantzikertu roku 1071 postupně obsazována tureckými jednotkami, zatímco Balkán sužovaly celá osmdesátá a polovinu devadesátých let válečné konflikty. Proto musel Alexios hledat zdroje pro nepočetnou armádu i vyprázdněnou státní pokladnu jinde. Byzantské vojsko oslabovaly nejen z počátku neúspěšné války na několika frontách, ale i dezerte příslušníků etnických menšin k jejich domovským armádám a neschopnost zaplatit žoldnéře. Císař proto hledal nové spojence, jakými byli třeba Kumáni, Benátčané či křižáci, a do čela svých vlastních jednotek stavěl loajální velitele pocházející z úzkého kruhu s Komneny spolupracujících rodin.

Na podobném principu pak byla založena i reforma státní správy. Do čela menších územních celků themat byli postaveni spolehliví vojenští velitelé s tituly *δούκας* nebo *κατεπάνω*, zachován zůstal tradiční úřad civilního správce *πραιπόρω* pro oblast válkami nezasáženého Řecka. Institut *pronoia* se rozšířil i na státní polnosti a byl nově navázán na vykonávání vysokých vojenských funkcí. Dále došlo k vytvoření nových administrativních postů, jakými byli vrchní státní úředník dohlížející na fungování jednotlivých úřadů (*λογοθέτης τῶν σεκρέτων*) a vrchní výběrčí daní (*μέγας λογαριαστής τῶν σεκρέτων*) či správce veřejně prospěšných státních institucí (*μέγας λογαριαστής τῶν εὐαγῶν σεκρέτων*). Se snahou o ujednocení státní správy a ucelený postup při výběru daní úzce souvisí další Alexiova úprava z roku 1092, kdy provedl měnovou reformu, při níž nahradil po dekády devalvovaná platidla novou zlatou mincí *νόμισμα ὑπέροπυρον*, dále zavedl drobnější *ἄσπρον τραχύ* ze slitiny zlata a stříbra a nejmenší mincí pak bylo *νόμισμα τεταρτηρόν* z mědi a stříbra.

V oblasti církevní správy provedl Alexios mnoho dlouhodobých reforem, jejichž výsledkem byla větší kontrola státu nad církví.⁷ Kromě těchto opatření uplatňoval císař svou autoritu i přímo, např. zásahy do volby reprezentantů nově vzniklých církevních pozic, což si vyžádalo ostrý nesouhlas metropolity z Ankyry Niketa, který se ohradil, že „panovníkovi nepřísluší spravovat církevní záležitosti“.⁸ Dále pak Alexios osobně řídil náboženské procesy, ať už proti jednotlivcům, jakým byl roku 1082 soud s novoplatónským filozofem Ioannem Italem nebo Neilem o několik let později, i sektám paulikiánů či bogomilů v letech 1097–1100.⁹ Po úspěšném potlačení těchto herezí Alexios pověřil mnicha Euthymia Zigabena sepsáním příručky o dávných i současných herezích nesoucí název *Dogmatická výzbroj* (Πανοπλία δογματική).

Poslední oblast, ve které se Alexios realizoval, byla systematizace péče o potřebné a zřizování dobročinných organizací. Alexios se podílel na několika velkolepých stavebních projektech – obnovil multifunkční instituci sirotčince (ὄρφανοτροφεῖον) při sv. Pavlu, podporoval také svaté muže žijící mimo centrum – Christodula, zakladatele kláštera na Patmu, sv. Kyrilla Fileoty a sv. Meletia.¹⁰ Zakladatelkami klášterů pak byly také jeho matka a manželka. Anna Dalassene iniciovala vznik kláštera Christos Pantepoptes kolem roku 1087 a Eirene Dukaina založila na počátku dvanáctého století ženský klášter Kecharitomene a přidružený mužský Christos Filanthropos.¹¹

Alexios Komnenos tedy neprovedl zásadní revoluci v dosavadní struktuře byzantské říše, pouze se pokusil vnést řád do státního aparátu, zefektivnit jeho fungování a přizpůsobit jej novému systému vlády jedné rodiny a spřátelených rodů.

⁷ Jednalo se např. o posílení pozice úředníka s titulem χαρτοφύλαξ působícího při patriarchátu, ustanovení skupiny kazatelů bránících společnost proti herezím a současně dohlížejících na jednotlivé farnosti či revizi vykonávání správy církevního majetku laickou nobilitou.

⁸ Magdalino 1993, 269; *Niketas z Ankyry*, 184, 188, 194–96, 198–200, 238–48, 248.

⁹ Přesná datace procesu s bogomily je nejasná, viz Angold 1984, 141.

¹⁰ Magdalino 1993, 271.

¹¹ *Typika*, 649; Dimitropoulou 2007, 87–107.

2.2 Vláda Ioanna Komnena v datech

Ioannes II. Komnenos se narodil jako třetí potomek a nejstarší syn císaře Alexia Komnena a jeho ženy Eireny Dukainy v září 1087. O pět let později byl prohlášen spolucísařem. Kolem roku 1104 uzavřel sňatek s maďarskou princeznou Piroškou, která v byzantském prostředí přijala jméno Eirene. Pár měl šest dětí, nejstarší dvojčata Alexios a Maria se narodila v průběhu tažení do Makedonie roku 1106. Ioannes nastoupil na trůn po smrti svého otce v srpnu 1118 a během vlády musel několikrát čelit pokusům svých sourozenců ho z tohoto trůnu sesadit. Největší šanci na úspěch měl komplot Anny Komneny s podporou Eireny Dukainy, kladoucí si za cíl dosadit na trůn Annina manžela Nikefora Bryennia. Ten však zůstal švagrovi celoživotně věrný a v klíčové chvíli spiknutí vyhradil. Opakovaně o bratrův post usiloval též sebastokrator Isaakios, ale ani jeho úsilí nebylo úspěšné a vyneslo mu pouze několik pobytů v exilu.¹²

Krátce po nástupu na trůn vytáhl Ioannes proti Turkům v jižní části Malé Asie, na jaře 1120 dobyl Laodikeiu a vrátil se do hlavního města, odkud nedlouho poté úspěšně vyrazil na Sozopolis. Následujícího roku Pečeněhové překročili Dunaj, což vyvolalo nutnost tažení do Makedonie. Ioannes nad nimi zvítězil ve slavné bitvě u Beroia roku 1122 a tím definitivně vyřešil pečeněžskou hrozbu pro byzantskou říši. Rok poté završil úspěšné tažení proti Srbům, které po porážce přesídlil na území Nikomedeie.

Roku 1119 si Ioannes znepřátelil Benátčany, protože jim zrušil obchodní práva udělená v minulosti Alexiem Komnenem. V reakci na tento krok benátské vojsko o tři roky později dobylo ostrov Korfu a poskytlo své jednotky křížákům, aby společně získali roku 1124 Tyros. Na své cestě domů pak benátská armáda opakovaně napadala byzantské území. O dva roky později byl Ioannes donucen Benátkám v okleštěné formě obchodní práva obnovit.

Poslední Ioannovo tažení do jižní Evropy se datuje do let 1127–1129, kdy úspěšně bojoval s uherským králem Štěpánem II. (1116–1131) a Srby. Ioannes byl také znepokojen nárůstem normanské moci ve Středozeří, neboť Roger II. (1130–1154)

¹² Sebastokrator Isaakios byl zapleten do několika spiknutí usilujících o Ioannův trůn a v těchto snahách pokračoval i za vlády Manuela. PBW Isaakios 102.

se nechal korunovat králem Sicílie, usiloval o vliv v Africe i na Předním východě a pokusil se ovládnout námořní obchod ve Středomoří. Proto Ioannes zahájil spolupráci se západními císaři Lotharem III. (1133–1137) a později Konrádem III. (1138–1152),¹³ papežem Inocencem II. i Benátkami, kteří se cítili normanskou rozpínavostí též ohroženi.

Roku 1130 vyrazil Ioannes proti Turkům, ale stejně jako o dva roky později byl nucen se předčasně vrátit do hlavního města kvůli konspiračním snahám svého bratra sebastokratora Isaakia. Plody přineslo až jeho tažení z roku 1133, kdy dočasně dobyl Kastamon, původní sídlo Komnenovců, což oslavil obnovou tradičního triumfálního průvodu ulicemi Konstantinopole. Boje v severní části Malé Asie pokračovaly i další dva roky a vyústily v Ioannovo spojení se sultanátem Róm, díky němuž se císaři podařilo opět získat Kastamon a Gangru.

Léta 1137–1138 strávil Ioannes v oblasti Kilíkie bojem s Armény a křižáky. Podařilo se mu získat Mopsuestii, Tarsos, Adanu a Anazarbos. Po krátkém obléhání dobyl Antiochii a domluvil se s jejím vládcem Raimondem z Poitiers (1136–1149) a Joscelinem II., hrabětem z Edessy (1131–1149), na společném tažení proti muslimům žijícím v okolí města. Tato výprava neměla většího úspěchu a Ioannes se po nepokojích v Antiochii vrátil zpět do Konstantinopole. V letech 1139–1140 s pomocí svého synovce zvítězil nad danišmendovskými Turky a také ukončil na centrální moci značně nezávislou vládu Konstantina Gabrase v Trapezuntu. Roku 1142 vedl Ioannes byzantskou armádu do druhého tažení proti Antiochii, které skončilo jejím triumfálním dobytím. V této době také císař domluvil sňatek svého čtvrtého syna Manuela s Bertou ze Sulzbachu, švagrovou německého císaře Konráda III., a ztratil své dva nejstarší syny, spolucísaře Alexia a mladšího Andronika.

Během zimování v Kilíkii utrpěl císař zranění na lovu, kterému 8. dubna 1143 podlehl. Krátce předtím jmenoval svým nástupcem nejmladšího syna Manuela, který okamžitě získal podporu armády a po úspěšném tažení na Konstantinopol zbavil moci svého staršího bratra Isaakia a dosedl na trůn jako Manuel I.

V době vlády Ioanna II. pak vznikly tři obrovské architektonické projekty. Klášter Kristus Pantokrator v Konstantinopoli se začal stavět roku 1118, kdy Ioannes

¹³ Více ke vztahu těchto panovníků a Byzance viz Papageorgiou 2016, 37–40; Roche 2015.

dosedl na trůn, a byl dokončen roku 1136, kdy bylo sepsáno jeho typikon zmiňující již hotové budovy kláštera.¹⁴ Ioannův bratr sebastokrator Isaakios přestavěl katolikon kláštera Chora mezi lety 1120 a 1140 a o dekádu později založil klášter Theotokos Kosmosoteira ve městě Fera v Thrákii.¹⁵

2.3 Společenské změny

Jak vyplývá z výše uvedených informací, v době vlády Alexia a Ioanna Komnenů došlo k mnoha změnám v oblasti makrosociální, mikrosociální i ekonomické. Cílem této dílčí kapitoly není vyčerpávající popis všech těchto změn, ale detailní rozbor několika trendů, které měly zásadní význam pro transformaci panovnické prezentace v první polovině dvanáctého století.

2.3.1 Změny v rodovém uspořádání

Jednou z nejdůležitějších sociálních změn sahajících do období ikonoklasmu bylo zvyšování důležitosti nukleární rodiny na úkor širších rodinných vazeb. V jedenáctém století se pak začaly jednotlivé pokrevně spřízněné nukleární jednotky vydělovat vůči dalším příbuzenským skupinám a vytvářely rodová spojenectví. Důsledky tohoto vývoje jsou mimo jiné vytvoření vlivné vrstvy vojenské aristokracie a ustanovení rodových jmen.¹⁶

Alexios Komnenos dosedl na trůn díky podpoře své matky Anny Dalasseny, staršího bratra Isaakia a nových příbuzných získaných v císařově generaci sňatkem. Během celé vlády pak posiloval dominantní postavení svého rodu a s ním spřízněných rodin a současně postupně eliminoval nebezpečí, že tato hegemonie bude otřesena rodem jiným. Jedním z prostředků tohoto postupu bylo zavádění nových titulů nesouvisejících se zastávaným úřadem, ale naopak osobně spojujících nositele titulu

¹⁴ Magdalino 1993, 116–117.

¹⁵ Ousterhout 2016, 135–136.

¹⁶ Kazdan & Constable 1982, 54; Kazdan & Constable 1982, 31; dále viz Angold 1984; Cheynet 1990; Kazhdan 1997; Haldon 2003b, 270–274; Cheynet 2006. Další bibliografie vztahující se k rodovým vazbám v Byzanci viz Schreiner 2011, 260–262; Macrides 2008.

s panovníkem.¹⁷ Alexiovým cílem tedy nebylo na rozdíl od předchozí praxe izolovat a oslabit příbuzné jako potenciální nepřátele v boji o trůn, ale zapojit je do správy říše.

Distribuci omezené míry moci mezi spojence Alexios kombinoval s různými opresivními opatřeními. Jako aktivní vrchní velitel byzantské armády znesnadňoval jinému generálovi převzít nad jednotkami kontrolu a využít je v ozbrojeném povstání. Navíc zmenšená rozloha říše umožňovala panovníkovi lépe kontrolovat střediska na periferii i činnost jejich správců. Dále pak tradiční pozemková šlechta nezřídka ztratila své državy po jejich obsazení Turky, případně jako trest za domnělé či skutečné intriky proti panovníkovi, zatímco vojenská šlechta byla za svůj postup Alexiovi osobně zavázána nebo s Komnenovci spojena sňatkem. Pozice tradiční městské nobility císař oslabil např. prostřednictvím procesů s heretiky.

Křehkost systému založeného na výlučnosti jediné rodiny se ukázala již v další generaci, kdy si členové komnenovského rodu na základě svého původu dělali nárok na trůn a využívali svých případných sňatků s úřednickou konstantinopolskou šlechtou, aby tyto nároky mohli prosadit. Největší nebezpečí tak Ioannovi II. a Manuelovi I. nehrozilo ze strany vnějších konspirátorů, ale vlastních nejbližších příbuzných, tedy sourozenců, bratranců, strýců a synovců.¹⁸ Členové vládnoucí rodiny, jejichž ambice zůstaly nenaplněny, hledali oporu u úřednické šlechty, jiných rodů, na periferiích říše nebo u nepřátel. Tím v době vlády Manuela I. docházelo k opětovnému rozložení rodového systému distribuce vlády, který byl ustanoven za jeho dědečka.

2.3.2 Změny ve zbožnosti a organizaci církve

S ustanovováním rodové šlechty na konci 11. století a narůstajícím zájmem o rodovou prezentaci souvisí přechod od velkolepých oficiálních ceremonií k soukromější formě zbožnosti reprezentované domácími svatyněmi a rodinnými kláštery, které členové elit zakládali.¹⁹ Tím došlo také k přetvoření struktury klášterů,

¹⁷ Nově vytvořené tituly byly udělovány na základě pokrevnosti či příbuznosti a povětšinou tvořily složeninu se slovem *sebastos* (σεβαστός). Osoby patřící do nejužšího komnenovského rodinného kruhu získaly titul *sebastokrator* (σεβαστοκράτωρ), *protosebastos* (πρωτοσεβαστός), *pansebastos* *sebastos* (πανσεβαστός σεβαστός) nebo starší prestižní titul *kaisar* (καίσαρ).

¹⁸ Magdalino 1993, 180–201.

¹⁹ Dimitropoulou 2007, 99–101.

jež se podobně jako ostatní zbožné instituce více přiblížily každodennímu životu. Nezávislé kláštery typu koinobion poskytovaly poutníkům útočiště a zázemí v podobě ubytování, jídelen, lázní a stájí, zatímco se značně zredukoval počet klášterů typu lavra. Řádná správa klášterů a využití jejich ekonomického potenciálu už nebyly považovány za překážku k plnění jejich duchovních povinností.

Ke změnám došlo též v postavení svatých otců a ustanovování nových svatých, dříve badateli interpretovaným jako úpadek duchovního života. Jak lakonicky poznamenal H. G. Beck: „Vláda komnenovské dynastie je z pohledu hagiografie zklamáním.“²⁰ A. P. Kazhdan a A. W. Epstein označují ve svém díle byzantskou společnost přelomu jedenáctého a dvanáctého století za extrémně sekulární a racionální.²¹ Nicméně již M. Angold vysvětluje tento trend změnou kritérií pro ustavení nových svatých – již to nebylo konání zázraků, ale spíše osvětová činnost a poskytování duchovní záštity.²²

S tím úzce souvisí pozice mnichů jako duchovních otců. Zásadní změny ve zbožnosti nejvyšších vrstev se instituce duchovního otcovství, tedy možnosti hledat spirituální vedení u mnichů a svatých bláznů žijících v ulicích Konstantinopole či blízkém okolí, nedotkly. Uznávání duchovní otcové nezřídka radili větší skupině osob, a tak vznikaly sítě vysoce postavených úředníků a duchovních, kteří vyznávali podobné politické názory a sledovali stejné cíle.²³ Jejich prostřednictvím získali duchovní otcové přístup k tajným vládním informacím a mohli svým svěřencům radit nejen v otázkách správného chování, ale také při rozhodování o státních záležitostech nejvyššího významu. Často sloužili také jako prostředníci při výměně informací nebo vyjednávači. Proto lze říci, že v tomto období vliv duchovních otců výrazně překročil hranice dřívějšího spirituálního vedení, a jejich rady se často týkaly konkrétních světských záležitostí.²⁴

²⁰ So ist das Zeitalter der Komnenen hagiographisch eine Enttäuschung. Beck 1959, 271.

²¹ Kazhdan & Epstein 1985.

²² Angold 1995, 4.

²³ Kyrillos Fileotes byl duchovním otcem Anny Dalasseny, Alexia Komnena, jeho švagra Georgia Palaiologa, významného velitele Eumathia Filokala a příslušníka předního rodu Konstantina Choirofakta. Morris 2001, 48.

²⁴ Morris 2001.

Sociální změny v 11. století v kombinaci s rychlým střídáním nevýrazných vladařů a sekvencí politicky aktivních patriarchů, jakými byli Alexios Studites (1025–1043), Michael Kerullarios (1043–1058) či Ioannes VIII. Xifilinos (1064–1075),²⁵ vedlo k posílení pozice církve ve státní správě na úkor císaře. Ve snaze opět konsolidovat poměry se Alexios Komnenos po celou dobu své vlády aktivně zapojoval do církevních záležitostí, prováděl reformy, zakládal dobročinné organizace a osobně řídil procesy s heretiky.

Nicméně všechny tyto procesy však měly kromě náboženského i politický rozměr – v první rovině Alexios svou přímou účastí a disputacemi s obviněnými vystupoval jako aktivní obránce pravé víry, ve druhé rovině odsouzení jednotlivých heretiků vedlo k represí určité pro panovníka potenciálně nebezpečné skupiny. V případě Ioanna Itala to byli rodiče jeho žáků, příslušníci s Komnenovci nespřízněné nobility, navíc probíhající proces s heretikem odváděl pozornost duchovních od konfiskace církevního majetku. Neilos rozdmýchával nepokoje mezi monofyzitskými Armény v Konstantinopoli, bývalí elitní příslušníci byzantské armády paulikiáni se přidali k Pečeněhům v konfliktu na Balkáně a vnitřně sevřená sekta bogomilů čítala i příslušníky předních konstantinopolských rodů.

Zatímco činnost Alexia Komnena v církevní sféře byla dobovými autory dobře zdokumentována a moderními badateli hojně analyzována, aktivita jeho nástupce Ioanna II. Komnena byla z důvodu nedostatku pramenů vědci často opomíjena. M. Angold ve svém stručném popisu událostí v církevní sféře v době vlády Ioanna II. lakonicky konstatoval, že císař byl příliš zaneprázdněn vojenskými taženími a zahraničními záležitostmi, takže mu zbývalo jen velmi málo času na církev.²⁶ P. Magdalino označil léta 1118–1140 za jedno z na události nejchudších období v byzantských církevních dějinách, kdy Ioannes ponechal církev osudu.²⁷ Důvody pak spatřoval nejen v nedostatku pramenů k této otázce, ale i v klidné církevní scéně

²⁵ Podrobný rozbor situace viz Angold 1995, 39–41.

²⁶ John Comnenus was preoccupied with campaigning and foreign affairs and has little time for the church. Angold 1995, 75.

²⁷ To judge from the surviving evidence, the period 1118–40 was one of the least eventful in Byzantine Church history. Magdalino 1993, 275; Its [caesaropapism] high points were separated by about a generation, corresponding to the reign of John II, in which the emperor left the Church alone. Magdalino 1993, 308.

zaštitěné stabilním patriarchátem Ioanna IX. Agapeta (1111–1134), absencí akutních náboženských problémů a Ioannovou vytížeností jinde.

Proto je třeba se v případě druhého císaře komnenovské dynastie zaměřit spíše na prezentaci jeho individuální zbožnosti, která dokládá trend postupného přechodu na osobnější formu projevů náboženského vyznání. Komnenovci s oblibou zasvěcovali nově zřizované kláštery Kristu či Bohorodičce, což je dalším inovativním prvkem, který se promítl také do výběru osobních patronů, ochránkyní Ioanna II. byla totiž Panna Marie. Kořeny této volby lze spatřovat ve faktu, že Ioannes dosedl na trůn 15. srpna, tedy v den svátku Nanebevzetí Panny Marie. Poté vedl války pod záštitou Bohorodičky, významné vítězství z roku 1133, korunované dobytím rodové pevnosti Kastamon, oslavil triumfálním průvodem Konstantinopolí s ikonou Panny Marie umístěnou na dekorovaném voze patřícímu zpravidla vítěznému generálovi, zatímco on sám kráčel pokorně pěšky vedle ní.²⁸ Nechal též razit zlatou minci theotokion, na jejíž přední straně byl znázorněn Kristus a na zadní straně Ioannes II. a Panna Marie. Dále vydal příkazy, aby po jeho smrti stála během připomínkových mší na jeho hrobě ikona Panna Marie Hodegetria.²⁹

2.4 Císařská idea za vlády Alexia Komnena

Politická ideologie byla po celou dobu trvání Byzance de facto neměnná, nicméně každý panovník ji mohl částečně uzpůsobit dle své povahy, cílů a aktuální situace. Nejinak postupovali i císaři Alexios I. a Ioannes II. Komnenové. První jmenovaný věnoval značné úsilí narovnání veřejného mínění o své osobě, které doznalo po jeho nástupu na trůn zásadních změn. Z oblíbeného úspěšného mladého generála se v prvních letech své vlády stal vojákem, který nezabránil svým jednotkám v rabování Konstantinopole, velitelem prohrávajícím jednu bitvu za druhou, aristokratem protěžujícím vlastní rodinu a přátele na úkor trpícího zbytku obyvatel, tvrdým panovníkem zatěžujícím okrajové části říše neúměrnými odvody a mužem, který vztáhl ruku na církevní majetek. Alexios musel vynaložit obrovské

²⁸ Magdalino 2016.

²⁹ Papageorgiou 2016, 43.

úsilí, aby v dalších dekádách tento obraz pozměnil, což se mu podařilo především prostřednictvím důmyslných politických opatření.

Pro obnovení obrazu příkladného křesťanského vládce podnikl Alexios celou řadu kroků. Za svůj ozbrojený vstup do Konstantinopole roku 1081 se s celou rodinou veřejně kál a v počátcích své vlády žil komnenovský rod pod vedení Anny Dalasseny přísně zbožným životem. Spory s církevními hodnostáři způsobené neoprávněným nakládáním s církevním majetkem i zásahy do její hierarchie urovnal Alexios svým aktivním zapojením do procesů s heretiky, jež mu kromě odstranění potenciálně nebezpečných skupin přinesly zařazení jeho jména na seznamy osob zaslouživších se o ortodoxii, a tedy pravidelné připomínání jeho skutků při jejich předčítání. Císařovy zásahy do církevní hierarchie lze interpretovat jako výsledek jeho péče o dobro duchovenstva. Dalším důkazem jeho zbožnosti byla christianizace Pečeněhů, k dotvoření jeho role jako ochránce křesťanstva pak přispělo založení veřejně prospěšných nadací.

Ve válce s Normany (1081–1085) Alexios prokázal své vojenské umění. Po počáteční drtivé porážce u Dyrrhachia, kde přišel o většinu své armády, dokázal udržet svá území až do válku končící šťastné náhody, spočívající ve smrti normanského velitele Roberta Guiscarda. Alexios se aktivně snažil zvrátit pro Byzanc nepříznivé výchozí podmínky, a to především změnou taktiky spočívající v přechodu od velkých bitev k menším útokům ze zálohy, obsazením klíčových postů spolehlivými a schopnými veliteli, jako byl obránce Larisy Leon Kefalas či správce Dyrrhachia Georgios Palaiologos, doplněním armády žoldnéři pod vedením generálů z komnenovské kliky a výcvikem mladých bojovníků. Dalším stěžejním krokem, kterým Alexios budoval svůj obraz zachránce rozvrácené byzantské říše, byla péče o poddané v rámci filantropie reprezentovaná obnovením multifunkčního sirotčince.

2.5 Císařská idea za vlády Ioanna Komnena

Ioannes II. Komnenos strávil prakticky celou svou vládu na válečných taženích. Na rozdíl od svého otce, který byl nucen vést obranné války, měl Ioannes možnost cíle svých vojenských výbojů do jisté míry volit. Některá tažení byla vyvolána aktuální politickou situací, např. dynastické spory v Uhrách, původní domovině císařovny Eireny Pirošky, nebo rozpínavost Benátské republiky, ale jiná zapadala do Ioannova strategického konceptu. Tažení do jižní části Malé Asie byla patrně podnícena ekonomickými zájmy a spory s držiteli Antiochie zase důvody ideovými.³⁰ Pro tohoto císaře byla v panovnické reprezentaci tedy klíčová témata zesíleného militarismu, ochrany křesťanské obce, vymezení se vůči křižákům a v neposlední řadě otázka nástupnictví.

Ioannes obnovil tradici triumfálních pochodů po velkých vítězstvích. Svůj obraz jako ochránce křesťanské obce posílil tím, že pochody uspořádal pouze po vítězství nad Osmany v letech 1133, 1141 a 1139, i když porážky jiných nepřátel byly významnější a trvalejší. Zavedl též každoroční oslavu vítězství nad Pečeněhy, která jej velebila jako zachránce obyvatel Thrákie a Makedonie.

Přítomnost křižáků na Předním východě znamenala pro byzantské císaře problém, protože na rozdíl od nevěřících Osmanů bojovali stejně jako Byzantinci v Kristově jménu a konflikty s nimi bylo tedy nutné podložit jinou ideologickou záštitou než nutností chránit křesťanskou obec. Alexios Komnenos tuto otázku neměl příležitost řešit, příchod prvních křižáků jej zaskočil, a tak se snaha vymezit se vůči křižákům objevuje až u Ioanna II., který pro vlastní prezentaci hojně používal symbol kříže, stavěl se do role prvního křižáka, zaštitil se ochranou Panny Marie a dobová literatura jej označuje termínem Boží bojovník, typickým pro křižáky,³¹ nebo ho oslavuje jako Mojžíše a Davida, vedoucího svůj lid do zaslíbené země.

³⁰ Magdalino 1993, 35–41.

³¹ Objevují se termíny *ἀθλητής Κυρίου*, *ἀθλητής Χριστοῦ* či *σταυροφόρος*, např. *τί μὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ κυρίου ἀθλητὴν ἀπὸ τῶν στιγμάτων ἐθαύμασα; Nikeforos Basilakes*, 87.26–27; *Φιλόχριστός ἐστιν, μεγαλόψυχός ἐστιν, τιμήσει τὸν Ἰησοῦν ἐν σταυρικῷ τῷ τυπώματι, φιλονεικήσει τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μηδὲν ἀπολελείψεσθαι τὸ φιλόχριστον. Nikeforos Basilakes*, 68.1–3; *οὐ φέρω μὴ στεφανοῦσα [ἡ πόλις] ἀθλητὴν τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐκεῖνου κληρονομίας κατὰ Χριστὸν καὶ νομίμως ἀθλήσαντα. Nikeforos Basilakes*, 72.29–31; *τᾶλλα γὰρ ὦν θεὸς τις καὶ ἀήττητος ἀθλητής, κήρυκος ἀμοιρεῖς. Michael Italikos*, 253.8–9. Relevantní bibliografie viz Papageorgiou, 44–45.

Dalším důležitým prvkem Ioannovy ideologie byl nástup na trůn, od makedonské dynastie tradičně dědičný, za Komnenovců doplněn ještě požadavkem „zásluh“. Fakt, že ve 12. stol. bylo obvyklé jmenovat nástupcem nejstaršího syna, dokládá Ioannova potřeba zdůvodnit, proč tento princip porušil a vybral za nástupce schopnějšího syna Manuela. Komnenovci tedy kladli důraz na pokrevní linii, ale také na schopnosti, které pro ně byly důležitější.

3. Metodologie

Předkládaná disertační práce je věnována *knížecím zrcadlům* za vlády prvních Komnenovců. Zatímco časový rámec pro výběr analyzovaných pramenů je jasně vymezen, žánrové kritérium *knížecích zrcadel* je nesporně méně transparentní a vyžaduje hlubší zamyšlení. Nejprve je třeba nastínit diachronní recepci tohoto termínu sahající od prvních pokusů sestavit dějiny byzantské literatury až po současné bádání a na základě tohoto přehledu zvážit opodstatnění užití termínu *knížecí zrcadlo* pro byzantské prostředí.³² Následně je nezbytné představit soubor děl tradičně k tomuto žánru řazených a posoudit, zda jsou pro předkládanou práci relevantní. Posledním metodickým úkonem je pak definice formálních, strukturních a tematických kritérií pro výběr dalších děl doplňujících pramennou základnu této disertační práce.

3.1 Časové vymezení zkoumané problematiky

Předkládaná disertační práce se věnuje vládě prvních dvou komnenovských císařů, tedy Alexia I. (1081–1118) a Ioanna II. (1118–1143). K době posledního panovníka této dynastie, Manuela I. (1143–1180), přihlíží pouze v případě, kdy je to nutné z důvodu zachování kontinuity při rozboru specifické tendence či kompletace určité otázky. Důvodem tohoto omezení byla jistá odlišnost klíčových prvků panovnické reprezentace počínající od druhé poloviny dvanáctého století. K tradičnímu komnenovskému militarismu a důrazu na rodovou pospolitost se přidává oslava téměř nadlidských hrdinských činů, božské moudrosti a záliba v pěkném vzhledu korunovaném luxusním oblečením i vybavením. Tyto prvky by si zasloužily komplexnější analýzu čítající rozbor dokumentů západoevropské provenience i dalšího vývoje v prostředí byzantském, což by vysoce převýšilo rozsah disertační práce. Rozhodnutí neakcentovat prameny z doby vlády Manuela I. ovlivnil

³² Následující kapitola je věnována výhradně specifickým uchopením žánru *knížecích zrcadel* Byzantinci a moderními badateli věnujícími se byzantské literatuře. Pro pojetí tohoto žánru v jiných literaturách viz např. Anton 1968; Hadot 1972, 555–632; Anton 2006; Jónsson 2006; Lachaud & Scordia 2007; Grimmer & Blaydes & McQueen (nepublikováno).

kromě nárůstu literární produkce v tomto období i fakt, že zde chybí literatura poradní, která tvoří jádro předkládané práce.³³

3.2 Pojem knížecí zrcadlo v byzantologické bibliografii

Prvním nutným krokem metodologického uchopení vytyčeného tématu je tedy vymezení se vůči pojmu *knížecí zrcadlo*.³⁴ Moderní badatelé se pokusili z širokého spektra byzantské didaktické tvorby³⁵ vydělit pod tímto termínem, převzatým ze západoevropské středověké literární produkce, díla s převládajícím podílem morálních i státoprávních rad určených následníkovi trůnu či nastupujícímu panovníkovi. I když díla řazená v byzantském a západoevropském prostředí do kategorie *knížecích zrcadel* mají velmi podobný obsah (kardinální ctnosti, péče o poddané, výběr přátel a rádců, opozice dobrého panovníka a tyрана atd.) i motivy (panovník jako filozof, panovník jako vtělený zákon, panovník jako zástupce Boha na zemi, panovník jako pozemský Kristus), samotné použití termínu *knížecí zrcadlo*, *speculum principis*, není v byzantské a západoevropské literatuře shodné.

Zatímco v západoevropské středověké produkci se tento termín, uvedený poprvé Gottfriedem z Viterba v díle *Speculum Regum* pro Jindřicha VI., běžně objevuje a hojně používá již od dvanáctého století, v byzantské literatuře se takové žánrové označení nevyskytuje.³⁶ Texty předkládající rady pro čerstvě korunovaného panovníka nebo následníka trůnu byly v byzantské rukopisné tradici označovány jako *napromenuť* (παραινεσις), *poradní kapitoly* (κεφάλαια παραινετικά), *nabádací řeč* (λόγος νουθητητικός), *poučení* (ὑποθηκαι), *obraz vladaře* (βασιλικὸς ἀνδριάς) nebo nesly titul *O císařství* (Περὶ βασιλείας) a ve srovnání se západoevropskou produkcí tak

³³ Magdalino hovoří o více než sedmdesáti enkomiích obracejících se přímo k osobě císaře a mnohem větším počtu oslavných děl věnovaných jiným osobám, ve kterých je panovník zmíněn. Magdalino 1993, 414. Dále existuje rozsáhlá teologická, právní, historická a zábavná literární produkce.

³⁴ Rozšířená verze této kapitoly byla publikována jako Bohrnová 2017.

³⁵ Didaktická literatura má v byzantské společnosti nezpochybnitelné místo a dlouhou tradici. Kromě čistě edukativních prací, jako jsou florilegium či gnomologia, a děl ze své podstaty naučných, např. hagiografické texty, lze určitou míru poradního tónu detektovat i u mnoha jiných, např. historiografických, panegyrických či imaginativních spisů.

³⁶ Berges 1938; Hadot 1972, 556; Blum 1981, 1–5.

vykazovaly větší formální rozrůzněnost.³⁷ Dalším zásadním rozdílem je, že v západoevropské literatuře pokrývá termín *speculum principis* světskou i církevní poradní literaturou, která má značně odlišné vyznění v otázce superiority obou autorit, zatímco v byzantském prostředí taková diferenciací neexistuje.

Termín *knížecí zrcadlo* zavedl do byzantského literárního prostředí ve svém průkopnickém díle *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* K. Krumbacher, aniž by jej však doplnil o definici tohoto žánru.³⁸ O tu se pokusil až W. Blum,³⁹ jenž převzal (pracovní) definici O. Eberharda původně určenou pro západoevropská díla, která vymezuje *knížecí zrcadlo* jako „uzavřené dílo, které v co největší možné komplexnosti prezentuje zásadní rady nebo napomenutí pro správné chování panovníka s přihlédnutím k jeho zvláštní pozici. Mezi jeho autorem a recipientem je většinou osobní vztah.“⁴⁰ H. Hunger pak vytýčil společné distinktivní prvky děl, která lze ke *knížecím zrcadlům* řadit. Mezi stěžejní znaky patří vznešený adresát, gnómický obsah, politická aktuálnost a vzory v Ísokratově *Řeči Níkokleovi* a Pseudo-Ísokratově *Řeči Démonikovi*.⁴¹

Nejen že byzantská *knížecí zrcadla* vykazují značně rozdíly po formální a účelové stránce, většina spisů neodpovídá plně všem uvedeným kritériím nebo definici, a naopak jiná díla, která by je splňovala, se mezi *zrcadla* tradičně neřadí. To lze demonstrovat konkretizováním výše uvedených základních parametrů u dvou děl tradičně řazených ke *knížecím zrcadlům*: *Ekthesis* (Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν) diákona Agapeta (6. stol.) pro císaře Justiniana a *Listu bulharskému vladaři Borisi Michaelovi* (Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς

³⁷ Giannouli 2009, 120; Hadot 1972, 616.

³⁸ Krumbacher 1897, 456–457. K. Krumbacher sice termín *knížecí zrcadlo* užíval, současně však respektoval různorodost forem děl k tomuto žánru později řazených. O díle diákona Agapeta *Ekthesis* sice hovoří jako o zrcadle (Fürstenspiegel, 456; 457; 464), ale Fotiova *Kefalaia parainetika* označuje za nabádání (Ermahnungsschrift, 457), dílo Theofylakta Ochridského *Paideia basilike* chápe jako ponaučení pro žáka (Unterweisung an seinen Schüler, 463), nabádání císaře Manuela II. Palaiologa *Poučení o královském způsobu života* jako rady (Mahnschrift, 491) a spis Thomase Magistra *O císařství* jako studii o královských povinnostech (Studie über die Pflichten des Königs, 549).

³⁹ Blum 1981, 31.

⁴⁰ Ein Fürstenspiegel ist ein geschlossenes Werk, das mit dem Zweck der grundsätzlichen Wissensvermittlung oder Ermahnung möglichst vollständig das rechte Verhalten des Herrschers im Blick auf seine besondere Stellung erörtert; dabei liegt meist eine persönliche Beziehung zum Herrscher zugrunde. Eberhardt 1977, 280; 678.

⁴¹ Hunger 1978, 157–165.

Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς, Τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος) patriarchy Fotia (810–893).⁴² I když obě díla vykazují určité shodné znaky, tedy ani u jednoho z nich neznáme přesnou motivaci jeho vzniku, můžeme pouze teoretizovat o jejich přesném účelu a není doloženo, zda a jak byla přijata adresátem, v mnoha jiných ohledech jsou tyto spisy odlišné. Agapetovo dílo má formu krátkých kapitol, Fotiovy rady jsou koncipovány v rámci listu jako nestejně dlouhá ponaučení doplněná církevní historií. O osobnosti diákona Agapeta není nic známo, zatímco život patriarchy Fotia byl důkladně probádán. Definici H. Hungera pak obě díla shodně nenaplnují: Fotiov dopis nereflektuje soudobou politickou situaci, obsahuje pouze církevní dějiny a standardní korpus morálních rad. Agapetos zase plně nevyužívá antické vzory a zachycuje aktuální situaci velmi kurzoricky.

Tato nehomogenost korpusu *knížecích zrcadel* upoutala pozornost mnoha badatelů, kteří stanovili různé postupy, jak s ní pracovat. První skupina, k níž patří E. Barker, I. Ševčenko, I. Čičurov, K. D. S. Paidas nebo W. Hörandner,⁴³ se ve svých pracích věnovaných poradním spisům určeným panovníkům problematice jejich zařazení k žánru *knížecích zrcadel* nevěnovala, protože tento aspekt neměl větší dopad na jejich studie. Další autoři, jako např. D. Angelov, F. Leonte či M. Grünbart,⁴⁴ se ve svých dílech o problematice užívání termínu *knížecí zrcadlo* v byzantském prostředí krátce zmínili, ale k vlastní definici se uchýlilo jen nemnoho z nich. Výjimku tvoří A. Giannouli, která pod pojmem *knížecí zrcadlo* rozumí samostatně stojící poradní dílo věnované skutečnému panovníkovi.⁴⁵

Další přístup spočívá ve snaze rozčlenit korpus *knížecích zrcadel* na homogennější podskupiny, které by bylo možné jednotně definovat. H. Hunger rozdělil ve svém přehledu byzantské elaborované literatury *zrcadla* po stránce literární formy na koherentní (zusammenhängend) a na ta, která vycházejí z gnómické tradice.⁴⁶ G. Prinzing vycházel také z formálních rysů jednotlivých spisů a rozčlenil je na díla samostatně stojící (selbstständig) a vložená do jiných textů (integriert). Také jako první

⁴² Podrobněji viz Odorico 1993.

⁴³ Barker 1957; Ševčenko 1978, 3–44; Čičurov 1985, 33–45; Paidas 2005; Paidas 2006; Paidas 2018 (zde již kapitola věnovaná *knížecím zrcadlům* jako žánru nechybí); Hörandner 2009, 103–114.

⁴⁴ Angelov 2007, 184–197; Leonte 2012; Grünbart 2017.

⁴⁵ Giannouli 2009, 119–129.

⁴⁶ Hunger 1978, 158–165.

upozornil na to, že bez systematické analýzy všech těchto děl nemůže být plně osvětlen jejich účel ani okolnosti vzniku.⁴⁷ Nejkomplexnější dělení zakládající se na vztahu autora a adresáta v kombinaci s hlavním inspiračním zdrojem nastínila Ch. Roueché, která rozeznává tři typy *zrcadel*: Rady mladému muži (vztah učitel – žák, vzorem Pseudo-Ískratova *Řeč Démonikovi*), Rady panovníkovi (vztah řečník – panovník, vzorem Ískratova *Řeč Níkokleovi*) a Rady panovníka synovi (vztah otec – syn, vzorem *Kniha moudrosti*).⁴⁸

Jak vyplývá ze všech nastíněných přístupů k poradním spisům určeným panovníkům, moderní badatelé si plně uvědomují úskalí interpretace všech výše uvedených děl v rámci žánru *knížecích zrcadel*. Už A. Kazhdan k tomuto tématu uvedl, že „vědcům hrozí, že budou aplikovat anachronická kritéria a kategorie na literární díla lidí, kteří viděli věci jinak“.⁴⁹ G. Prinzing pak varoval před nastoleným přístupem k interpretaci byzantských poradních děl a připustil, že přesná definice určitého žánru nemusí nutně znamenat oprávněnost jeho existence a že je nutné zkoumat *knížecí zrcadla* v kontextu dalších relevantních dobových děl.⁵⁰ Tento přístup převedl do praxe K. Karatolios,⁵¹ který ve svém přehledovém díle doplňujícím dvě publikace K. D. S. Paidase zkoumá analyzované texty ve vztahu k historickým událostem, dalším dobovým spisům a osobnostem jejich autorů.

Na tezi zpochybňující oprávněnost užívání termínu *knížecí zrcadlo* v byzantském prostředí navázal P. Odorico, který je označil za „neexistující kategorii, nádobu bez skutečného obsahu“, uměle importovanou moderními badateli do byzantského prostředí ze západoevropské středověké literatury.⁵² Dále uvedl, že sebelépe vytvořené žánrové třídění nezajistí korektní interpretaci díla, dokud nebude plně pochopen účel a okolnosti jeho vzniku v souvislostech dobové literární produkce stejně jako vztah autora a adresáta.

⁴⁷ [...] sich ohne systematische Berücksichtigung der integrierten Fürstenspiegel weder die Frage nach Form und Inhalt byzantinischer Fürstenspiegel insgesamt noch die Frage nach den Ursachen und Anlässen ihrer Abfassung sowie ihrer praktischen Verwendung, um nicht vom 'Sitz im Leben' zu sprechen, hinreichend gründlich klären lassen. Prinzing 1988, 4.

⁴⁸ Mullett 2007, 381–383.

⁴⁹ We are in danger of applying anachronistic criteria and categories to the literature of a people who saw things differently. Kazdan & Constable 1982, 96.

⁵⁰ Prinzing 1988.

⁵¹ Karatolios 2015.

⁵² Une catégorie inexistante, véritable boîte à idées vide. Odorico 2009, 226.

Zavádění nepůvodních žánrových kategorií do byzantské literatury s sebou nese nebezpečí pokřivení chápání jednotlivých děl. Z jednotlivých byzantských děl je zřejmé, že autoři sice dodržovali úzus různých žánrů i stylů v dnešním smyslu slova (např. rozdělení na nízký, střední a vysoký styl) a byli si vědomi formálních požadavků, které na ně jednotlivé styly a žánry kladly,⁵³ nicméně v mnoha jiných bodech se byzantské a moderní pojetí literatury liší: originalita nemá vyšší prestiž než schopnost dobře kompilovat nebo napodobovat klasická díla, neexistuje ostrý předěl mezi zábavnou a naučnou literaturou a autoři nevnímají odstup od historické literární tradice.⁵⁴

Z tohoto důvodu je nutné se při třídění jednotlivých děl do žánrových kategorií řídit kritérii, která byla byzantské literatuře vlastní.⁵⁵ Na tomto principu založil třídění S. Papaioannou, který přihlíží k rukopisné tradici daného textu.⁵⁶ Dle M. Mullett je pro zařazení díla k určitému žánru klíčová jeho forma (dialog, řeč, dopis, lyrická forma, narativní forma) a obsah (poradní, poučný, informativní, útěšný, zábavný atd.).⁵⁷ Tyto požadavky je dle mého názoru vhodné doplnit o další příznaky tak, jak je definuje P. Odorico, a přihlížet také k účelu díla a vztahu autora a recipienta. Zatímco první kategorie formy je zpravidla jasně určitelná, u zbývajících tří často chybí dostatek informací, aby mohly být přesně definovány. Protože tedy není možné u většiny děl použít všechna uvedená klasifikační kritéria, která žánr *knížecích zrcadel* vymezují, a plně posoudit tyto práce dle jednotných kritérií či je konfrontovat

⁵³ Např. omluvy Anny Komneny za vybočení z žánru historiografie. δὲ ὅμως τὸ δάκρυον καὶ ταμειῶν πρὸς τοὺς ἐπικαίρους τῶν τόπων, ἵνα μὴ τὰς μονωδίας τῶν ἐμῶν ἀναμιγνῦσα ταῖς ἱστορικαῖς διηγήσει τὴν ἱστορίαν συγχέοιμι. *Anna Komnene*, 1.12.3; εἰς πέλαγος ἄλλων διηγημάτων ἐμπέπτωκα, ἀλλὰ με θεσμός ἱστορίας ἀπειργεῖ. *Anna Komnene*, 5.9.4; μονωδεῖν με τὸ ἐπὶ τούτῳ πάθος ἐκβιάζεται, ἀλλ' ὁ τῆς ἱστορίας νόμος ἐκεῖθεν αὐθις ἀπειργεῖ. *Anna Komnene*, 15.5.4.

⁵⁴ Roueché 2009.

⁵⁵ Byzantologové tímto přístupem modifikovali obecné literární teorie vzniklé na základě korpusů jiných literatur. Pro časově i prostorově širší diskuzi o kritériích žánrové klasifikace i její opodstatněnosti, definici žánrových kategorií a pravidlech jejich ustanovování viz Fowler 1982; Wellek & Warren 1996, 322–340; Pospíšil 1998; Duff 2000; Mocná & Peterka 2004, 5–9; Nünning 2006, 117–118, 163–166; 770–774; Pavera & Všetická 2011, 379–380; Šidák 2013; Pospíšil 2014; Culler 2015.

⁵⁶ [...] We cannot understand Byzantine authorship without examining closely how and why authors enter the world of manuscripts: how they are selected, excerpted, and arranged within books. Papaioannou 2014a, 21. S. Papaioannou podrobněji vysvětluje svůj přístup k byzantské žánrové taxonomii na příkladu historiografie ve svém dalším článku. Papaioannou 2014b.

⁵⁷ Mullett 1992, 236–237.

s podobnými díly západoevropské provenience, přikláním se k názoru, že vymezení žánru *knížecích zrcadel* není pro byzantskou literaturu vhodné a považuji za přínosnější přistupovat k dílům individuálně.

Z tohoto důvodu posuzuji ve své disertační práci poradní díla vždy společně s dalšími pracemi vzniklými v rámci stejného období a pro podobnou příležitost. Zkoumám v nich především možnost osvětlit vztah autora a recipienta i případného dalšího publika, kterému mohly být určeny, dále konkrétní historické okolnosti v době jejich sepsání a současně také naplnění či odchýlení se od rétorického vzorce, ve kterém byly vytvořeny. Takto získané informace tvoří síť, která ukotví dané dílo v mozaice dobové literární produkce, a současně nezřídka odhalí nečekané souvislosti, které při tradiční žánrové klasifikaci nejsou na první pohled patrné.

3.3 Přehled byzantských děl označovaných jako knížecí zrcadla

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, s přibývajícimi díly věnovanými byzantské literární historii se ustanovil korpus děl označovaných jako *knížecí zrcadla*. I když k opodstatněnosti existence tohoto nesourodého celku lze mít oprávněné námítky, je třeba si jej alespoň ve zkratce představit, aby bylo možné se vůči textům v něm obsaženým vymezit. Pro tento základní přehled využívám metodiku třídění D. Angelova,⁵⁸ vzniklou modifikací na formě jednotlivých děl založené metodice H. Hungera, doplňuji ji však o okrajové spisy, které se zpravidla řadí k jiným žánrům a pouze obsahují krátké vložené *knížecí zrcadlo* nebo jsou svým vyzněním poradním spisem pro panovníka.

První skupinou jsou řeči ve své literární formě. Mezi nejrepresentativnější příklady patří oslavná řeč Theofylakta Ochridského (1050–1126) pro následníka trůnu Konstantina *Paideia basilike* (*Λόγος εις τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*)⁵⁹ či řeč Synesia (370–413) pronesená před císařem Arkadiem v roce 398 nesoucí název *O císařství* (*Περὶ βασιλείας*) a obsahující kromě obvyklých rétorických motivů (chvalo zpěv na město, řeč jako nejlepší z darů) i nabádání k uchování byzantských tradic a k rezistenci vůči západnímu vlivu. Druhou skupinu tvoří *zrcadla* zpracovaná

⁵⁸ Angelov 2007, 185.

⁵⁹ Pro edice všech níže uvedených děl viz podkapitola 8.1 Prameny.

formou gnóm, často vytvářejících akrostich. Do této skupiny lze řadit dílo diákona Agapeta *Ekthesis* (Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν) pro císaře Justiniána, spis *Kefalaia parainetika* (Κεφάλαια παραινετικά) patriarchy Fotia obracející se na panovníka Leona VI. Moudrého, Kekaumenův spis *Strategikon* (Στρατηγικόν), práce *Obraz vladaře* (Βασιλικὸς ἀνδριάς) vzdělance Nikefora Blemmyda pro Theodora II. Laskarise, dílo Thoma Magistra *O císařství* (Περὶ βασιλείας) adresované Andronikovi II. Palaiologovi a otcovské ponaučení Manuela II. Palaiologa pro syna Ioanna *Poučení o královském způsobu života* (Ἐπιτομὴ βασιλικῆς ἀγωγῆς).

Agapetovo (6. stol.) dílo je se svými osmdesáti dochovanými manuskripty beze sporu nejrozšířenějším *knížecím zrcadlem* a získalo velkou popularitu i ve slovanském a západoevropském prostředí.⁶⁰ Navzdory tomu chybí informace o recepci tohoto díla na Justiniánově (527–565) dvoře. *Ekthesis* tvoří celkem 72 stručných důkladně propracovaných kapitol věnovaných především vztahu panovníka a Boha, panovníka a poddaných, vlastnostem vyžadovaným po panovníkovi a vztahu mezi státem a občany. Za autora díla *Kefalaia parainetika* byl kvůli jeho dedikaci v minulosti považován císař Basileios I. (826–886), současní badatelé se ale přiklánějí k autorství patriarchy Fotia (810–893). Spis tvoří 66 gnóm psaných jako imperativy a obsahujících kromě obvyklých témat i vlastní motivy, např. důležitost vzdělání, seznam doporučených autorů k četbě, význam duchovních jako Božích prostředníků. Z tohoto období pochází také spis *Druhé nabádání* (Ἐτέρα παραίνεσις), který je ovšem obsahově i stylisticky na mnohem nižší úrovni a jeho autorem byl nejspíš průměrně vzdělaný duchovní z císařského dvora.

Nikeforos Blemmydes (1197–1272) sestavil pro svého žáka pozdějšího císaře Theodora II. Laskarise (1221–1258) 219 krátkých ponaučení nesoucích název *Obraz vladaře*, která se kromě obvyklých témat věnují také praktickým záležitostem, jako jsou výcvik pozemního vojska i námořnictva, organizace tažení nebo výběr úředníků. Dílo Thoma Magistra (1275–1347) *O císařství* adresované Andronikovi II. Palaiologovi (1259–1328) má podobný teoreticko-praktický obsah, i když je tvořeno pouze třiceti kapitolami. Je doplněno *zrcadlem* pro poddané *O státu* (Περὶ πολιτείας). Manuelovo (1350–1425) dílo *Poučení o královském způsobu života* tvoří jeden celek

⁶⁰ Angelov 2007, 186–187.

s korpusem sedmi eticko-didaktických řečí, který má vést ke komplexnímu fyzickému, duchovnímu i intelektuálnímu formování mladého muže. Poradní spis je rozdělen na 100 obsahově i formálně vyvážených kapitol a kromě obvyklých témat upozorňuje také na tíži panovnického údělu a nutnosti hledat vhodný odpočinek.

V souladu s bazálním tříděním H. Hungera se D. Angelov věnuje pouze těmto dvěma kategoriím, tedy řečem a gnómám,⁶¹ formální pestrost *knížecích zrcadel* je však mnohem větší. Proto je třeba jeho výčet doplnit ještě o další kategorie: listy, dialogy a básně. V tomto ohledu nesouhlasím s hodnocením W. Hörandnera, že nelze básnická díla počítat mezi *knížecí zrcadla* v pravém slova smyslu, neboť neobsahují žádné pokyny.⁶² Jako příklad básní čítajících praktické rady ohledně výkonu panovnických povinností lze uvést dílo *Múzy* obsahující mnoho pokynů ohledně správy říše, její obrany či výběru důvěrníků.

Formu listu rozděleného na dvě části mají rady patriarchy Fotia pro bulharského cara Borise (?–907) nesoucí název *List bulharskému vladaři Borisi Michaelovi* (Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς, *Ti êstiv êrgon âρχοντος*) a vztahující se k carovu pokřtění a přijetí do ortodoxní oikumeny. V prvním bloku jsou shrnuty dějiny ortodoxní církve a ve druhém jsou nastíněny rady pro správný život. Spis lze tedy jako celek chápat jako výchozí příručku pro život správného křesťana. Recepce a praktické použití tohoto díla na bulharském dvoře je diskutabilní, v Byzanci však byla jeho poradní část rozšířená.

Formálně je listem též ponaučení patriarchy Nikolaa Mystika bagdádskému chalífovi. Nikolaos Mystikos (852–925), hlava byzantské diplomacie v době nezletilosti císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta (905–954), se ve svém listu obrací na bagdádského chalífu s žádostí o propuštění kyperských zajatců. Stručná poradní část si neklade za cíl poskytnout chalífovi ponaučení, ale vhodně zvolenými tématy vykreslujícími laskavého a lidumilného vládce pohnout chalífu k vydání vězňů.

Mezi básnická *knížecí zrcadla* patří dvě básně *Múzy* (Μούσαι), pocházející z pera neznámého autora tvořícího na dvoře komnenovských císařů, a anonymní didaktická

⁶¹ Angelov 2007, 184–197.

⁶² Les poésies ne sont jamais des miroirs des princes dans les sens propre du mot. Normalement elles ne contiennent pas d' instructions. Hörandner 2009, 103–104.

báseň *Spaneas* (Σπανέας), která obsahuje široké spektrum převážně triviálních eticko-didaktických rad i několik originálních témat: udávání heretiků či zvýšený zájem o lov a vojenství. Formálním dialogem je pak překlad indických zvířecích bajek *Stefanites a Ichneutes* (Τὰ κατὰ Στεφανίτην καὶ Ἰχνηλάτην), v němž panovník pokládá krátké otázky týkající se správné vlády a filozof mu odpovídá dlouhými podobenstvími ze zvířecího světa. Dialogickou formu nabývá také krátká poradní pasáž začleněná do eposu *Digenis Akritis* (Διγενῆς Ἀκρίτης), v níž hrdina poskytuje při společném setkání císaři krátké a typizované rady ohledně správné vlády. Lze předpokládat, že tento úryvek byl do eposu včleněn až vysoce postaveným dvorským básníkem ve 12. století.

Zbývající díla už netvoří jednotnou formální kategorii, román *Barlaam a Joasaf* (Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ) je překladem legendy o Buddhově životě. Toto dílo bylo patrně určeno jako poučná četba pro mnichy, nicméně s ohledem na svého hlavního hrdinu, prince Joasafa, obsahuje také pokyny pro správnou vládu. Doba jeho překladu do řečtiny je nejasná, kolísá mezi 8. a 12. stoletím. Poradní část obsahuje také *Život sv. Eufrosyne mladší*, sepsaný duchovním Nikeforem Kallistem Xanthopulem (1268/1274–1328), v jehož poradní části lze spatřovat paralelu mezi vládou císaře Michaela IX. Palaiologa (1277–1320), v níž vznikl, a vládou panovníka Leona VI. Moudrého (886–912), kdy sv. Eufrosyne žila.

3.4 Kritéria pro sestavení pramenného korpusu

Kritérii pro výběr pramenů pro předkládanou disertační práci tedy nebylo pouze jejich žánrové zařazení a časový rámec (vznik děl během vlády Alexia a Ioanna Komnenů, případně mladší díla do této doby se odkazující), ale především jejich tón (vybízející, nabádací či oslavný), relace autora a recipienta (panovník a autor, jenž s ním je v osobním vztahu) a s tím související účel díla (podnítit panovníka k příkladnému chování či na jeho příkladné chování poukázat). Forma a žánrové zařazení děl, která tyto kategorie naplňují, jsou pak velmi různorodé, neboť spektrum děl zachycujících v byzantském světě panovnickou ideologii je velmi široké. Nicméně nejlépe zaznamenána je císařská idea v poradní, panegyrické a historiografické

literatuře.⁶³ Po obsahové stránce uváděných charakteristik ideálního panovníka se od sebe prakticky neliší, mají však různý tón, časovou rovinu i uchopení tématu.

3.4.1 Forma

Jak již bylo uvedeno v kapitole věnované *knížecím zrcadlům*, po formální stránce je poradní literatura velmi různorodá, má však ve všech případech vybízející tón a panovníkovy vlastnosti jsou v ní pojaty jako vytoužený ideál, o nějž je třeba usilovat. Proto se poradní literatura obrací do budoucnosti. Oslavná díla, reprezentovaná z formálního pohledu především širokým spektrem řečí a básní, mají panegyrický tón, panovníkovy vlastnosti jsou v nich podány jako fakta. Díla se obrací do současnosti či nedávné minulosti, což je dáno také tím, že řeč má aktuální charakter, může být přednášena, a jejím cílem je zaujmout přítomné posluchače. Poslední skupinou jsou historická díla, v nichž se autoři snaží prezentovat panovníkovy vlastnosti jako fakta, buď naplňující panovnícký ideál (dobrý panovník), nebo odporující panovníckému ideálu (tyran). Tato díla se pak obrací do minulosti nebo autorovy současnosti a mají informativní tón. Formálně jsou pak reprezentovány kronikami či historickými spisy.

S jistou mírou zjednodušení lze říci, že výše uvedené tři skupiny analyzovaných děl naplňují antické rozdělení rétorických stylů na forenzní (historické spisy), deliberativní (poradní díla) a demonstrativní (oslavné řeči). Postihují také všechny časové roviny, tedy předčasnost, současnost a následnost, ve vztahu uvedených dat a jejich realizace a zahrnují různé literární formy. Z tohoto důvodu umožňuje vybraný vzorek poradních, oslavných a historiografických děl zachytit komplexní obraz panovnícké ideologie a bude tvořit jádro pramenné základny této práce.

V předkládané práci naopak nejsou akcentovány soubory gnóm, jakým je např. florilegium eticko-náboženských citátů z duchovních textů *Včela (Μέλισσα)*, či překlady zahraničních děl, k nimž lze řadit soubor indických bajek nesoucí titul *Stefanites a Ichneutes* nebo román s nejasným autorstvím i dobou vzniku

⁶³ Přihlížet lze samozřejmě i k dalším literárním pramenům, např. humoristickým dílům, eposům, legendám, románům a dále pak i k jiným typům dokumentů, jako jsou administrativní spisy, nápisy, pečeti, obrazové prameny apod.

Barlaam a Joasaf, protože po formální stránce vybočují z byzantských kritérií pro tvorbu jednotlivých literárních děl, vztah jejich autora a recipienta neodpovídá zvyklostem na byzantském dvoře, a navíc po obsahové stránce kladou na panovníkovo chování jiné požadavky než originální byzantská domácí tvorba. Do předkládané práce nejsou zahrnuta též prooimia císařských zlatých bul, a to především z důvodu formální i obsahové odlišnosti od ostatních analyzovaných pramenů.

3.4.2 Struktura

Historiografická díla měla v Byzanci dvě základní formy.⁶⁴ Jednalo se o světové kroniky, ty počínaly stvořením světa a končily v autorově současnosti, přebíraly informace ze starších kronik, byly psané méně vzletným jazykem a obsahovaly větší podíl zábavných příběhů. Druhým typem byl historický spis, jenž zachycoval nedávné události, čerpal z primárních pramenů, byl psán složitějším jazykem a jeho autoři si brali za vzor díla antických historiků Xenofóna, Polybia či Thúkýdida. Ve své práci přihlížím především k historickým dílům, neboť svou strukturou vycházející z klasických řeckých vzorů i výběrem témat, motivů a paralel korespondují s vysoce propracovanou literaturou oslavnou. Není známo, že by autoři používali pro sestavování historických děl příručku, spíše přímo čerpali z prací antických spisovatelů, podle jejichž vzoru zpracovávali dobové dokumenty i své zkušenosti do vlastní interpretace událostí.

Oproti tomu pokyny pro sepisování oslavné literatury jsou v byzantských příručkách pro tvorbu textů dobře zachyceny. Při sestavování císařských řečí, tedy *basilikos logos*, byzantští autoři následovali strukturou i obsahem model vytvořený antickým autorem Menandrem (z Láodikeie)⁶⁵ a stejná témata nalezneme i v oslavných dílech jiných forem, např. básní. Autorství i datace tohoto textu nejsou zcela jasné, stejně tak není přímo doloženo, že by Byzantinci s tímto dílem aktivně pracovali. Přesto jeho pravidla dodržovali, ať už s nimi byli seznámeni přímo, či prostřednictvím

⁶⁴ Posledním druhem historických děl jsou pak církevní dějiny, ty však za vlády prvních Komnenovců nevznikaly.

⁶⁵ *Menandros*, 76–95.

dalších příruček.⁶⁶ K nejběžnějším pomůckám pro tvorbu textu patřila progymnasmata, tedy příručky obsahující instrukce pro sestavení jednotlivých slohových útvarů a jejich vzorové příklady. Nejvíce rozšířena byla díla Afthonia a Hermogena, kteří mimo jiné stručně popsali i pravidla pro tvorbu enkomia, aniž by se výrazněji odchýlili od Menandrových doporučení.

V prooimiu je třeba nastínit zářnost recipienta ve vztahu k autorovým mizivým schopnostem, dále je třeba neopomenout dobrý původ panovníka včetně popisu místa jeho původu (πατρίς, γένος), okolností narození (γένεσις), povahy (φύσις), výchovy, (ἀνατροφή, παιδεία), dovedností (ἐπιτηδεύματα), dále jeho činy v době války i míru (πράξεις) dokumentované čtyřmi kardinálními ctnostmi, tedy odvahou, spravedlivostí, zdravým rozumem a uměřeností, (ἀνδρεία, δικαιοσύνη, φρόνησις, σωφροσύνη) a na závěr srovnání s věhlasnou mytickou, biblickou či antickou postavou (σύγκρισις). V epilogu je třeba zdůraznit prosperitu, kterou císař zemi zajistil, a vyjádřit naději, že jeho vláda bude dlouhá a bude pokračovat v jeho nástupcích. Menandrovo schéma bylo zpravidla ještě doplněno o křesťanské prvky – oslavu panovníkovy zbožnosti (εὐσέβεια), jeho postavení jako Božího zástupce na zemi, vzoru chování pro všechny poddané, vynikajícího svou filantropií (φιλανθρωπία) a mírností (πραότης).

Mnoho v této práci analyzovaných děl se sice řídí Menandrovými pravidly, nelze je však označit za ryzí *basilikos logos*, a to ze dvou důvodů. První příčinou je, že předmětem řeči není osoba panovníka. V předkládané práci k těmto dílům přihlížím, neboť v komnenovském období se rozšířil okruh osob patřících do vlivné vládnoucí rodiny a pravidla pro tvorbu oslavných řečí věnovaných těmto recipientům byla stejná jako pro panovníka samého. Jedná se např. o enkomia Nikefora Basilaka na Ioanna Axucha či bulharského arcibiskupa Ioanna.⁶⁷ Druhou skupinou jsou oslavná díla, která se sice obracejí na císaře, ale jsou jiným druhem řeči, např. petice Michaela

⁶⁶ Nejvíce patrné je toto vědomí povinnosti zachovat určitá pravidla pro strukturu oslavné řeči ve chvíli, kdy autoři cítí potřebu vysvětlit, proč se od těchto pravidel odchýlili. Např. Leon VI. v pohřební řeči za svého otce uvádí, že pravidla panegyriku si žádají uvést fakta o vlasti a rodině opřevované osoby. εἰ γὰρ καὶ τῶν ἐγκωμίων νόμοι πατρίδος καὶ γένους ἐπ' ἔρευναν παραπέμπουσιν, ἀλλὰ πρὸς γε τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν οὐδὲν ἂν ἡμῖν ὁ τοιοῦτος συνεισενέγκοι νόμος. *Leon VI. OF, 42. 27–29.*

⁶⁷ Adrianos Komnenos, syn Alexiova bratra Isaakia, později přijal jméno Ioannes. PBW Adrianos 102.

Italika přednesená při oslavě triumfu z roku 1138 či zdravice pro přijíždějícího vítězného generála (*ἐπιβατήριον*) z pera Nikefora Basilaka vztahující se ke stejné události, případně monodie Manuela Straboromana sestavená pro císařovnu Eirenu po smrti jejího bratra Michaela Duky, v níž se spojují oba problematické body. K těmto řečem pak přihlížím pouze v případě, že obsahují inkorporované enkomion, což se zpravidla děje.

Zatímco pro oslavná díla se v Byzanci vžilo jasné obsahové schéma, u poradních textů tomu tak nebylo. Autoři čerpali z širokého spektra moralit převzatých z Bible, děl církevních otců či starších populárních poradních děl, případně z vlastních zkušeností. Je sice možné detekovat určité obecně rozšířené prvky, jako je např. nabádání ke zbožnosti, péči o poddané pod záštitou filantropie nebo odmítnutí falešných rádců, ale další motivy autoři volili dle zájmů svých či recipienta díla. Patriarcha Fotios prodchl *Kefalaia parainetika* určená vzdělanému Leonovi VI. Moudrému svým nadšením pro literaturu, zatímco v *Listu bulharskému vladaři Borisi Michaelovi* uděluje novému příslušníkovi křesťanské oikumeny rady týkající se správného každodenního chování. Kekaumenos, vědom si nástrah života v císařské službě, vybízel své adresáty k ostražitosti vůči okolnímu světu. Podobné vyznění mají i *Múzy* varující před silicím tlakem okolních nepřátel. Proto je pro poradní texty kromě výše analyzované formální rozmanitosti typická i obsahová diverzita.

3.4.3 Témata a motivy

V historiografické, oslavné i poradní literatuře se objevují podobné tematické okruhy a motivy definující vládu panovníka jako dobrou či špatnou.⁶⁸ První okruh se vztahuje k samotné osobnosti panovníka a je tematicky reprezentován dodržováním kardinálních ctností, vedením zbožného života nebo příkladnou správou říše. K motivům radícím se do této kategorie pak patří panovník jako filozof sedící na trůně, panovník jako vtělený zákon, panovník jako urozený muž či panovník jako neohrožený válečník. Druhý okruh pak reprezentuje vztah panovníka k dalším subjektům, a to jemu nadřazeným (Bůh a Kristus), rovnocenným (přátelé a rádci)

⁶⁸ Pro využití těchto aspektů vlády ve výkonu správy říše viz Schreiner 2011, 73–81.

a podřízeným (poddaní). Stěžejními tematickými celky tohoto okruhu pak jsou naplnění Bohem svěřeného výkonu správy říše, výběr důvěrníků s důrazem na odvržení lichotníků, péče o poddané a křesťanskou obec. K motivům pak patří panovník jako zástupce Boha na zemi, panovník jako filantrop či panovník jako záštita křesťanské oikumeny.

Podobných motivů a témat by bylo možné jmenovat nespočetně. V předkládané disertační práci jsou akcentovány pouze ty z nich, jejichž pojetí doznalo v komnenovském období určitých změn nebo se těšilo zvýšenému zájmu autorů. Naopak neanalyzuji motivy, jež v tomto období stojí na okraji zájmu autorů, jako např. role panovníka jako filozofa na trůně či vtěleného zákona. Tato témata a motivy pak tvoří osu pro segmentaci disertační práce do kapitol.

4. Klasifikace pramenů z doby vlády prvních Komnenovců

Jak bylo vysvětleno v kapitole věnované metodologii výběru pramenů, základnu předkládané práce tvoří historiografická, oslavná a poradní literatura. Historiografie i oslavné řečnictví jsou jedním ze základních pilířů byzantské literatury, řadí se k nim bezpočet textů, a proto se v následujících autorských medailoncích zaměřím na charakteristiku pouze těch děl, která mají bezprostřední relevanci k vládě prvních Komnenovců. Zatímco u historických děl existují pouze dva základní formáty, kronika a historický spis, oslavná literatura je nepopíratelně různorodější. Kromě oblíbených básní jsou její nejběžnější formou řeči, jichž byzantské písemnictví rozeznává široké spektrum, ať už císařské (*βασιλικὸς λόγος*), k narozeninám (*γενεθλιακὸς λόγος*), svatební (*ἐπιθαλάμιος, γαμήλιος λόγος*), útěšné (*παραμυθητικὸς λόγος*) či pohřební (*ἐπιτάφιος λόγος, μονωδία*).⁶⁹

V případě třetí skupiny, tedy poradních textů, nebude analýza omezena pouze na díla datovaná do komnenovského období, ale z důvodu zachycení jednotlivých vývojových trendů a tendencí bude provedena diachronně, a proto si větší prostor v přehledové kapitole věnované *knížecím zrcadlům* vyloučila i díla starší. Práce pocházející z přelomu jedenáctého a dvanáctého století budou pak charakterizovány v této kapitole společně s ostatními dobovými prameny. V závěru této kapitoly budou představeny i další prameny, které doplňují hlavní trojici a též zachycují nabádání ke správnému panovnickému chování.

⁶⁹ Hunger 1978, 92–170.

4.1 Prameny k době vlády Alexia Komnena

4.1.1 Historiografická literatura

Život a vláda Alexia Komnena jsou v historiografii dobře zachyceny. Nástup komnenovské dynastie je zaznamenán v díle Michaela Attaleiata a kronice označované jako *Skylitzes Continuatus*,⁷⁰ počátky Alexiovy skvělé vojenské kariéry popsal Nikeforos Bryennios, na jehož práci pak navázala Anna Komnene. Posledním zásadním pramenem pro toto období je kronika *Epitome historion* z pera příslušníka senátorské šlechty Ioanna Zonara.

Michael Attaleiates (1030?–1085) působil jako vysoký úředník na dvoře císaře Nikefora III. Botaneiata, jemuž také věnoval svůj spis *Dějiny (Ιστορία)*, v němž zachytil období 1034–1080. *Skylitzes Continuatus* je vžitý název pro krátkou kroniku pokrývající léta 1057–1079, která se v mnoha manuskriptech pojí s dílem *Přehledné dějiny (Σύνοψις Ιστοριῶν)* Ioanna Skylitza. Jedná se patrně o přepracování Attaleiatovy kroniky se silným aristokratickým podtónem.

Nikeforos Bryennios (1080–1136/7), autor díla *Historický materiál (Ἔγλη ἱστορίας)* a vojenský velitel, pocházel z vysoce postavené vojenské šlechtické rodiny. Oženil se s dcerou Alexia I. Komnena Annu. Jeho dílo pokrývá léta 1070–1079, popisuje Alexiovy vojenské úspěchy před nástupem na trůn a tvoří tak pomyslný úvod k práci Anny Komneny. Anna Komnene (1083–1153), byla byzantská princezna a autorka historické biografie *Alexiada (Ἀλεξιάς)*, jejímž centrálním hrdinou je Annin otec Alexios I. Komnenos. Dílo je rozděleno do patnácti knih, popisuje události krátce před Alexiovým nástupem na trůn až po jeho smrt a stojí na pomezí historického spisu, biografie a panegyriku.

Ioannes Zonaras (zemřel po 1159) byl vysoce postaveným úředníkem na dvoře císaře Alexia Komnena a autorem do osmnácti knih rozdělené kroniky *Historická příručka (Ἐπιτομή Ιστοριῶν)*. Knihy popisující starší dějiny čerpají téměř výhradně z dobře dochovaných zdrojů, nejzajímavější je proto poslední část popisující vládu

⁷⁰ Níže uvedené stručné medailonky autorů jsou zpracovány dle Dostálová 1990; Vavřínek & Balcárek 2011; ODB a informací uvedených v kritických vydáních jejich děl. Edice všech uvedených pramenů viz podkapitola 8.1 Prameny.

Alexia Komnena, kdy Zonaras čerpal z vlastních zážitků a poskytl svým negativním postojem k Alexiově vládě opačné stanovisko, než zastávají ostatní s císařem spříznění autoři tohoto období.

4.1.2 Oslavná a poradní literatura

Z druhé poloviny jedenáctého století se dochovalo několik děl, která měla přesah i do pozdějších dekad. Ioannes Mauropus (1000?–1082?) přední řečník na dvoře Konstantina IX. Monomacha (1000–1055) a později biskup v Euchaitě, je autorem tří řečí s nejistou datací. Patrně vznikly kolem roku 1047, byly určeny ke čtení v přítomnosti panovníka a zachycují události z nedávných vojenských střetů. Jeho žák Michael Psellos (1018–1081/1096) je autorem žánrově pestré palety děl čítající historická, filozofická, rétorická, teologická i právní díla. Pro zachycení císařské ideologie má zásadní význam jeho spis *Letopis (Χρονογραφία)*, zaznamenávající formou série biografií byzantské dějiny od císaře Basileia II. Bulharobijce (958–1025) po vládu Michaela VII. Duky (1050–1090), a dále oslavné, pohřební a edukativní řeči adresované předním osobnostem byzantského kulturního života 11. století.

Vojenský velitel Manuel Straboromanos (1070?–1118?) je autorem útěšné řeči pro Eirenu Dukainu po smrti jejího bratra Michaela,⁷¹ obsáhlé konvenčně laděné oslavné řeči pro Alexia Komnena (*Λόγος τοῦ Στραβορωμανοῦ Μανουήλ πρὸς τὸν βασιλέα*) a kratší supliky adresované témuž císaři. Z pera dalšího vojenského velitele žijícího v 11. století Kekaumena pochází nejznámější poradní spis tohoto období *Strategikon (Στρατηγικόν)*, který sepsal pro své potomky. Má jim sloužit jako kariérní příručka pro různá prestižní povolání a je formován do nestejně dlouhých kapitol obsahujících kromě obvyklých rad i historická vyprávění a popis autorových zážitků. Pouze jedna z částí *Strategikon*, označovaná jako *Nabádací řeč pro císaře (Λόγος νουθετητικὸς πρὸς το βασιλέα)*, obsahuje rady panovníkovi.

Další díla spadající do prvních let vlády Alexia Komnena stojí, jak bude podrobně rozebráno v následujících kapitolách věnovaných obrazu panovníka,

⁷¹ Celým názvem *Λόγος τοῦ πρωτονωβελισσίμου Μανουήλ τοῦ Στραβορωμανοῦ πρὸς τὴν δέσποιναν Εἰρήνην τὴν Δούκαιναν παραμυθητικὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Μιχαὴλ σεβαστοῦ τοῦ πρωτοστράτορος. Ανεγνώσθη δὲ ἐν Μοσυνουπόλει παρὰ τοῦ αὐτοῦ Στραβορωμανοῦ, τὸ τῆς μεγάλης ἐταιρείας ὀφφίκιον τότε διέποντος.*

na pomezí poradní a oslavné literatury. Ioannes z Oxitu (zemřel po 1100) působil jako patriarcha v Antiochii v době první křížové výpravy. Je autorem kritické řeči a rady obracející se na císaře Alexia Komnena (*Τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας κῦρ Ἰωάννου λόγος εἰς τὸν βασιλέα κῦρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν* a *Συμβουλή πρὸς τὸν βασιλέα*), v nichž vysvětluje vojenské neúspěchy ze začátku Alexiovy vlády jako Boží trest za přílišné protěžování zhýralých příbuzných a zanedbávání církevních záležitostí. Podobný cíl sledoval i biskup Leon z Chalkedonu (11. stol.), jenž se svým listem ostře vyjádřil proti použití zabaveného církevního majetku na financování vojenského tažení.

Biskup Theofylaktos Ochridský (1050–1126) byl autorem nejen rozsáhlých komentářů k biblickým textům, životů svatých, básní, korespondence s předními osobnostmi politického i duchovního života říše, ale také řečí. Jedná se především o dvě oslavné řeči z konce osmdesátých let, první pro Alexia Komnena (*Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν*) a druhá známá jako *Paideia basilike* (*Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*) pro královici Konstantina Duku (1074–1094), kterou Theofylaktos sestavil ze své pozice učitele následníka trůnu.

4.1.3 Další prameny

Alexios Komnenos se osobně věnoval též činnosti v církevní oblasti. Proto můžeme obraz ideálního panovníka související s jeho vládou zachytit též v předmluvě k dějinám herezí *Dogmatická výzbroj* (*Πανοπλία δογματική*) či vitě zbožného mnicha Kyrilla Fileoty. Euthymios Zigabenos či Zigadenos (1. pol. 12. stol.) byl mnichem a vzdělavcem, který na příkaz Alexia Komnena sepsal ponaučení o herezích a správné doktríně nazvané *Dogmatická výzbroj*. Dále byl autorem komentářů k evangeliím, žalmům a epištolám sv. Pavla. Kyrillos (1025–1110) byl mnichem a duchovním rádcem Alexia Komnena, stýkal se též s rodinou Duků. Jeho život⁷² sepsaný ve dvanáctém století Nikolaem Kataskepenem obsahuje též detailní popis setkání Kyrilla s Alexiem z roku 1104, během něhož mnich předpověděl

⁷² Celým názvem *Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερική θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου τοῦ Φιλεώτου συγγραφείς παρὰ τοῦ ὁσίου Νικολάου τοῦ Κατασκεπηνοῦ*.

porážku císařova rivala Bohemunda a udělil panovníkovi rady ohledně správného chování.

Život a vláda Alexia Komnena jsou v dobových literárních pramenech dobře zachyceny. Práce, jejichž vznik císař inicioval či pochází z pera jeho rodinných příslušníků, jej líčí jako brilantního mladého generála, restaurátora říše a neochvějnou záštitu křesťanské oikumeny. Dochovala se též díla Alexiových kritiků, kteří se delegovali především z církevních řad, ti vytýkali panovníkovi zejména zabavení církevního majetku pro vojenské účely, a dále pak ze senátorských kruhů, jež měly námitky k císařovu nakládání se státní pokladnou a obsazování vysokých dvorských postů výhradně členy spřízněných rodin.

4.2 Prameny k době vlády Ioanna Komnena

Moderní historici se shodují v tom, že Ioannes II. Komnenos byl znamenitý vladař, který pokračoval v politice svého otce a připravil půdu pro úspěchy svého syna. Přesto stále zůstává ve stínu jich obou. Byl skvělým a neúnavným vojákem, ochráncem své rodiny a mužem se značným morálním kreditem. Proto je s podivem, že se jeho vládou zabývalo ve srovnání s jeho předchůdcem i nástupcem jen mizivé množství publikací a až v poslední době se objevují snahy toto opomenutí napravit.⁷³

4.2.1 Historiografická literatura

Za hlavní důvod dosavadního nezájmu vědců o Ioannovu vládu a jen schematická hodnocení jeho panování lze považovat absenci historiografických pramenů pro toto období. Dobře patrné je to ze srovnání historiky dobře zmapované Ioannovy vojenské činnosti, pro kterou existuje dostatek informací v byzantských i zahraničních dobových dokumentech, zatímco Ioannovy aktivity v církevní oblasti zůstávaly až do nedávna mimo vědecký zájem, protože k nim je podkladů méně. Nedostatek pramenů je patrný i v diachronním srovnání; zatímco Alexiovu hvězdnou

⁷³ Především sborník Bucossi & Suarez 2016. Jedinou komplexní publikací věnovanou vládě Ioanna II. zůstává stále více než sto let staré Chalandonovo dílo, Chalandon 1912. Dále lze čerpat z kapitol věnovaných Ioannovi v širěji zaměřených pracích, např. Angold 1985, 181–190; Magdalino 1993, 35–41. Další bibliografie viz Stathakopoulos 2016.

vojenskou kariéru v mládí a pozdější panovnické skutky podrobně popsali jeho dcera Anna Komnene a zeť Nikeforos Bryennios a další informace můžeme nalézt u císařova současníka Ioanna Zonara a Manuelovu vládu podrobně zachytili historici Niketas Choniates a Ioannes Kinnamos, z doby vlády Ioanna II. se nedochovaly žádné podobně detailní práce jeho současníků.

Anna Komnene svého bratra v opusu *Alexias* záměrně prakticky nezmínila, a pokud ano, jedná se o informace značně kusé a zavádějící, které mají čtenáře utvrdit v tom, že Ioannes byl pochybného vzhledu i povahy a ve srovnání se svou sestrou nebyl důstojným nástupcem ve všech ohledech brilantního císaře Alexia Komnena.⁷⁴ Nikeforos Bryennios rozebral v úvodu své knihy oprávněnost švagrova nároku na trůn⁷⁵ a Zonaras pak uvedl několik bazálních informací o Ioannovi ve stručném přehledu rodinné situace Komnenovců v době Alexiovy smrti.⁷⁶

Ioannes Kinnamos (1143–1185) byl historikem, sekretářem Manuela I. a přímým účastníkem několika jeho tažení. Jeho spis *Stručné dějiny* (*Επιτομή*)⁷⁷ pokrývá léta 1118–1176, a zatímco v pasážích popisujících vládu Manuela I je spolehlivým a literárně zdařilým dokumentem, vláda Ioanna II. tvoří pouze desetinu celého spisu a sám autor přiznává, že jeho líčení je v této části kusé a z druhé ruky.⁷⁸ Kinnamos se tak věnuje prakticky výlučně Ioannově vojenské kariéře a na základě několika uvedených triviálních detailů o císařově povaze není možné rekonstruovat jeho osobnost.⁷⁹

Niketas Choniates (1155–1217) působil jako lokální správce a později císařský sekretář. Jeho jazykově i tematicky originální dílo nazvané *Letopisné vyprávění*

⁷⁴ Anna podrobněji popsala okolnosti Ioannova příchodu na svět a jeho nepřiliš vášný vzhled v kojeneckém věku (*Anna Komnene*, 6.8.4–5.), zmínila narození jeho prvních potomků, dvojčat (*Anna Komnene*, 12.4.4.), připomněla manželovu účast ve vojenských tažení svého bratra (*Anna Komnene*, P.3.2.), vylíčila Ioannovo chování u Alexiova smrtelného lože (*Anna Komnene*, 15.11.17.) a poslední zmínkou o Ioannovi v Alexiadě je Annina výtka bratrovi i jeho synovi, že ji drží v izolaci kláštera (*Anna Komnene*, 14.7.6.).

⁷⁵ *Nikeforos Bryennios*, 69.5–71.17.

⁷⁶ Jedná se o jeho rozjitřené vztahy s matkou a sourozenci, založení vlastní rodiny a strategii na získání trůnu po otcově smrti. *Ioannes Zonaras*, 18.24.

⁷⁷ Celým názvem *Επιτομή τῶν κατορθωμάτων τῶ μακαρίτη βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ, καὶ ἀφήγησις τῶν πραχθέντων τῷ αὐοιδίμῳ νίῳ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρίῳ Μανουῆλ τῷ Κομνηνῷ πονηθεῖσα Ἰωάννῃ βασιλικῷ γραμματικῷ τῷ Κιννάμῳ.*

⁷⁸ *Ioannes Kinnamos*, I.5.4–6.

⁷⁹ Např. pomstyctivost vůči neschopnému veliteli *Ioannes Kinnamos*, I.12.11–13; či velkodušnost po triumfu nad Turky *Ioannes Kinnamos*, I.13.18–19.

(Χρονική διήγησις)⁸⁰ je nejdůležitějším pramenem pro léta 1118–1206. Pro vládu Ioanna II. čerpal patrně z Kinnamova díla, napovídá tomu stejný výběr událostí i jejich shodné řazení. Originální jsou zmínky o snahách Ioannových sourozenců Anny Komneny a sebastokratora Isaakia o zisk trůnu. Kromě historického díla je Choniates autorem několika panegyriků, např. na Isaakia II. Angela (1156–1204), Alexia III. Angela (1153–1212) nebo Theodora I. Laskarise (1174–1221).

I když i v případě Nikety Choniata je popis Ioannova charakteru i činů značně typizovaný a tvoří jen úvodní kapitoly k vlastnímu jádru jeho díla,⁸¹ poskytl o císaři více detailů, když jej vylicil jako zbožného muže, velkodušného ve svém panovnickém majestátu, schopného správce a hospodáře i jako vojenského císaře, Božího bojovníka zřeknuvšího se luxusního života uvnitř paláce, strážce křesťanské oikumeny, jenž si dokázal stanovit pragmatické vojenské cíle, udržet zděděnou říši, zajistit její vnitřní integritu a nalézt schopného nástupce v synu Manuelovi.⁸² V tomto jediném dle Choniata svého syna předčil, neboť ten následovníka nezajistil, a tím nastartoval rozpad impéria pod Angelovskou dynastií.

Z těchto důvodů je nutné čerpat informace o Ioannově vládě také z jiných zdrojů, buď zahraničních – zde se jedná především o kroniku Viléma z Tyru (1130–1186),⁸³ který uvádí informace neznámé z jiných zdrojů a patrně čerpal z osobního kontaktu s Manuelem, dále o dvě buly pro papeže Innocenta II. (?–1143) dochované ve vatikánském archivu,⁸⁴ dokládající císařův zájem o uzavření církevní unie, či Ioannův dopis císaři Konrádovi III. (1093–1152) z roku 1142 nebo 1143 ohledně spojení proti Normanům, který je nám znám díky kronikáři Ottovi z Freisingu

⁸⁰ Celým názvem *Χρονική διήγησις τοῦ Χωνιάτου κῦρ Νικήτα ἀρχομένη ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ λήγουσα μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*.

⁸¹ *Niketas Choniates*, 4–47. Pro interpretaci Ioannovy vlády v dobových historických pramenech viz Stathakopoulos 2016; Stanković 2016, 11; Stouraitis 2016, 22.

⁸² *Niketas Choniates*, 46.57–47.85.

⁸³ *Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*, ed. R. B. C. Huygens (1986), *Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis*, Turnhout: Brepols.

⁸⁴ *Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου χρυσόβουλλα καὶ χρυσὰ γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν*, ed. S. P. Lampros (1914), *Neos Ellinonmimon* 11, 94–128; O. Kresten & A. E. Müller (1993–1994). *Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser des 11. und 12. Jahrhunderts: Specimen einer kritischen Ausgabe. Byzantinische Zeitschrift*, 86/87, 422–9.

(1112?–1158).⁸⁵ Pro Ioannovu vládu jsou cennými prameny též arménské, syrské či arabské kroniky.

4.2.2 Oslavná a poradní literatura

V byzantském prostředí vznikla v době vlády Ioanna II. oslavná díla Nikefora Basilaka a Michaela Italika, dále pak básně Theodora Prodroma, Nikolaa Kallikla nebo dedikační epigramy zaznamenané v *Codex Marcianus graecus 524*.⁸⁶ Ten sdružuje různorodý korpus především básnických textů pocházejících z doby vlády komnenovské dynastie, v němž lze detekovat vývoj oslavných, útěšných i dedikačních básní v průběhu několika desetiletí.

Nikeforos Basilakes (1115–1182), duchovní při Hagia Sofia a vzdělanec, je autorem progymnasmat, satiry a především několika typů řečí, nechybí mezi nimi monodie, psogos a panegyriky, např. na císaře Ioanna II., jeho přítele Ioanna Axucha či bulharského arcibiskupa Ioanna. Michael Italikos (1. pol. 12. stol.) působil jako školitel lékařů v nemocnici při klášteře Kristus Pantokrator a později jako metropolita ve Filippopoli. Dochovala se část jeho korespondence s členy císařské rodiny, úředníky, duchovními i literáty, byl také autorem dvou monodií věnovaných členům komnenovského rodu a oslavných řečí pro Ioanna II. a Manuela.

Nikolaos Kallikles (1. pol. 12. stol.) byl lékařem a básníkem, z jehož pera pochází oslavné epigramy na příslušníky předních rodin, dále pak básně, epitafy a panegyriky na členy císařské rodiny, a to Alexia I. Komnena, Eirenu Dukainu či Ioanna II. Komnena. Theodoros Prodromos (1100–1170) působil jako profesionální literát a je mu připisováno mnoho žánrově různorodých děl, čítajících i značné množství básní spojených s aristokratickou reprezentací. Mimo jiné rozvinul žánr poetického panegyriku založený Nikolaem Kalliklem. Určité poznatky o sebezpřetaci byzantské aristokracie lze zachytit také ze satirického díla *Kočkomyšův válka* (*Κατομνομαχία*) a milostného románu *Rodanthe a Dosikles* (*Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα*), případně z eposu *Digenis Akritis* (*Διγενῆς Ἀκρίτης*),

⁸⁵ *Otonis et Rahewini Gesta Friderici I. Imperatoris*. eds. G. Waitz & B. von Simson (1912⁴), *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae recusi*, Hannover et Leipzig: Impensis Bibliopolii Hahniani, I. 18.

⁸⁶ Ty ovšem patrně pochází taktéž z doby vlády Manuela, byť se odkazují k Ioannově vládě.

jehož některé pasáže zachycené v grottaferratské verzi by mohly pocházet z tohoto období.

Na pomezí oslavné a poradní literatury pak stojí básně *Múzy* (*Μούσαι*). První z nich, dochovaná kompletně a čítající 420 veršů, má optimistické vyznění a prorokuje následníkovi skvělou budoucnost. Druhá, z níž se dochovalo pouze 81 veršů, je opatrnější a varuje před blízcími se nepřáteli. Autorství i datace vzniku těchto dvou básní jsou stále předmětem diskuze. Část badatelů je považuje za Alexiova díla z posledních let jeho vlády,⁸⁷ jiní předpokládají, že byly sepsány až na počátku vlády jeho syna Ioanna.⁸⁸ S přihlédnutím k faktu, že Alexios soudě dle dobových pramenů neměl literární sklony a že demonstrování blízkého vztahu k otci jako důkaz nároku na trůn bylo typické až pro druhou a třetí generaci Komnenovců, se druhá varianta jeví jako pravděpodobnější.⁸⁹

Všechny oslavné texty vztahující se k vládě Ioanna II. Komnena obsahují stejná stěžejní témata i motivy: popis císařových válečných úspěchů čítající seznam dobytých míst, detaily tažení a srovnání se slavnými mytickými či historickými reky typu Alexandra Velikého a dále pak oslavu rodu Komnenů, jejímž je Ioannes zářným potomkem. Jak je patrné, literárních pramenů vztahujících se k době vlády Ioanna II. je dostatek, nicméně buď pocházejí z doby vlády jeho syna, nebo jsou v nich pouze kusé či typizované informace. Proto je důležité přihlídnout též k ostatním pramenům.

4.2.3 Další prameny

Dalším písemným pramenem byzantské provenience obsahujícím široké spektrum dat jsou texty právního charakteru, např. dokumenty potvrzující privilegia klášterů či novely, a typika klášterů založených členy komnenovského rodu.

⁸⁷ Shepard 1996, 71; Magdalino 1993, 27–29.

⁸⁸ Reinsch 2009. Pro detailní analýzu současného bádání o této otázce viz Mullett 2012.

⁸⁹ Dílo *Alexias* Ioannovy sestry Anny je názorným příkladem tohoto postupu. Blízký vztah k otci se nesnažili demonstrovat pouze členové druhé generace komnenovského rodu, podobné snahy měl i Ioannův mladší syn Isaakios, který se nechával v zadávaných obrazových dílech ztvárňovat s korunou na hlavě, používal oslovení *porfyrogenetos* nebo případně propůjčil svou tvář hrdinům proslulým svým vřelým vztahem k otci. Linardou 2016.

Pro osobnost císaře Ioanna II. je stěžejní typikon kláštera Kristus Pantokrator,⁹⁰ který si jako jeho zakladatel zvolil za místo posledního odpočinku pro sebe i nejbližší rodinu. Tato zakládací listina obsahuje rozsáhlé prooimion, z něhož lze dedukovat mnoho informací. Ioannes v tomto dokumentu formuloval myšlenku udržení a oslavy vlastní nejužší pokrevní linie a současně do něj vtiskl svůj neustálý strach z vnitřních i vnějších konspirátorů a obavy o světský i posmrtný život, proto také klášter zasvětil vítězství nad vnějšími i vnitřními nepřáteli.⁹¹ Tyto obavy nebyly neopodstatněné, přinejmenším jeho sourozenci Anna Komnene a sebastokrator Isaakios se opakovaně pokoušeli usurpovat trůn a z jejich vyloučení z připomínaných členů rodiny během bohoslužeb lze usuzovat na přetrvávající chladné vztahy s Ioannem. Výše svěřeného jmění a pokyny pro fungování kláštera zase osvětlují určité informace v hospodářské oblasti.

Poslední pramennou základnou pro vládu Ioanna II. jsou hmotné prameny, především pak mince,⁹² nesoucí výběrem motivu ražby důležité informace o panovnické ideologii a svým rozšířením o fungování obchodu v byzantské říši. Posledním klíčovým zdrojem informací pro dobu vlády Ioanna II. jsou četné stavby, jejichž vznik císař či jeho nejbližší financovali.

⁹⁰ Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator, ed. P. Gautier (1974), *Revue des Études Byzantines*, 32, 1–145.

⁹¹ Magdalino 2016, 64.

⁹² Ioannes II. Komnenos nechal razit mince s vojenskými svatými, a to minci sv. Jiří z elektra, která má na přední straně vyobrazení Krista a na zadní Ioanna II. držícího kříž a stojícího vedle sv. Jiří, dále pak semitetarteron se sv. Demetriem s kopím v ruce na lícové straně a Ioannem ve zbroji na straně rubové. Papageorgiou 2016, 41.

5. Inovativní rysy v obrazu panovníka v komnenovském období

Jak již bylo řečeno výše, obraz ideálního panovníka se skládal z nepřeborného množství témat a motivů. Předmětem následující kapitoly není postihnout je v plné šíři, ale zaměřit se pouze na ty z nich, které doznaly za vlády Alexia I. a Ioanna II. Komnenů zásadních změn. Ostatní motivy a témata budou zmíněny pouze v případě, že doplňují některý z inovativních prvků.

5.1 Císař a kardinální ctnosti

Čtyři hlavní lidské ctnosti se objevují v klasické řecké literatuře i nejstarších křesťanských spisech. V tradičním složení uměřenost, zdravý rozum, spravedlivost a odvaha (σωφροσύνη, φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρεία) je uvádí jako distinktivní rysy jednotlivých skupin obyvatel státu Platón ve svém díle *Ústava*⁹³ a v dialogu *Prótagoras* k nim přidává ještě zbožnost (ἡ ὁσιότης, τὸ ὅσιον).⁹⁴ V Aristotelově díle nacházíme širší portfolio vlastností: odvahu, umírněnost, vznešenost, velkodušnost, štědrost, rozumnost, moudrost a výsadní postavení zaujímají odvaha a spravedlnost.⁹⁵ Deuterokanonická *Kniha moudrosti (Moudrost Šalomounova)* taktéž staví spravedlnost nad ostatní ctnosti, neboť „miluje-li kdo spravedlnost, jejím dílem jsou ctnosti; ona vyučuje rozvaze a rozumnosti, spravedlnosti a statečnosti, nad které v lidském životě není nic prospěšnějšího“,⁹⁶ zatímco apokryfní židovská *Čtvrtá kniha Makabejská* z 1. stol. n. l. považuje v souladu s obsahem celého spisu za hlavní ctnost uměřenost.⁹⁷

⁹³ Platón *U*, IV. 427–435.

⁹⁴ ὁσιότης. Platón *P*, 330b, 329c, 331a–d; 349b; τὸ ὅσιον. Platón *P*, 325a.

⁹⁵ μέρη δὲ ἀρετῆς δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότης, φρόνησις, σοφία. Aristotelés *R*, 1.9.5; O významu jednotlivých ctností a jejich vztahu k ostatním Aristotelés *R*, 1.9.5–13; Podobná myšlenka o nadřazenosti spravedlnosti Aristotelés *EN*, 1129b.

⁹⁶ *Kniha moudrosti*, 8. 7. ČEP.

⁹⁷ τῆς δὲ σοφίας ἰδέαι καθεστήκασι τέσσαρες, φρόνησις καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ σωφροσύνη· κυριωτάτη δὲ πασῶν ἢ φρόνησις, ἐξ ἧς δὴ τῶν παθῶν ὁ λογισμὸς ἐπικρατεῖ. 4. *kniha Makabejská*, 1. 18–19.

Stejná čtveřice vlastností figuruje i v latinském antickém kulturním prostředí,⁹⁸ odkud ji pak ve 4. století převzal sv. Ambrož, který ji poprvé zaštilil výrazem *kardinální ctnosti*.⁹⁹

Kardinální ctnosti pak v křesťanském prostředí doplňují ještě tři teologické ctnosti: víra, naděje a láska¹⁰⁰ a tvoří s nimi sedm hlavních ctností. Ctnosti byly svěřeny člověku jako myslící bytosti disponující svobodnou vůlí Bohem, aby se s jejich pomocí Bohu přiblížil. Nicméně na rozdíl od teologických ctností, které člověk získal jako neměnný dar Boží milosti, kardinální ctnosti jsou dostupné k rozvoji každému, kdo je ochoten se v nich cvičit. Z tohoto důvodu tvoří právě ony jádro poradní literatury, případně mohou být dle záměru autora nabádání fakultativně doplňovány o další ctnosti, jako jsou filantropie (φιλανθρωπία), moudrost (σοφία), laskavost (πραότης) či zbožnost (εὐσεβεία).

Nejčastěji se pak vyskytuje nabádání k filantropii a zbožnosti, neboť jak uvádí autor jednoho z nejznámějších poradních textů Agapetos: „Koruna zbožnosti zdobí panovníka více než všechny odznaky císařské moci.“¹⁰¹ Filantropie se vyskytuje již v klasické antické literatuře, Menandros ji navrhuje zařadit do závěru sekce o činech ve válce a klade ji do souvislosti se spravedlností,¹⁰² neboť pokud panovník ve válce zvítězí, není záhodno, aby se nepřátelům mstil za jejich agresi, ale aby vetkl do svých činů správnou míru trestu i lidskosti.

Filantropie v křesťanském prostředí prošla určitým posunem a téměř splynula s jednou z teologických ctností, s láskou. Agapetos ji pak chápe jako lásku k člověku, úzce související s jednou z kardinálních ctností, a to se spravedlností, neboť podstata filantropie je nakládat se všemi stejně, neprotežovat oblíbence a neškodit nepřátelům, dále pak nezištně bez rozdílu pomáhat všem, kdo se k panovníkovi o pomoc obrátí nebo ji potřebují, včetně zajištění výstavby sirotčinců, nemocnic a podobných institucí. Právomoc nutnou pro praktickou realizaci takových skutků získal panovník od Boha,

⁹⁸ Např. v Ciceronově díle *O povinnostech* nebo u stoiků.

⁹⁹ Nunc dicamus quemadmodum in quattuor benedictionibus sanctus Lucas benedictiones sit octo complexus. et quidem scimus virtutes esse quattuor cardinales, temperantiam iustitiam prudentiam fortitudinem. *S. Ambrosius*, V. 62.

¹⁰⁰ A tak zůstává víra, naděje, láska – ale největší z té trojice je láska. *1Kor*, 13. ČEP

¹⁰¹ Ὑπὲρ πάντα τῆς βασιλείας τὰ ἐνδοξα τῆς εὐσεβείας τὸ στέμμα τὸν βασιλέα κοσμεῖ. *Agapetos Diakonos*, kap. 15.

¹⁰² μόριον δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἡ δικαιοσύνη. *Menandros*, 88.374.28.

kterého svým jednáním potěší a zajistí si jím místo v království nebeském.¹⁰³ Tato myšlenka je typická pro poradní literaturu a objevuje se v dalších poradních dílech napříč staletími, např. v dopise patriarchy Fotia caru Borisovi, v Kekaumenově nabádací řeči pro panovníka či v Digenisově poradní řeči pro císaře, v níž mladík uvádí jako klíčové prostředky spravedlnosti vedoucí k posílení pozice vůči nepřítelům výše uvedené znaky filantropie, tedy „láskyplnou péči o poddané, milost pro potřebné, poskytování útočiště ukřivděným, odpuštění neúmyslných prohřešení, ignorování klevetníků, bránění nespravedlnosti, pronásledování heretiků a utužování křesťanské obce“.¹⁰⁴

Filantropie je klíčovou panovnickou ctností i v oslavné literatuře a její náplň se od uchopení v poradní literatuře neliší, nejčastěji akcentovaným prvkem je pak mírné nakládání s poraženým nepřítelem a péče o poddané.¹⁰⁵

5.1.1 Význam řeckých termínů

Je třeba si uvědomit, že řecké výrazy pro jednotlivé kardinální ctnosti nabízí široké spektrum významových odstínů, které umožňovaly autorům přizpůsobit jejich užití v poradní či oslavné literatuře aktuální situaci. Nejhuře uchopitelný je výraz φρόνησις, tedy schopnost realizovat správné rozhodnutí či schopnost konat vhodné věci ve vhodný čas, pro který se vžily překlady moudrost, předvídavost, zkušenost, znalost nebo zdravý rozum. Termín σωφροσύνη, zpravidla překládaný jako uměřenost či umírněnost, označuje schopnost nadřadit rozum tělesným podnětům. Proto má ve vztahu k panovnickému nabádání dva hlavní významy: mírnou formu vlády a užití zdravého rozumu. Zde se ve smyslu praktické moudrosti a prozíravosti protíná s termínem φρόνησις. Třetí význam má obecně lidský rozměr a označuje sebeovládání v tělesných touhách. Výraz δικαιοσύνη, spravedlnost, lze chápat jako

¹⁰³ Henry 1967, 303.

¹⁰⁴ [...] ἀγαπᾶν τὸ ὑπήκοον, ἐλεεῖν πενομένους, / ἐξ ἀδικούντων ῥύεσθαι τοὺς καταπονουμένους, / τοῖς παρὰ γνώμην πταιούσι συγχώρησιν παρέχειν, / μὴ προσέχειν διαβολαῖς, ἀδικον μὴ λαμβάνειν, / αἰρετικοὺς ἀποσοβῶν, ὀρθοδόξους κρατύνων. *Digenis Akritis*, 4.1033–1037.

¹⁰⁵ V oslavných dílech věnovaných Ioannu II. Komenovi se jedná o následující citace. *Nikeforos Basilakes*, 56.22, 57.32, 58.24, 63.8, 64.1, 64.16; *Michael Italikos*, 251.19, 263.11, 268.27; *Theodoros Prodromos HG*, XVI, 283.204, 283.209; XVII, 287.25; XIX, 312.71; XXIV, 332.45.

schopnost jednat s každým tak, jak si zaslouží, zde by bylo možné použít překlad oprávněnost či spravedlivost, anebo jako schopnost jednat v souladu s tím, co je správné; tedy dodržovat vlastní vnitřní morální kodex či vnější zákonnou právní normu. Statečnost, ἀνδρεία, pak neoznačuje pouze hrdinství v boji, ale také schopnost vypořádat se s vlastním strachem a obavami, takže je možné tento výraz překládat také jako odvahu či mravní sílu.

5.1.2 Rétorická pravidla pro oslavu kardinálních ctností

Autor modelového textu pro tvorbu *basilikos logos* Menandros rozděluje tradiční čtveřici ctností¹⁰⁶ striktně mezi činy v době války (ἀνδρεία a φρόνησις) a v době míru (σωφροσύνη a δικαιοσύνη). Pouze φρόνησις lze uplatnit v době války (velení armádě) i míru (administrace říše ku prospěchu obyvatel), je podmínkou pro ostatní ctnosti, protože bez ní není možné nadřadit rozum tělesným touhám (σωφροσύνη), vytvářet spravedlivé zákony (δικαιοσύνη) nebo vést armádu jako stratég, voják, řečník a generál (ἀνδρεία).

Pokud opěvuješ činy [panovníka] vztahující se k válce, měl bys je uvést pouze pod hlavičkou odvahy, ne jiných ctností. Pokud se jedná o činy vykonané v míru, neměl bys je řadit pod odvahu, ale pod nějaké jiné ctnosti.¹⁰⁷

V Menandrově pojetí se odvaha vztahuje tedy pouze ke statečnosti projevené v boji, nemá u něj rozměr morální síly. Menandros jí ve svém spise věnoval největší prostor a považoval ji za klíčovou panovnickou ctnost.¹⁰⁸ Nejmenší prostor naopak dostala σωφροσύνη, která má pro Menandra pouze význam sebeovládání, a panovník je tedy svým vlastním životem vzorem a garantem počestného života v říši. Poslední ctnost, δικαιοσύνη, zaštiťuje více činností: laskavost k poddaným, lidskost

¹⁰⁶ ἀρεταὶ δὲ τέσσαρες εἰσιν, ἀνδρεία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη, φρόνησις. *Menandros*, 84.373.7–8.

¹⁰⁷ εἰ μὲν οὖν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἐγκωμιάζεις, ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ἔρεις μόνον, οὐκ ἀφ' ἑτέρων τινῶν· εἰ δὲ τὰ κατὰ τὴν εἰρήνην, τῆς μὲν ἀνδρείας οὐκέτι, ἑτέρων δὲ τινῶν. *Menandros*, 84.373.1–3.

¹⁰⁸ γνωρίζει γὰρ βασιλέα πλέον ἢ ἀνδρεία. *Menandros*, 84.372.30–31.

k prosebníkům, přístupnost pro lidi v nouzi, výběr spravedlivých úředníků, rozvážný daňový systém, péči o zásobování vojska a realizaci spravedlivých zákonů.

Autoři dalších příruček Afthonios a Hermogenes rámcově zachovali schéma známé od Menandra, Afthonios však navrhoval rozdělit činy na skutky duše (k těm se řadí odvaha a zdravý rozum), těla (reprezentované krásou, rychlostí a silou) a životní situace (jako jsou moc, bohatství či přátelé). Odvaha a zdravý rozum jsou tedy stejně jako u Menandra spojeny do společné kategorie a odvaha je navíc chápána jako duševní, ne fyzická vlastnost.¹⁰⁹ Hermogenes též kardinální ctnosti označuje jako vlastnosti duše, zatímco vlastnostmi těla jsou krása, velikost, síla a rychlost. Nutno podotknout, že Hermogenes v tradiční čtveřici φρόνησις, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία nahradil termín pro zdravý rozum φρόνησις slovem σοφός, tedy moudrý.¹¹⁰ Moudrost se pak objevuje v byzantských poradních a oslavných dílech samostatně i paralelně se zdravým rozumem.¹¹¹

5.1.3 Uměřenost

Uměřenost se ve svém prvotním významu, tedy jako schopnost kontrolovat své tělesné potřeby, objevuje jako požadavek na správné lidské chování obecně, a proto není vyhrazena pouze panovníkům. V poradní i oslavné literatuře se nabádání k sebeovládání vyskytují v prakticky neměnných morálních, vycházejících z jednotného korpusu modelových textů. Pro poradní literaturu je σωφροσύνη společně s filantropií (a její sesterskou ctností spravedlností) klíčovou kvalitou vladaře, neboť panovník je vlastním střídavým chováním vzorem pro své poddané, a jak téměř shodně uvádějí diákon Agapetos, patriarcha Fotios i autor básní *Múzy*, že „zejména ten člověk, který dokáže ovládat sám sebe a neotročí nečistým potěšením, může být

¹⁰⁹ Ἐἶτα τὸ μέγιστον τῶν ἐγκωμίων κεφάλαιον ἐποίησας τὰς πράξεις, ἃς διαίρησας εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα καὶ τύχην· ψυχὴν μὲν ὡς ἀνδρείαν ἢ φρόνησιν, σῶμα δὲ ὡς κάλλος ἢ τάχος ἢ ὥμην, τύχην δὲ ὡς δυναστείαν καὶ πλοῦτον καὶ φίλους. *Progymnasmata*, VIII, 132. 6–10.

¹¹⁰ [...] ἐρεῖς γὰρ περὶ μὲν σώματος ὅτι καλός, ὅτι μέγας, ὅτι ταχύς, ὅτι ἰσχυρός, περὶ δὲ ψυχῆς ὅτι δίκαιος, ὅτι σώφρων, ὅτι σοφός, ὅτι ἀνδρείος. *Progymnasmata*, VII, 195. 6.2–5.

¹¹¹ Společně se zdravým rozumem např. v díle Nikefora Basilaka pro bulharského biskupa Ioanna. *Nikeforos Basilakes*, 34.21–30; samostatně pak v útěšné řeči Manuela Straboromana pro Eirenu Dukainu po smrti jejího bratra Michaela. *Manuel Straboromanos*, 198.2.

nazýván panovníkem“,¹¹² neboť když „[panovník] dokáže ovládat sám sebe, dá se předpokládat, že dokáže skutečně vládnout i poddaným“,¹¹³ a „být pro ně svým chováním příkladem“.¹¹⁴ Upozadění σωφροσύνη jako klíčové panovnické ctnosti lze pozorovat až v některých mladších poradních textech, např. v Kekaumenově díle. Pro tohoto autora je zdravý rozum nadřazen sebeovládání, jak dokládá anekdota o císaři Augustovi, známém svým nezřízeným životem, kterému zdravý rozum napovídá, že nejedná správně, a proto si zavolá učitele, aby jeho impulzivní chování korigoval.¹¹⁵

V oslavné literatuře komnenovského období je σωφροσύνη spisovateli opomíjena, případně si získává pouze minimální prostor a autoři se zpravidla omezují na jednu či dvě morality vztahující se k jednotlivým významovým odstínům tohoto termínu, ať už se jedná o tlumení temperamentu v případě řeči Nikefora Basilaka pro Alexia Aristena¹¹⁶ či o klid a odolnost vůči žádostem těla v řeči Manuela Straboromana oslavující Michaela Duku¹¹⁷ nebo o umírněné chování podřízené rozumu v díle Michaela Italika pro Andronika Komnena.¹¹⁸

5.1.4 Spravedlnost

Spravedlnost jako část filantropie byla pro byzantské autory poradní literatury klíčovou kardinální ctností. Patriarcha Fotios ve svém dopise caru Borisovi uvádí, že „za vládce je třeba ustavit ty, kdo oplývají všemi ctnostmi, a pokud ne, tak rozhodně

¹¹² Τότε δὲ κυρίως κληθήσεται κύριος, ὅταν αὐτὸς ἑαυτοῦ δεσπόζη καὶ ταῖς ἀτόποις ἡδοναῖς μὴ δουλεύῃ. *Agapetos Diakonos*, kap. 68.

¹¹³ Ὅταν τις ἄρχῃ ἑαυτοῦ, τότε νομιζέτω καὶ τῶν ὑπηκόων ἄρχειν ἀληθῶς. *Fotios*, kap. 57.

¹¹⁴ ἄρχων δὲ σαυτοῦ πανταχοῦ χαῖρε σφόδρα / οὕτω γὰρ ἄρξεις καὶ κρατήσεις, ὦ τέκνον, / τῶν ἐντὸς ὄντων τῆς νέας Ῥώμης ὄρων / καὶ τῶν ἀπ' ἔθνων καὶ τυχόν τῶν ἐν κύκλῳ / ἄρχων σεαυτοῦ καὶ κρατῶν ὑπὸ τρόπου. *Múza I*, 352.128–133.

¹¹⁵ Αὐγουστος ὁ Καῖσαρ θυμώδης ὦν καὶ ἀπηνῆς καὶ πόρονος καὶ γνώμας ἐπιψόγους ἔχων καὶ κακάς, ὅμως τὴν φυσικὴν φρόνησιν ἔχων εἶπεν· οὐκ ἀγαθὸν μοι χωρὶς παιδαγωγοῦ. *Kekaumenos*, 267.1–3.

¹¹⁶ PBW Alexios 20110; ἢ τίς ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὴν ψυχὴν ἡρεμαῖος καὶ στάσιμος, καὶ τὸ ἦθος ἄπικρος καὶ πρὸς ὀργὴν οὐκ εὐκίνητος. *Nikeforos Basilakes*, 22.1–2.

¹¹⁷ PBW Michael 121; [...] ἡσυχότερον ἢ Εὐφράτης. *Manuel Straboromanos*, 197.25; Τίς δὲ σωφρονέστερος τῶν ἐν ἀσθενείᾳ τοῦ μηδὲ τρυφᾶν βουλομένων; Τίς οὕτω τὸν θυμὸν τὸν λόγον ἐπέστησεν ὡς μηδὲ φωνῆ ποτε τραχυτέρα τοὺς συνόντας τὸ πάθος ἐπισημήνασθαι; *Manuel Straboromanos*, 197.29–32.

¹¹⁸ PBW Andronikos 109; ὦ νικήσας [...] τῇ σωφροσύνῃ δὲ τὸν Βελλεροφόντην. *Michael Italikos*, 134.4–9.

spravedlností“.¹¹⁹ Pojetí spravedlnosti jako povinnosti dodržovat klíčové zákony byzantské říše se objevuje v mnoha poradních dílech. Autor přelomu čtvrtého a pátého století Synesios ve své řeči *O vládě* poučoval císaře Arkadia, že zatímco „zákony určují chování císaře, chování tyрана určuje zákony“.¹²⁰ Panovník je sice vtělený zákon (νόμος ἔμψυχος), takže stojí nad zákony a má pravomoc je rušit, měnit a vydávat nové, ale současně je povinen platné zákony dodržovat a být příkladem v jejich respektování pro poddané, protože je též ochráncem zákonnosti (ἐννομος ἐπιστασία).¹²¹ Jak uvádí ve své první radě Agapetos: „Když se budeš sám řídit zákony, budeš zákonně vládnout i svým poddaným.“¹²² Panovník tedy nemá právo zasahovat do základních zákonů, na nichž stojí byzantská říše, takový čin by byl považován za zpučnost. Při své zákonotvorné činnosti je císař omezován nutností „zachovávat tradiční uspořádání“, jak píše Zonaras, a etickými pravidly, tedy „zbožnými zákony“, jak je označuje Kekaumenos.¹²³

V oslavné literatuře není preference tohoto aspektu spravedlnosti tak markantní, ale i zde zastává důležitou roli. Spravedlivý, tedy v souladu s obvyklým postupem provedený, nástup na trůn je znakem ideálního panovníka. Ve své řeči věnované mladému Konstantinu Dukovi vysvětluje Theofylaktos Ochridský rozdíl mezi správnou vládou a tyraníí mimo jiné tím, že „tyran získal moc násilím a krveprolitím, zatímco panovníkova moc se zakládá na náklonnosti lidu“.¹²⁴ S přihlédnutím k faktu, že toto dílo vzniklo jen několik let po Alexiově nástupu na trůn, posluchači ještě nepochybně měli v živé paměti císařův ozbrojený vstup do Konstantinopole a rabování, které po něm následovalo. Nabízí se tedy otázka,

¹¹⁹ Ἀρχοντας δεῖ καθιστάναι, μάλιστα μὲν πάσαις πλουτοῦντας ταῖς ἀρεταῖς· εἰ δε μὴ, πάντως γε δικαιοτάτους. *Fotios*, kap. 61.

¹²⁰ ὅτι βασιλέως μὲν ἔστι τρόπος ὁ νόμος, τυράννου δὲ ὁ τρόπος νόμος. *Synesios*, 6d.

¹²¹ Karagiannopoulos 1992, 34–35; Karamboula 2000.

¹²² [...] ὑπὸ τῶν αὐτοῦ βασιλευόμενος νόμων καὶ τῶν ὑπὸ σὲ βασιλεύων ἐννόμως. *Agapetos Diakonos*, kap. 1. Podobná myšlenka se objevuje i v mnoha jiných poradních textech, např. v *Múzách*. [...] ἀρχων δὲ παντὸς τοῖς νόμοις ἀρχου μόνις. *Múza I*, 351.68.

¹²³ ἢ τῶν παλαιῶν ἠθῶν τοῦ πολιτεύματος τήρησις. *Ioannes Zonaras*, 18.29; [...] ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνθρώπος ὢν νόμοις εὐσεβέσιν ὑπόκειται. *Kekaumenos*, 245.6–7. Více k etickým pravidlům při zákonotvorné činnosti v Byzanci viz Karagiannopoulos 1992, 38–39.

¹²⁴ [...] ὁ τυράννος ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐκβιάζεται· οὐ γὰρ ὑπὸ τῶν πολιτῶν τὰ χαλινὰ τῆς ἀρχῆς ἐκδέχεται, ἀλλ' αὐτὸς ἀρπάζει ταῦτα σφαγαῖς τε καὶ αἵμασι. *Theofylaktos Ochridský*, 195.21–23; [...] οὐ βία τὴν ἀρχὴν κτώμενον, οὐδὲ τὸν πέπλον αἵματι βάπτοντα, ἀλλ' εὐνοία πλήθους καὶ λαοῦ συνδρομῆ καὶ σώφρονι καὶ εὐγνώμονι. *Theofylaktos Ochridský*, 199.28–29.

zda se Theofylaktos při výstavbě své řeči řídil pouze zažitými charakteristikami dobrého panovníka a tyрана nebo zda úmyslně poukazoval na nedávné události.

Podobnou diskrepanci mezi historickými událostmi, pravidly pro výstavbu rétorického díla a konkrétní řeči lze pozorovat i v Theofylaktově druhé řeči věnované přímo Alexiovi. Zde autor císaře opěvuje za ustanovení lokálních správců, kteří se chovali k místnímu obyvatelstvu jako otcové.¹²⁵ Nicméně uvádí tato jmenování jako příklad Alexiova dobrého úsudku, a ne výkonu císařské spravedlnosti, kam jej navrhuje řadit Menandros. Ten píše, že „[panovník] posílá spravedlivé správce k národům, lidům a městům, ochránce zákonů a lidi hodné panovníkovy spravedlnosti, ne jedince hromadící majetek“.¹²⁶ Z ostatních pramenů však vyplývá, že výběr neschopných úředníků, kteří post získali na základě spřízněnosti s panovníkem a nadále usilovali pouze o vlastní zisk, byl jedním z problematických bodů počátku Alexiovy vlády. Nabízí se tedy otázka, zda Theofylaktos v rozporu s realitou následoval doporučené schéma oslavné řeči či zda se i ve své druhé řeči uchýlil ke skryté kritice.¹²⁷

Před zodpovězením této otázky je třeba zvážit dva aspekty – věrnost Theofylaktova popisu historickým událostem a Theofylaktovu možnou obeznámenost s Menandrovým vzorcem pro výstavbu oslavné řeči.¹²⁸ V první otázce popisu událostí na Alexiově dvoře lze konzultovat dva hlavní historické prameny. Císařova dcera Anna Komnene se sice snažila stavět otcovu představbu dvora jako projev jeho perfektní znalosti vladařské vědy,¹²⁹ a ne jako snahu obsadit klíčové pozice ve státním aparátu důvěryhodnými lidmi, a popírala tak, že by se její otec přidělováním odměn bez zásluh

¹²⁵ Ἡ φρόνησις δέ σοι αὐτῆ μὲν γε καὶ τῶν ἔσω καὶ τῶν ἔξω μεταποιεῖται. [...] Ταῦτ' ἄρα καὶ διατάττεται, ἄρχοντας μὲν αἰρεῖσθαι τοὺς ὡς πατέρες παίδων ἐπιμελησομένους τῶν ὑπηκόων. *Theofylaktos Ochridský*, 235.15–237.2.

¹²⁶ τέλος δ' ἐπιθεῖς ταῖς κατὰ τὸν πόλεμον πρᾶξι μεταβῆση λοιπὸν ἐπὶ τὸν λόγον τὸν περὶ τῆς εἰρήνης. τοῦτον δὲ διαιρήσεις εἰς σωφροσῆνην, εἰς δικαιοσύνην καὶ εἰς φρόνησιν. καὶ ἐν μὲν τῇ δικαιοσῆνι τὸ ἡμερον τὸ πρὸς τοὺς ἡπηκόους ἐπαινέσεις [...] ἐρεῖς ὅτι δικαίους ἄρχοντας κατὰ ἔθνη καὶ γένη καὶ πόλεις ἐκπέμπει φύλακας τῶν νόμων καὶ τῆς τοῦ βασιλέως δικαιοσύνης ἀξίους, οὐ συλλογέας πλούτου. *Menandros*, 88.375.5–90.375.21.

¹²⁷ Magdalino 1993, 417.

¹²⁸ Tuto otázku si klade i G. T. Dennis a dochází k závěru, že rétoři s Menandrovým vzorcem pracovali, ale současně používali i texty starších známých autorů. Dennis 1997.

¹²⁹ [...] ὁ δ' ἐπιστημονάρχης οὗτος τῆς βασιλείας Ἀλέξιος. *Anna Komnene*, 3.4.3.

zpronevěřil klíčové panovnické ctnosti, spravedlnosti,¹³⁰ nicméně další dobové prameny prezentují značně rozdílný názor. Nesouhlas s distribucí úřadů na komnenovském dvoře projevil druhý současník těchto událostí Ioannes Zonaras. Ten založil své historické dílo na úctě k římské tradici, důrazu na řádnou vládu v rámci konstituční monarchie (kdy je konstituce chápána právě jako tradiční hodnoty a existující zákony) a aristotelském konceptu distributivní spravedlnosti. Na základě těchto hodnot se vyjadřoval nesouhlasně ke krokům všech panovníků počínaje Basileiem II. a Alexiem Komnenem adresně konče.¹³¹

[Alexios] nezacházel se státními záležitostmi jako s věcmi společnými či veřejnými, nepovažoval se za jejich správce, ale za neomezeného pána, a císařský palác chápal jako svůj dům, a tak ho i nazýval.¹³²

Tím se dle Zonara zpronevěřil hlavní panovnické ctnosti, uvážlivému vykonávání spravedlnosti (ἡ τῆς δικαιοσύνης φροντις), tedy péči o poddané a udržování tradičních hodnot státního zřízení. Je tedy patrné, že Zonaras na rozdíl od Theofylakta řadil správu říše a výběr vhodných úředníků mezi činy související se spravedlností, ne se zdravým rozumem.

Co se týče druhého bodu, není doložitelné, že Theofylaktos tuto příručku znal a řídil se pravidly v ní uvedenými. Nicméně Michael Italikos, člen stejného literárního kruhu, ve svém *basilikos logos* pro císaře Ioanna Komnena uvádí, že se kvůli příležitostnému charakteru své řeči necítí být vázán pravidly enkomiastického žánru, vyžadujícími uvedení nejprve původu a poté okolností narození opěvované osoby,¹³³ což jsou prvky, které uvádí v tomto pořadí i Menandros. Z toho lze usuzovat, že menandrovské zařazení výběru vhodných úředníků mezi projevy spravedlnosti

¹³⁰ Magdalino 2017, 595.

¹³¹ Magdalino 2017, 595; Tinnefeld 1971, 144–147.

¹³² [...] καὶ τοῖς πράγμασιν οὐχ ὡς κοινοῖς οὐδ' ὡς δημοσίοις ἐκέχρητο καὶ ἑαυτὸν οὐκ οἰκονόμον ἠγήτο τούτων, ἀλλὰ δεσπότην, καὶ οἶκον οἰκεῖον ἐνόμιζε καὶ ὠνόμαζε τὰ βασιλεία. *Ioannes Zonaras*, 18.29.

¹³³ καὶ μὴ τις ἐνταῦθα ὀήτωρ ἀπαιτεῖτω με γένος καὶ ἐπὶ τῷ γένει τὴν γέννησιν καὶ οἷς ὑμεῖς κατὰ τὴν ὑμετέραν ὀητορικὴν διαπλέκετε τὰ ἐγκώμια· ἕτερον γὰρ ἐγκωμίου εἶδος ὁ λόγος ἐνταῦθα προβάλλεται καὶ ἀφ' ἑτέρων ἀξόνων νομοθετούμενον. *Michael Italikos*, 247.16–19.

bylo na přelomu jedenáctého a dvanáctého století stále platné, a pokud mu Theofylaktos ve svém díle nedostál, učinil tak úmyslně a s jistým záměrem.

V ostatních dobových oslavných dílech si spravedlnost nezískala větší prostor a autoři ji buď nezmiňují vůbec, nebo ji shrnují do krátké morality bez další návaznosti na realie ze života opěvované osoby, jako to učinil Manuel Straboromanos ve své pohřební řeči za Michala Duku.

Kdo z těch lidí, kteří nedokážou ani v nejmenším
nikomu ublížit, byl spravedlivější než on?¹³⁴

5.1.5 Odvaha a rozumnost

Odvaha a rozumnost nezískaly ve starší poradní literatuře větší prostor. Agapetos se rozumnosti výlučně nevěnuje, rozmělnil ji do různých rad, stěžejní vlastnosti panovníka jsou pak pro něj spravedlnost, uměřenost, filantropie a zbožnost, odvahu jako panovnickou ctnost pak nezmiňuje vůbec. Rozumnost se pak objevuje především jako životní zkušeností budovaná rozvážnost, jak uvádí i patriarcha Fotios.

Tato [rozumnost] se získává studováním a připomínáním
si dřívějších skutků, rozhovorem a pobýváním
ve společnosti rozumných zkušených mužů a dále
zkušenostmi nabytými během života.¹³⁵

Odvaha je pak v poradních spisech chápána jako statečnost duše, ne udatnost v boji,¹³⁶ případně autoři považují za klíčové jiné panovnické ctnosti. Patriarcha Fotios ve svém dopise poučuje cara Borise o síle filantropie a vděku poddaných, kterou vyvolává.

Panovníka nezdobí a nechrání ani tak odvaha
projevená v boji, jako spíše péče o poddané a filantropie.

¹³⁴ Τίς μὲν ἐκεῖνου δικαιοτέρος τῶν ἀδικεῖν μηδὲ μικρὰ δυναμένων; *Manuel Straboromanos*, 197.29.

¹³⁵ [...] αὐτὴ δὲ παραγίνεται μελέτη μὲν καὶ μνήμη πράξεων πρεσβυτέρων, ὁμιλία δὲ καὶ συνουσία τῶν περιόντων ἀνδρῶν φρονίμων, καὶ ἐμπειρία δὲ τῶν κατὰ τὸν βίον πρακτέων. Fotios, kap. 33.

¹³⁶ Munitiz 1995, 58–59.

Neboť mnozí [vladaři] se sice ubránili nepřátelům, ale byli zničeni svými vlastními lidmi kvůli své krutosti. A mnozí, kteří téměř padli do nepřátelského zajetí, byli zachráněni svými poddanými, kteří upřednostnili záchranu panovníka před svým vlastním životem.¹³⁷

Považuj dobrou vůli svých poddaných za odolnější a stálější než zbraně, odvahu či velitelské schopnosti. Ty jsou sice také užitečné, ale pokud existuje a vládne dobrá vůle, zajišťuje také značnou rovnováhu ve všech věcech.¹³⁸

Pro Kekaumena má odvaha také pouze duchovní rozměr a navíc se může společně s rozumností postavit na stranu dobra i zla, což u uměřenosti a spravedlnosti možné není.¹³⁹ Pro byzantské autory je odvaha zčásti vrozenou součástí hrdinovy duše, ale současně je třeba ji od útlého věku posilovat skvělými výkony během vojenského výcviku i lovu, protože „míra odvahy není vůbec omezena věkem“.¹⁴⁰

V oslavné literatuře je φρόνησις jako prozíravost, tedy schopnost projevit praktický rozum ve správnou chvíli, již od Menandra spojována s další kardinální ctností, odvahou, tedy schopností vypořádat se s vlastním strachem i nepřáteli. Přesto se toto vidění ve starší enkomiaistické literatuře nevyskytuje a její autoři odvahu jako panovnickou ctnost zpravidla vůbec neakcentují, jak je možné vidět např. v oslavné části pohřební řeči na císaře Basileia z pera jeho syna Leona VI., kde jsou jako stěžejní

¹³⁷ Οὐχ οὕτως ἢ ἐν πολέμῳ ἀνδρεία τὸν ἄρχοντα κοσμεῖ καὶ σώζει, ὡς ἢ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὐμένεια καὶ φιλανθρωπία. Πολλοὶ γὰρ πολεμίων κρατήσαντες, ὑπὸ τῶν οἰκείων δι' ὠμότητα διεφθάρησαν· καὶ πολλοὶ παρὰ τῶν μικρῶν ἀλῶναι πολεμίοις κινδυνεύσαντες, ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων διεσώθησαν, οὐδ' αὐτὸ τὸ ζῆν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας προτιμησάντων τοῦ ἄρχοντος. *Fotios*, kap. 60.

¹³⁸ Ὅπλων καὶ ἀνδρείας καὶ στρατηγίας κραταιότερον καὶ ἀσφαλέστερον νόμιζε τὴν εὐνοίαν τῶν ἀρχομένων. Ταύτης μὲν γὰρ παρουσίας καὶ στρατηγούσης, κάκεῖνα χρήσιμα, καὶ μεγάλην ῥοπήν πρὸς πάντα παρέχει. *Fotios*, kap. 113.

¹³⁹ ἐπιλαβοῦ οὖν καὶ κτῆσαι τὰς τέσσαρας ἀρετὰς· τὴν ἀνδρείαν, τὴν ψυχικὴν δὲ φημί, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν φρόνησιν. ἔστι δὲ φρόνησις ἐπ' ἀγαθῷ καὶ φρόνησις ἐπὶ κακῷ, ὡσαύτως καὶ ἀνδρεία, σωφροσύνης δὲ ἢ δικαιοσύνης οὐκ ἂν εὗροι τις ἐπὶ κακῷ ἐνέργειαν. *Kekaumenos*, 263.14–19.

¹⁴⁰ οὕτως οὐκ οἶδε παντάπασιν ἡλικίας ἀρετὴ περιγράφεσθαι. *Ioannes Kinnamos*, I.22.1–2.

panovnické ctnosti prezentovány rozumnost ve veřejném i soukromém životě, majestátnost, filantropie, spravedlnost a péče o poddané.¹⁴¹

Odvaha jako osobní statečnost v boji a prozíravost ve smyslu vojenské taktiky se začínají jako kritéria ideálního panovníka v literárních pramenech objevovat v polovině jedenáctého století. A. Kazhdan sice uvádí, že ještě Ioannes Mauropus ve své řeči z roku 1047 staví do protikladu panovníku zbožnost jako pravý zdroj vítězství a vojenskou hrubou sílu jako nefunkční prostředky v rukou barbarů a tyranů.¹⁴² Nicméně dle popisu tažení z pera tohoto autora jsou součástí panovnickovy účinné obrany města kromě hojných projevů filantropie a iniciace procesů duchovních či modliteb obyvatel města v chrámech také doplnění munice do ostřelovacích strojů, nábor vojáků do záloh, sestavení gardy ze všech dostupných mužů a zajištění bezpečí města,¹⁴³ což dokládá, že panovnickova schopnost činit podobná strategická opatření byla dobovými autory minimálně zaznamenána jako smysluplná.

O několik dekád později se k nadšení rétorů pro adresátovy velitelské schopnosti přidává i obdiv k aktivní účasti v bitvách - dle kroniky označované jako *Skylitzes Continuatus* není Isaakios Komnenos vhodným adeptem na trůn jen díky Boží milosti, které se těší, ale také díky svým vojenským zkušenostem a odvaze: jeho moc se zakládá také na síle a zkušenostech z války.¹⁴⁴ Historik Michael Attaleiates tvrdí o svém hlavním hrdinovi, císaři Nikeforu Botaneiatovi, že kromě skvělého rodinného původu předznamenávajícího vojenské i administrativní dovednosti oplývá též „ušlechtilostí duše a odvahou“.¹⁴⁵ Podobné kvality lze nalézt i v poradním textu

¹⁴¹ διανοία, βασιλικὸν φρόνημα. *Leon VI. OF*, 48.6–13; σεμνότης. *Leon VI. OF*, 48.14–22; φιλανθρωπία. *Leon VI. OF*, 58.1–7; δικαιοσύνη. *Leon VI. OF*, 60.1–5; φροντίς. *Leon VI. OF*, 60.9–11. a *Leon VI OF.*, 62.3–64.3.

¹⁴² Kazhdan 1983, 19–20.

¹⁴³ *Ioannes Mauropus*, 186. 33–34; Lefort 1976.

¹⁴⁴ PBW Isaakios 1; Τὸν μὲν οὖν τρόπον ὃν εἴρηται τὴν βασιλείαν ὁ Κομνηνὸς ἀναζωσάμενος δόξαν τε παρεσχηκῶς ἀνδρείας καὶ πείραν πολεμικῆς γενναιότητος, μὴ τῷ Θεῷ τὸ πᾶν ἐπιγράψας, ἀλλὰ τῇ ἰδίᾳ ἰσχύι καὶ τῇ περὶ πολέμους ἐμπειρίᾳ. *Skylitzes Continuatus*, 103.1–4; Ἦν δὲ ὁ βασιλεὺς τὸ ἦθος στάσιμος, τὴν ψυχὴν ἐπιεικής, τὴν γνώμην ὀξύς, τὴν χεῖρα δραστήριος, τὴν σύνεσιν ἔτοιμος, στρατηγικώτατος τὰ πολέμια, τοῖς ἐχθροῖς φοβερὸς, τοῖς περὶ αὐτὸν εὐμενής, λόγοις προσκάμενος, καὶ ταῦτα μὴ τούτων ἔξ ἀρχῆς ἔθας ὦν. *Skylitzes Continuatus*, 110.20–22.

¹⁴⁵ [...] ἐπειπερ ἐγίγνωσκον αὐτοῦ τὸ γένος περιφανές καὶ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας ἐπίδοξον καὶ χρηστὸν τοῖς πολίταις καὶ σύντροφον, καὶ αὐτὸν δὲ παραπλησίαν ἔχοντα τῷ γένει τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀνδρίαν καὶ τῆς ψυχῆς τὸ ὑγιές ἐγκαλλώπισμα. *Michael Attaleiates*, 255.10–14.

druhé *Múzy*, jejíž hrdina je opěvován pro „svou skvělou sílu, slávu získanou statečností v boji, zběhlost v mnoha věcech a zkušenosti z bitevních polí“.¹⁴⁶

Spojení rozumnosti a vojenských schopností jako klíčových kvalit vladaře zachytil také historik Ioannes Kinnamos v posledním proslovu císaře Ioanna II. Komnena, v němž umírající císař vysvětluje svou volbu mladšího syna Manuela jako svého nástupce.

Každému je jasné, jak je [Manuel] silný, chrabří a odvážný ve vojenských záležitostech [...]. Vždy když se [Ioannes] lopotil s mnoha komplikovanými záležitostmi, nezřídka se mu zdálo, že i když ostatní byli bezradní, [Manuel] dokázal skvěle poradit, byl schopen předvídat přicházející nečas, dokázal se vyhnout bouři a postavit se síle větrů.¹⁴⁷

Dle druhého historika tohoto období, Nikety Choniata, si Ioannes zvolil Manuela, protože bude lepším správcem říše a na rozdíl od staršího bratra je uměřený, dokáže se kontrolovat a nenechá se strhnout emocemi.¹⁴⁸

Spojitosť mezi vojenským uměním a zdravým rozumem se pak objevuje prakticky ve všech oslavných dílech komnenovského období. Nikolaos Kallikles považuje zisk obrovského území a podrobení si barbarů Ioannem II. Komnenem za výsledek zapojení vojenské síly, brilantní taktiky a skvělých úvah.¹⁴⁹ Nikeforos Basilakes uvádí, že Ioannes „nepřehlížel vojenské záležitosti jako nerozumnost, ani nepovažoval intelektuální otázky za nesouvisející s válkou, ale slova posílil

¹⁴⁶ ῥώμης ἔχεις εὖ, καὶ δι' ἀλκὴν σοὶ κλέος / καὶ πείρα πολλῶν καὶ μαχῶν ἐμπειρία. *Múza II*, 362.60–62.

¹⁴⁷ [...] ἰσχύος μὲν δὴ καὶ ῥώμης καὶ τοῦ ἐς τὰ πολέμια θάρσους ὅπόσον αὐτῷ μέτεστι, παντὶ που δῆλόν ἐστι. *Ioannes Kinnamos*, I.27.19–20; πολλὰ πολλάκις ἐν οὐ μετρίαις ἐμοὶ πονουμένῳ πραγμάτων δυσκολίαις οὗτος τῶν ἄλλων ἀπειρηκότων μέγας ἐν βουλαῖς ὤφθη, ἱκανὸς μὲν χειμῶνα προῖδέσθαι γινόμενον, δεξιὸς δὲ ζάλην ἀποκλῖναι καὶ βίαις πνευμάτων ἀντισχεῖν. *Ioannes Kinnamos*, I.28.1–5.

¹⁴⁸ καλλίων δὲ μοι ὡς μάλιστα διαδείκνυται περὶ τὴν τῆς ἀρχῆς κυβέρνησιν ὁ ὕστερογενῆς Μανουήλ. *Niketas Choniates*, 45.13–15; Srovnání obou bratrů ve schopnosti kontrolovat se viz *Niketas Choniates*, 45.15–24.

¹⁴⁹ [...] τηρῆ τε τοῦτο σύμπαν οὐ σκύλαξ φύλαξ, / ἀλλ' ἀσπιδηφοροῦσα μάχιμος φάλαγξ, / τεχνασμάτων σῶν ταῦτα καρποὶ καὶ πόνοι / καὶ χειρὸς ἔργα καὶ νοὸς φροντισμάτων. *Nikolaos Kallikles*, XXXI, 115.100–103.

s pomocí zbraní a zbraně ověnil slovy“.¹⁵⁰ Basilakes ve své další řeči opěvuje císaře Ioanna jako skvělého válečníka znalého strategie, který se ovšem neuchyluje ke zbytečnému násilí, neboť jeho hlavním cílem je dosažení míru.¹⁵¹ O panovníkově příteli a vrchním veliteli vojsk Ioannu Axuchovi píše, že „byl odvážný, lépe než ostatní vycvičený do války a svými vojenskými schopnostmi si získal všeobecný obdiv“.¹⁵² Michael Italikos pak oslavuje v monodii Ioannova syna Andronika za účelné spojení zdravého rozumu ve vojenské taktice a aktivní účasti v boji, slovy autora, že „zapojil ve všech případech do válek rozum a do bojů ruce“.¹⁵³

V další mladší enkomiastické literatuře často oslava panovníkovy odvahy na válečném poli zcela vytlačí zmínky o velitelské prozíravosti. Zářným příkladem je Theodoros Prodromos, který ve svých oslavných básních na Ioannovy válečnické úspěchy vyzdvihuje právě odvalu, společně s odolností (καρτερία) a vytrvalostí (φερεπονία). Na rozdíl od svých dalších děl, kdy se nechává strhnout nádherou oděvu a vybavení, zde buduje obraz asketického Božího bojovníka, který bez větších potíží snáší rozmary počasí, nedostatek spánku a zjevné nepohodlí, vše pro blaho svých

¹⁵⁰ [...] οὔτε τὸ πολεμικὸν παρῆιδες ἀλόγιστον καὶ τὸ λογικὸν οὐ παρῆικας ἀπόλεμον, ἀλλ' ὄπλοις μὲν τοὺς λόγους ὠχύρωσας, λόγοις δὲ τὰ ὄπλα ἐκόσμησας. *Nikeforos Basilakes*, 34.32–35.2. Dále k využití rozumu ve válečných záležitostech viz *Nikeforos Basilakes*, 52.26–53.6.

¹⁵¹ Ὑπὲρ τὸν Ῥωμαῖον Μάρκελλον ἔχεις τὸ φιλοκίνδυνον, ὑπὲρ τὸν Θηβαῖον Πελοπίδαν τὸ εὐμήχανον, ὑπὲρ τὸν Ἐπαμεινώνδαν καὶ καταστρατηγεῖς καὶ σῶζειν τοὺς κατεστρατηγημένους ἐσπούδακας. *Nikeforos Basilakes*, 60.5–7; Ὑπὲρ τὸν Σερωτόριον ἐκεῖνον ὁ αὐτοκράτωρ τὴν στρατηγίαν εὐμήχανος καὶ τὸ μετὰφρονον τοῦ λόχου φυλάσσεται καὶ τὸ μέτωπον τῆς φάλαγγος περιφράσσεται, καὶ προσεπελαύνων φοβήσεται καὶ παλινοστώων λοχήσει, ὡς ἐκεῖνος πάλαι Σκηπίωνα. *Nikeforos Basilakes*, 69.31–34; Εἰ γὰρ δεινὸς σὺ τὰ πολέμια, ἀλλ' οὐ τί γέ σοι τὸ ἀρρενικὸν καὶ φιλόμαχον ἐμπέφυκεν ἄκρατον. *Nikeforos Basilakes*, 51.33–34; φοβεῖ τὸ μάχιμον, ἐφέλκεται τὸ φιλόμαχον; *Nikeforos Basilakes*, 63.7–8.

¹⁵² ἦδει σε καὶ ἀνδρεῖον καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὰς χεῖρας γεγυμνασμένον εἰς πόλεμον· οὐκοῦν σοι καὶ τὸ εὖνον οὐκ ἀθαύμαστον παραλέλοιπε καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐκ εἶσεν ἀδεξιώτον, ἀλλὰ σε καὶ στρατάρχην ἐτίμησε, καὶ νῦν πάσης μὲν ἐώας ἐπιστατεῖς φάλαγγος, κοσμεῖς δὲ καὶ ὅσον ἐν ὄπλοις ἐσπέριον, καὶ σε μέγαν οἶδασι πάντες μεγάλου βασιλέως ὑποστράτηγον καὶ τεθήησιν. *Nikeforos Basilakes*, 88.18–24.

¹⁵³ ἐδίδους γὰρ ἀπανταχοῦ καὶ γνώμην εἰς πολέμους καὶ χεῖρας εἰς μάχας. *Michael Italikos*, 132.23–24. Podobné obrazy viz např. ὁ δεξιότατος στρατιώτης ἢ μᾶλλον εἰπεῖν στρατηλάτης, ἢ ἀκραιφνεστάτη καὶ ἀμαχος φρόνησις, ὁ αἰθέριος καὶ ταχύτατος νοῦς, ὁ τοξότης ἐκεῖνος, ὃς καὶ τοὺς Ὀμηρικὸς τοξότας τῇ εὐστοχίᾳ παρήλαυνεν, ὁ πτερωτὸς ἵππότης καὶ Πηγᾶσου πτηνότερος. *Michael Italikos*, 130.7–11; [...] οἷος ἀπώλετο στρατιώτης· οἷος δὲ στρατηγὸς καὶ ἵππεὺς τῶν στρατιωτικῶν καταλόγων ἐκλέλοιπεν· ἐμπνουν ἄγαλμα πολέμου τοῦτον εἶπεν ἂν τις καθωπλισμένον ἰδὼν· οἷα δὲ ἀνθοῦσα σύνεσις ἀπερρῦη καὶ ᾤχετο. *Michael Italikos*, 130.16–130.19.

poddaných.¹⁵⁴ Motiv císaře neúnavně pečujícího o své poddané se objevuje i ve starších dílech, je však založen na obrazu neustále bdícího ochránce,¹⁵⁵ zatímco v komnenovském období se zakládá na vynaložené fyzické námaze a prolitém potu, jak je patrné i u dalších autorů, Stefana Fysopalamita,¹⁵⁶ Nikefora Basilaka¹⁵⁷ i Michaela Italika, podle nějž je Ioannes „neustále v pohybu, jedinou možností vidět jej v klidu by bylo podívat se na jeho vyobrazení, ale i na nich by byly při pohledu zblízka vidět kapky potu“.¹⁵⁸

Jak již bylo ukázáno výše, Theofylaktos Ochridský se ve svých řečech několikrát odchýlil od vzorce daného Menandrem. Dalším příkladem tohoto postupu je i jeho popis Alexiových vojenských tažení. Theofylaktos v rámci svého enkomia uvádí, že „slova hrdinného a šlechtného [Alexia] pokořila drzost barbarů“.¹⁵⁹ Další barbaři začali dobrovolně platit tribut, než aby riskovali drtivou porážku v konfliktu s byzantskou říší. I když Alexios v prvních letech vlády trávil mnoho času na vojenských taženích a pro popis panovníkových činů v době války by tedy rétor měl dostatek podkladů, Theofylaktos neuvádí žádné Alexiovy počiny související dle Menandrových pokynů s projevenou odvahou během války, tedy císařovo osobní zapojení do bitvy, léčky, které nepřátelům nastrojil, jeho zbroj i tažení, trofeje vítězství,

¹⁵⁴ V prvním případě se jedná především o oslavné texty věnované mladým členům komnenovského rodu při významných rodinných událostech, např. *Theodoros Prodromos E*; *Theodoros Prodromos HG, XX*; *Theodoros Prodromos HG, XLIII*; *Theodoros Prodromos HG, XLIV*; *Theodoros Prodromos HG, XLV.*, ve druhém pak např. o následující citace. [...] λουθείς σου τοῖς χρυσοῖς ὑπὲρ ἡμῶν ἰδρῶσι. *Theodoros Prodromos HG, IV, 202.34*; ἀναξ ἐπλύθη δι' ἡμᾶς λουτρῶ τῷ τῶν ἰδρῶτων. *Theodoros Prodromos HG, X, 249.2*; ὡς περιπτύσσομαι τοὺς σοὺς βασιλικοὺς ἰδρῶτας. *Theodoros Prodromos HG, XI, 255.1*.

¹⁵⁵ Weller 2018, 81–82.

¹⁵⁶ Πολλοὺς ὑπέστης, βασιλεῦ, πόνους καὶ περιδρόμους, / πολλοὺς καμάτους ἤνεγκας; πολλὰς τὰς δυσχερεῖας / ὑπὲρ τῆς θρεψαμένης σε μαχόμενος πατρίδος, / ὑπὲρ ἡμῶν τῶν δούλων σου προπολεμῶν συντόνωσ, / πρὸς ἕτερούς, πρὸς καύσωνας γενναιοφρόνως ἔστης, / τὴν τῆς νεότητος ἀκμὴν ἐν πόνοις ἀναλίσκεις, / ὑπαιθρος ἐν τοῖς ὄρεσι μετὰ τοῦ στρατοπέδου. / καὶ φέρεις πάντα καρτερῶς, ὡς σιδηροῦς τὴν φύσιν. *Stefanos Fysopalamites, II, 58.1–8*.

¹⁵⁷ καὶ τοὺς ὁσημέραι πόνους καὶ τοὺς ἰδρῶτας, οὐς ὑπὲρ ἡμῶν πολλοὺς πολλακίς ἔχει τε καὶ ἀνέχεται. *Nikeforos Basilakes, 85.15–17*.

¹⁵⁸ [...] καὶ τήμερον ἐθεασάμεθα πόνων ἠρεμοῦντα τὸν ἡμέτερον αὐτοκράτορα, πλὴν ἢ τὸν διὰ τῶν ζωγράφων ἡμῖν ἐπιγινωσκόμενον· ἀλλ' εἴπερ τις ἀκριβέστερον ἐξετάσειε τὰς βασιλικὰς εἰκόνας, οἶμαι, νοτίδος τινὸς ἰδρῶτων εὐρήσει σε κὰν τοῖς ἀγάλμασιν ἀποστάζοντα. *Michael Italikos, 270.14–17*. Další podobné pasáže viz *Michael Italikos, 250.6–8*; *Michael Italikos, 260.4–5*; *Michael Italikos, 261.8–9*; *Michael Italikos, 269.16–17*.

¹⁵⁹ καὶ οἱ λόγοι μεγαλοῦργοῦ καὶ μεγαλογνώμονος βαρβάρων θράσος συστέλλοντες. *Theofylaktos Ochridský, 219.24–25*.

pohyby jízdy a masakry pěšáků.¹⁶⁰ Naopak popisuje jeho výřečnost, vyjednávací umění a schopnost zvolit v danou chvíli nejlepší řešení, což jsou sice dle Menandra typické činy v době války, souvisejí ovšem s rozumem, a ne s odvahou. Dále Theofylaktos pokračuje detaily z jednání s barbary – Alexios s nimi nejprve jednal tvrdě, ale když se nepřátelé začali chovat nenásilně, nesnažil se je trestat, a hovořil s nimi naopak laskavě. Takovéto jednání odpovídá Menandrovu popisu filantropie. Závěrečná část této pasáže věnovaná bezpečnosti v zemi a spokojenosti obyvatel je důkazem panovníkovy spravedlnosti.

Theofylaktos tedy nevyužil potenciál oslavné pasáže hrdinových vojenských činů a uchýlil se místo toho k pochvale panovníkovy rozumnosti, filantropie a spravedlnosti. Tato jemná, avšak pro posluchače jasně čitelná opomenutí mohou být interpretována jako výraz autorova zklamání z císaře, který po nástupu na trůn nenaplnil svůj potenciál mladého slibného generála. Z tohoto důvodu Theofylaktos připomínal panovníkovi v době míru skutečné okolnosti jeho dřívějších tažení, aby se v budoucnu vyhnul stejným chybám v konfliktech, které nepochybně brzy vypuknou, neboť barbari si nezaslouží důvěru a mír s nimi je pouze dočasný.

Život v nečinnosti je pro [barbary] neštěstím a odpočinek chorobou. Zdá se, že jsou opravdu šťastní jen ve chvíli, kdy přijde vhodný čas na válku, nebo když porušují přísahy.¹⁶¹

5.1.6 Trest za nedodržení kardinálních ctností

Nutno podotknout, že Alexios byl na počátku své vlády v nezáviděníhodné situaci. Jeho pověst brilantního mladého vojevůdce byla vážně poškozena sérií neúspěšných vojenských tažení, která také vyprázdnila státní pokladnu. Když se císaři

¹⁶⁰ ἐκφράσεις δὲ καὶ λόχους καὶ ἐνέδρας καὶ τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν πολεμίων [...] διαγράψεις δὲ καὶ πανοπλίαν βασιλέως καὶ ἐπιστρατείας [...] καὶ τρόπαια τροπαιοῖς συνάψεις, καὶ νίκας νίκαις, ἰππέων φυγὰς, πεζῶν φόνους. *Menandros*, 86.373.21–374.6; 88.374.20–21.

¹⁶¹ Τούτοις συμφορὰ μὲν βίος ἀπράγμων, τὸ δὲ ἡσυχάζειν ἀρρώστημα, καὶ τὰ τῆς εὐδαιμονίας ἄκρα πατεῖν δοκοῦσιν, ὅταν ἡ πολέμου καιρὸν εὐλογον ἔχωσιν ἢ ταῖς σπονδαῖς ἐνυβρίσωσι. *Theofylaktos Ochridský*, 223.6–9.

nepodařilo ani s pomocí nejbližších členů rodiny shromáždit dostatečný kapitál pro financování nadcházejícího střetu s Normany, uchýlil se k zabavení cenných předmětů používaných při mších v kostelech. Vycházel přitom z možného, i když nepochybně extrémního, výkladu zákona, kdy církevní majetek mohl být použit na vykoupení zajatců. A protože nepřátelé pronikli na byzantské území, okupovali jej a v jistém slova smyslu zadržovali místní obyvatelstvo, bylo možné na tažení proti těmto protivníkům pohlížet jako na snahu o osvobození zajatců. Nicméně toto opatření vyvolalo mezi duchovními bouřlivou vlnu nesouhlasu. Nejvýrazněji se proti němu ohradil biskup Leon z Chalkedonu, který ve svém dopise obvinil Alexia, že „přivedl všechny křesťany, celý svět, patriarchu a především sám sebe do obrovského neštěstí, protože spáchal v Božích očích hroznou ohavnost. Použití předmětů, které byly shromážděny jako posvátné dary, pro světské účely je svatokrádež, naprosto neslučitelná se správným chováním panovníka.“¹⁶² Leon z Chalkedonu tak poukazoval na císařovo zpupné chování, které porušilo jednu z kardinálních ctností, spravedlnost, a seslalo tak Boží hněv na celou říši.

Ioannes z Oxitu použil ve své řeči sestavené o tři roky později podstatně ostřejší tón, vysvětlitelný převládající vnitřní i vnější nestabilitou říše. Alexiovi důvěrníci i nejbližší členové rodiny proti němu osnovali spiknutí, obyvatelstvo se bouřilo kvůli vysokým daním, říše byla ve válce s Pečeněhy i Turky a povstaly také ostrovy Kréta a Kypr.¹⁶³ Ioannes viděl kořeny této krize v tom, že Alexios zanedbal své povinnosti a odchytil se od obrazu ideálního panovníka. Duše panovníka byla pošpiněna stýkáním se s lichotníky a přehnaně štědrými dary pro členy rodiny.¹⁶⁴ Císař neprokazoval dostatečnou péči o poddané a zatížil je neúměrnými daněmi. Opakované zabavení církevního majetku zpochybnilo Alexiovo postavení jako Božího zástupce na zemi. Všechny tyto prohřešky proti řádnému chování císaře vyvolaly Boží hněv a ztrátu Boží milosti, které vedly k neúspěchům na vojenském poli, neboť jak poznamenává již patriarcha Fotios v jedné ze svých morálit:

¹⁶² Leon z Chalkedonu, 403–404.

¹⁶³ Frankopan 2007, 8.

¹⁶⁴ K otázce hodnocení panovníkovy vlády jako dobré či špatné ve vztahu ke způsobu výběru jeho důvěrníků viz Bohrnová 2016.

„Prosperita poddaných je nejlepším důkazem uvážlivé a spravedlivé vlády.“¹⁶⁵ a „Bůh poskytne [vladaři] vítězství nad nepřáteli a trofeje, jen když [panovník] sám získá trofeje a vítězství nad svými vášněmi“,¹⁶⁶ jak poznamenává autor textu *Kefalaia parainetika*. Jediným způsobem, jak se tedy podle Ioanna z Oxitu Alexios může opět vrátit pod záštitu Boží ochrany, je nepokračovat v současném chování, zbavit se falešných rádců a hledat pomoc u církve.¹⁶⁷

Motiv vítězství nad nepřáteli jako Boží odměny za panovníkovo chování v souladu s kardinálními ctnostmi je v byzantské literatuře běžný,¹⁶⁸ objevuje se i v dalším poradním díle vztahujícím se k počátkům vlády Alexia Komnena, a to v *Životu Kyrilla Fileoty*, císařova duchovního otce. Alexia Komnena doprovázelo na jeho cestě životem hned několik duchovních otců. V mládí mu je vybírala jeho matka, Anna Dalassene, jak píše Nikeforos Bryennios a Anna Komnene¹⁶⁹ v případě mnicha Ioannikia pro tažení proti Basilakovi a Nikolaos Kataskepenos¹⁷⁰ o Ignatiovi, který doprovázel Alexia na výpravě proti Rousselovi de Bailleul. Nejdetailnější popis Alexiova setkání s duchovním rádcem je pak zachycen právě v *Životu Kyrilla Fileoty*. Císař nastínil svatému své dvě největší starosti, spočívající v tom, že často zapomíná na Boha a život v luxusu ho od Boha odvádí. Kyrillos rozptýlil první z jeho pochybností jednoduchým vysvětlením: „Alexios neustále myslí na Boha [tím,

¹⁶⁵ Ἡ εὐδαιμονία τῶν ὑπεξουσιῶν, ἄκραν ἀνακηρύττει σύνεσιν καὶ δικαιοσύνην τῆς ἐξουσίας. *Fotios*, kap. 116.

¹⁶⁶ Νίκας σοι καὶ τρόπαια κατὰ ἐχθρῶν τότε παρέξει θεός, ὅποταν καὶ αὐτὸς τρόπαια καὶ νίκας στήσης κατὰ τῶν παθῶν. *Kefalaia parainetika*, kap. 11.

¹⁶⁷ *Ioannes z Oxitu*, 5–17.

¹⁶⁸ Hörandner 2009, 107; Magdalino 2017, 584.

¹⁶⁹ καὶ θαμὰ πρὸς τε τὸν μοναχὸν οὕτω καλούμενον Ἰωαννίκιον ἐνέβλεπε. καὶ γὰρ διὰ σπουδῆς ἐπεποίητο ἡ μήτηρ ἐν ἀπάσαις ταῖς αὐτοῦ ἐκστρατείαις ὁμόσκηνον ἔχειν τῶν τιμιωτέρων τινὰ μοναχόν, καὶ ὁ εὖνους οὗτος υἱὸς ὑπέϊκε τῷ μητρικῷ θελήματι οὐ τὰ ἐν βρέφει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐς μείρακας παραγγείλας καὶ μέχρις ἄν γυναικί συνηρομόσθη. *Anna Komnene* 1.8.2. Nikeforos nejprve neuvádí mnichovo jméno, ale později o něm hovoří jako o Symeonovi. Nelze určit, zda se jedná o odlišnou osobu, nebo se jeden z historiků při uvedení jména zmýlil. Ἐντὸς δὲ τῆς ἰδίας σκηνης τὸν συνόντα αὐτῷ μοναχόν, ἄνδρα ἐκτομίαν, ᾧ τὴν αὐτοῦ πρόνοϊαν ἡ μήτηρ ἐπίστευσεν ὡς ἐντρεχεῖ τε καὶ περιδεξίῳ [...]. *Nikeforos Bryennios*, 289.8–10; Ὁ δὲ πρεσβεύων ἦν ἀνὴρ ἀγαθός τε καὶ κόσμιος, ἀσκητικοῖς διαλάμπων κατορθώμασιν· ἦν δὲ ὁ καθηγούμενος τῶν ἐν τῇ Ἄθῳ τοῦ Ξενοφῶντος μονῆ μοναχῶν Συμεῶν ὁ πανάριστος. *Nikeforos Bryennios*, 295.16–19.

¹⁷⁰ Ἡ δὲ μήτηρ μου φιλομόναχος οὖσα προσέταξέ μοι ἄνδρα τινὰ ἅγιον συνακολουθησαί μοι, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ πατέρα πνευματικὸν ἔχειν αὐτόν. [...] ὁ ἅγιος καὶ πνευματικὸς μου πατήρ Ἰγνάτιος [...]. *Nikolaos Kataskepenos*, 233.31–234.1.

že vládne svěřené říši], neboť připomínání si Boha je snaha srdce o zbožnost. Péče o upevnění naší víry, o kostely, kláštery i svět, který ti Bůh svěřil, to je snaha srdce mít na paměti Boha.“¹⁷¹ Co se týče druhé otázky, Kyrillos odpověděl radou vycházející z tradičního korpusu morality, nabádajícího k uměřenosti, spravedlnosti (zde chápáné jako rozdělování odměn po zásluze), filantropii, charitě (vykonané prostřednictvím obnovení sirotčince při Svatém Pavlu), péči o poddané a pravou víru (realizované přivedením Pečeněhů do lůna křesťanské církve).

5.2 Císař jako urozený muž

Na rozdíl od západoevropské středověké společnosti nebyla pro Byzanc typická rigidní sociální stratifikace.¹⁷² I když samozřejmě do jisté míry uzavřené společenské vrstvy existovaly, bylo možné jimi snáze prostupovat. Užívání termínů šlechtic či aristokracie je pro byzantské prostředí zavádějící, neboť vyvolává konotace dané západoevropským myšlenkovým milieu. Nicméně, jak bylo ukázáno v kapitole věnované sociálních změnám, v druhé polovině jedenáctého století dochází i v Byzanci k ustanovování vnitřně sevřené vrstvy vládnoucích rodů, které disponují majetkem i državami a odvozují svou moc od příslušnosti k určité rodině. V tomto významu je tedy termín šlechtic užíván i v předkládané práci.¹⁷³

5.2.1 Urozený původ v byzantské literatuře – historický přehled

Ve starší byzantské literatuře nebyl nízký původ panovníka chápán negativně, spíše jako neutrální danost, která ovšem jako ze své podstaty nezměnitelná charakteristika jedince neposkytuje žádný prostor pro další sebezdokonalování, a tak nemůže při hodnocení člověka dosahovat takové důležitosti jako jeho ctnosti, zbožnost či filantropie a především ochota všechny tyto kvality dále tříbit.

¹⁷¹ Μνήμη Θεοῦ ἐστὶ πόνος καρδίας ὑπὲρ εὐσεβείας γινόμενος. Διὸ τὸ φροντίζειν ὑπὲρ συστάσεως τῆς πίστεως ἡμῶν, τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ κόσμου ὃν σοὶ ἐνεπίστευσεν ὁ Θεός, πόνος καρδίας ἐστὶν ὑπὲρ εὐσεβείας γινόμενος. *Nikolaos Kataskepenos*, 227.11–15.

¹⁷² Pro historický přehled o byzantské šlechtě a příslušné bibliografii viz Cheynet 2008.

¹⁷³ V byzantské literatuře se ve významu šlechtic objevují zpravidla výrazy urozený (γενναῖος, εὐγενής, πανευγενής), případně různé varianty spojení potomek ušlechtilých rodičů (τῶν εὐγεγονότων καὶ ἐπισήμων, ἐξ εὐγενῶν φύς, καρπὸς εὐγενής).

Ve středním byzantském období lze detekovat smíšený přístup autorů k urozenému původu, který je možné demonstrovat nejlépe na příkladu makedonské dynastie. Autoři na jednu stranu nepovažovali vznešený původ za záruku osobních kvalit, např. císař Leon VI. uvádí ve svém díle *Taktika* (Τακτικά), že „stratégové by neměli být vybíráni do funkce na základě svého původu, ale s přihlédnutím k jejich povaze, mravnímu kreditu a dosaženým výsledkům, a že stratégové z urozených rodů neplní své povinnosti lépe než ostatní“.¹⁷⁴ Na druhou stranu však vnímali jako skvrnu v rodové historii neurozený původ a násilné převzetí moci zakladatele makedonské dynastie císaře Basileia I. a snažili se o očistění tohoto diskutabilního zisku trůnu několika různými způsoby. Jednalo se primárně o vybudování opozice mezi předchozí vládnoucí rodinou, a to především jejím posledním zástupcem Michaellem III. (840–867), dále o dokázání Božího souhlasu s Basileiovým nástupem na trůn a v neposlední řadě o vytváření rodových linií, které stavěly makedonskou dynastii na úroveň předchozích vládnoucích rodů.

Basileiův nástup na trůn je jako zásah Boží vůle interpretován v dobové literatuře nejen líčením Michaela III. jako špatného panovníka, který vládne bez Božího souhlasu, a vyzdvihováním Basileiových dobrých vlastností i skvělých skutků. Autoři dále poukazovali na zbožnost jeho prostých rodičů a využívali skutečností z Basileiova života (nejmladší z bratrů, člověk z lidu usedl na trůn, dobrý člověk nahradil tyrana), aby vytvořili paralelu Basileios – David. V tomto konstruktu pak jako hlavní legitimizační prvek figuruje fakt, že Basileios byl pro tuto roli stejně jako slavný biblický král vyvolen v souladu s Božím záměrem.¹⁷⁵

Druhým legitimizačním prvkem byl motiv dávných urozených předků, na jejichž odkaz uchopením moci Basileios navázal. Leon VI. Moudrý spojuje v zádušní řeči svého otce se starověkou parthskou dynastií Arsakovců,¹⁷⁶ zatímco jeho

¹⁷⁴ ὥσπερ γὰρ τὰ ζῶα ἀπὸ τῶν ἰδίων πράξεων καὶ ἡθῶν ἐξετάζομεν εὐγενῆ ἢ δυσγενῆ, οὕτω χρὴ σκοπεῖν καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐγένειαν, οὐκ ἀπὸ τῶν προγόνων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἰδίων πράξεων καὶ κατορθωμάτων. [...] προσόντων μὲν δὴ τούτῳ καὶ προγόνων λαμπρῶν εὐτυχῆς ὁ στρατηγός, ἀπόντων δὲ τῶν ἀρετῶν, κἂν παρῆ ταῦτα, ἄπρακτος. *Leon VI. T*, 2.15.

¹⁷⁵ Hörandner 2009, 105–108.

¹⁷⁶ Πλὴν ἡ κάτω δὴ ταύτη τῆς φθορᾶς γένεσις εἰς Ἀρσακίδας αὐτὸν ἀνήγεν. [...] πλὴν γε ὅτι καὶ αὐτοὶ βασιλείου προῆλθον σπορᾶς· ἔλκουσι γὰρ τοῦ αἵματος τὰς πηγὰς ἐκ τῶν Ἀρταξέρξου ναμάτων, ὅς ἐπὶ μήκιστον χρόνου βασιλείῳ κράτει ἐμεγαλύνθη καὶ πλεῖστα ὅσα τῶν ἐθνῶν πεποίητο ὑπὸ χειρῶν. *Leon VI. OF*, 44.23–29.

syn Konstantin VII. Porfyrogenetos korunuje komplikovaný výklad o rodové historii spřízněností s Konstantinem I. Velikým (273–337) a Alexandrem Velikým.¹⁷⁷ Jak je patrné z těchto příkladů, dobrý původ panovníka měl v devátém století určitou roli pro jeho nárok na trůn, nicméně pouze dotvářel mozaiku, v níž hlavní složky tvořily Boží souhlas a kladné vlastnosti jedince, které jej podmiňovaly.

Oproti tomu autoři komnenovského období prezentují dobrý původ svého hrdiny jako jeden z hlavních předpokladů jeho skvělých skutků, jak je patrné i ve stylově nejdokonaleji vyhotovených dílech: historiografové vytváří pro své hrdiny propracované rodokmeny sahající až antickým rodům, rétoři opěvují spojené rodiny Duků a Komnenů ve značném množství řečí i básní vztahujících se k rodinným událostem a současně ustupují od chvály nízkého původu v poradní literatuře.

5.2.2 Urozený původ v komnenovské historiografii

Historiografové jedenáctého století vidí už zcela nezpochybnitelnou spojitost mezi panovníkovým nárokem na trůn a jeho skvělým původem, a proto vytvářejí propracované pokrevní linie spojující jejich hrdinu s mytologickými či biblickými vládci, slavnými římskými rody nebo prvními historickými císaři byzantské říše. Motivace vzniku prestižních rodokmenů byla stejná, jakou měli i výše zmiňovaní autoři makedonského období, tedy posílení legitimního nároku určité dynastie na trůn, nicméně ve starších obdobích na rozdíl od jedenáctého století hodnota prestižní pokrevní linie bledla ve srovnání s ušlechtilostí a ctností, které jsou hlavními nositelkami panovnické moci, a především pak s vyvolením panovníka Bohem.¹⁷⁸ Pozdější autoři uvádějí kořeny svých hrdinů již i bez této spojitosti, jak dokumentuje příklad anonymního historika jedenáctého století označovaného později jako *Skylitzes Continuatus*, jenž propojuje rodokmen císaře Nikefora III. Botaneiata nejprve s byzantským panovníkem Nikeforem II. Fokou (912–969) a dále pak s římskou

¹⁷⁷ πατρόθεν μὲν ἔλκων τὴν ἐξ Ἀρσάκου συγγένειαν, ἥπερ εἰρηται, ἢ δὲ μήτηρ τῆ τε τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου συγγενεῖα ἐκαλλωπίζετο καὶ ἀπὸ θατέρου μέρους τὴν Ἀλεξάνδρου ἡῦχει λαμπρότητα. *Theofanes Continuatus*, 3.24–27.

¹⁷⁸ Urozený původ jako odůvodnění nároku na trůn se objevuje už u Xenofónta. Hadot 1972. Pro byzantské období, viz Kazhdan & Epstein 1985, 104–110; Agapitos 1989, 302–303; Markopoulos 1994a, 197–198; Markopoulos 1994b, 161–163; *Kefalaia parainetika*, kap. 9.

rodinou Flaviů,¹⁷⁹ zatímco jeho současník Michael Attaleiates vede Botaneiatovu působivou rodovou linii plnou skvělých vojenských velitelů až k vítězi nad Hannibalem, generálovi Publiovi Corneliovi Scipionovi Africanovi a jeho tchánovi konzulovi Luciovi Aemiliovi Paullovi.¹⁸⁰

Nikeforos Bryennios spojuje ve svém díle *Hyle historias* kořeny rodiny Duků s Konstantinem I. Velikým a nabízí vysvětlení rodového jména prostřednictvím funkce *dux*, kterou jeho zakladatel zastával.

Kdyby se snad někdo chtěl vydat proti proudu času, zjistí, že rod Duků vzešel prvotně z okruhu Konstantina Velikého, neboť sám první Dukas byl jedním z těch, kdo společně s Konstantinem Velikým opustili původní Řím a přesídlili do Nového Říma. Byl s ním v nejbližší pokrevní příbuznosti, byl to totiž jeho bratranec. Císař mu svěřil hodnost *dux*, velitele Konstantinopole, a z tohoto důvodu se všichni jeho potomci nazývali Dukové.¹⁸¹

Nikeforos Bryennios po svém sňatku s Annou, dcerou císaře Alexia Komnena, sám patřil do užšího kruhu vládnoucí rodiny. Proto kromě pokusů o spojení dynastie s dávnými panovníky můžeme v jeho díle pozorovat přesvědčení o výlučném postavení komnenodukovského rodu jako takového, které je také jedním z klíčových prvků dobových oslavných řečí a básní. Nikeforos Bryennios se tedy nesoustředil pouze na nejstarší dějiny vládnoucí rodiny, ale jeho pozornosti neušlo ani respektabilní

¹⁷⁹ ἦν δὲ ὁ Βοτανειάτης τῶν εὐπατριδῶν, ἐκ τοῦ Φωκᾶ τὸ γένος πολυπλόκως μὲν ἀλλ' ὅμως κατάγων καὶ τῶν περιωνύμων Φλαβίων, οἱ τὸ γένος ἀπὸ τῆς περιδόξου καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης κατῆγον, καθὼς ἢ ἀνέκαθεν παράδοσις κρατεῖ περὶ αὐτοῦ. *Skyllitzes Continuatus*, 172.10–14.

¹⁸⁰ *Michael Attaleiates*, 216.20–220.21. Attaleiates zde ovšem směšuje dvě historické osobnosti - Scipiona Africana a Scipiona Aemiliana. *Michael Attaleiates* KK, 605.

¹⁸¹ Εἰ γὰρ τις ἀνὰ ῥοὴν ὥσπερ ἀναδραμεῖν βούλοιο, εὐρήσει τὸ τῶν Δουκῶν γένος ὥσπερ ἐκ πρώτης ἀναβλύσαν τῆς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου φυλῆς, καθότι καὶ ὁ πρῶτος Δούκας ἐκεῖνος, εἰς ὧν τῶν μετὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀπαναστάντων καὶ πρὸς τὴν νεωτέραν μετοικησάντων, καθ' αἶμα τῶ μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ καὶ γνησιώτατα προσωκείωτο· ἐκείνου τε γὰρ ἐξάδελφος ἦν καὶ τὴν τοῦ δουκὸς Κωνσταντινουπόλεως ἀξίαν παρ' αὐτοῦ ἐγκεχείριστο, κἀντεῦθεν καὶ πάντες ἐξ αὐτοῦ κατωνομάσθησαν οἱ Δουκῶννοι. *Nikeforos Bryennios*, 67.21–69.4. Stejný původ Dukům přisuzuje i autor dialogu *Timarion*. *Timarion*, 220.

postavení jejich žijících zástupců. Dobrý původ zmiňovaných osob pro něj hrál velmi důležitou roli, a proto zevrubně popisoval spřízněnost své tchyně Eireny Dukainy s bulharským carem, příslušníky komnenodukovského rodu opakovaně označoval jako urozené a u ostatních osob alespoň poukazoval na jejich blízkost s minulými či stávajícími panovníky.¹⁸²

Pýcha na vlastní rodinu a příslušnost k ní prostupuje celé biografické dílo Anny Komneny zvané *Alexias*, které je věnované životu a skutkům císaře Alexia Komnena. Sama autorka o sobě hovoří jako o „v purpuru narozené a vychované“ princezně, na niž „se usmálo štěstí v podobě císařských rodičů, kterým se narodila“.¹⁸³ Detailně popisuje své narození v porfyrem vykládané komnatě, tradičním porodním pokoji potomků vládnoucího císaře, kdy na základě matčina přání počkala s příchodem na svět až do návratu otce do Konstantinopole, což určilo její pozdější blízký vztah k oběma rodičům. Anna nespojuje Komnenovce s dávnými slavnými rody, protože považuje svou rodinu za natolik prestižní, že už ji není třeba více pozvedat spřízněností s věhlasnými vládci. Tento oslavný tón spojený nejen s osobou Alexia Komnena, ale s celou dynastií, kterou uvedl na trůn, je charakteristický pro celou *Alexiadu*.

5.2.3 Urozený původ v komnenovské oslavné literatuře

V době vlády komnenovských císařů narůstá produkce oslavné literatury, zastoupené řečmi a básněmi vztahujícími se k oficiální reprezentaci i soukromému životu vysoce postavených rodů. Ve druhém případě se jedná především o díla vzniklá při příležitosti významných rodinných událostí, jako jsou narození, křtiny, svatby

¹⁸² Πατρόθεν γὰρ εἰς τὸν βασιλέα Βουλγάρων τὸν Σαμουήλ ἀνεῖλκε τὸ γένος. *Nikeforos Bryennios*, 219.19–21; [...] ἄνδρες τῶν εὖ γεγονότων καὶ ἐπισήμων. *Nikeforos Bryennios*, 61.23–24; [...] οὗ καὶ ἡ τούτου μήτηρ ἐξέφυ καρπὸς εὐγενῆς. *Nikeforos Bryennios*, 69.13; γὰρ ἦν ἐκεῖνος γενναῖος κατὰ χεῖρά τε καὶ κατὰ ψυχὴν, καὶ γὰρ ἐξ εὐγενῶν φύς εἰς μέγα κλέος ἦρθη ταῖς ἀνδραγαθίαις. *Nikeforos Bryennios*, 295.11–12; ἦν δὲ οὗτος ὁ Καππάδοξ Κωνσταντῖνος, ἀνὴρ πρὸς γένος ἐγγίζων τῷ βασιλεῖ Μιχαήλ καὶ συνήθης τούτῳ καὶ σύντροφος. *Nikeforos Bryennios*, 265.23–25.

¹⁸³ [...] πορφύρας τιθήνημά τε καὶ γέννημα. *Anna Komnene*, P.1.2; [...] εἰ μὴ τις θεῖτο τύχην οὐκ ἀγαθὴν καὶ προσμειδιῶσάν μοι τὴν τε γειναμένην αὐτὴν καὶ τὸν τεκόντα, τοὺς αὐτοκράτορας, καὶ τὴν πορφύραν ἐφ' ἧς ἐβλάστησα. *Anna Komnene*, P.IV.1; Annino narození, *Anna Komnene*, 6. 8. K dalším aspektům tohoto Annina monologu Neville 2016, 34.

či pohřby. V době vlády Alexia I. a Ioanna II. dochází ke vzniku několika oslavných rétorických děl souvisejících s těmito zásadními momenty v lidském životě, nicméně jejich největší produkce spadá do doby vlády Manuela I., jak dokládá i *Codex Marcianus graecus 524*, obsahující mnoho epigramů či dedikačních básní, rozsáhlá básnická tvorba Theodora Prodroma a značný počet řečí dalších autorů.¹⁸⁴ Existence těchto děl sama o sobě poukazuje na zvýšený zájem o rodinnou reprezentaci, navíc autoři opakovaně zdůrazňují adresátův urozený původ (πορφυρογέννητος)¹⁸⁵ a spojení s prominentními rody Komnenů a Duků.¹⁸⁶

Na rozdíl od většiny historiků, autoři oslavné literatury nespojují adresáty svých děl komplikovanými rodovými liniemi s biblickými či mytologickými panovníky, protože považují jejich příslušnost ke komnenodukovskému rodu za stejně prestižní.¹⁸⁷ Vzory pro vlastní úspěšnou vládu pak nemusí císaři hledat v bájných panovnicích, ale mezi vlastními slovutnými předky, jak lakonicky shrnuje autor jedné z básní *Codex Marcianus graecus 524*: „dědeček, otec, chlapec, všichni císaři Nového Říma“.¹⁸⁸ Stejná jména dědečka a vnuka svádí Theodora Prodroma, aby ve své svatební řeči pro syny Anny Komneny a Nikefora Bryennia ubezpečil staršího z mladíků Alexia, „že v něm znovu ožívá jeho děd císař, a to ne kvůli shodě jmen, ale díky jeho charakteru“.¹⁸⁹ Podobné pojetí je patrné také v zádušní básni dvorského básníka a lékaře Nikolaa Kallikla pro mladého Andronika Duku, syna Georgia Palaiologa a Anny Dukainy, v níž předčasně zesnulého adresáta svého díla

¹⁸⁴ Např. Manuel Straboromanos, *Λόγος τοῦ πρωτονωβελισσίμου Μανουήλ τοῦ Στραβορωμανοῦ πρὸς τὴν δέσποιαν Εἰρήνην τὴν Δούκαιαν παραμυθητικὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Μιχαήλ σεβαστοῦ τοῦ πρωτοστράτορος*; Michael Italikos, *Μονωδία εἰς τὸν σεβαστοκράτορα κῦρ Ἀνδρόνικον*; Theodoros Prodromos HG, XLIV *Στίχοι πολιτικοὶ εἰς τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ σεβαστοκράτορος Ἀνδρονίκου, κυροῦ Ἀλεξίου*; Theodoros Prodromos E, *Ἐπιθάλαμος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος υἱοῖς*; *Codex Marcianus graecus 524*, 3–59, 123–192; Tserevelakis 2009–2010, 265–293; Rhoby 2010, 167–204; Odorico & Messis 2013, 191–213.

¹⁸⁵ Pro různý význam titulu *porfyrogennetos* během vlády Alexia, Ioanna a Manuela Komnenů, viz Stankovic 2008, 99–108.

¹⁸⁶ Pro detailní informace o členech komnenodukovského rodu viz Polemis 1968 a Varzos 1984.

¹⁸⁷ Pýcha na příslušnost k vlastnímu rodu není čistě komnenovskou inovací a můžeme ji pozorovat již dříve – např. v projevu Michaela VII. Duky v Psellově *Chronografii*. Reinsch 2009, 121–123.

¹⁸⁸ Πάππος, πατήρ, παῖς, βασιλεῖς Ῥώμης νέας. *Codex Marcianus graecus 524*, 173.4.

¹⁸⁹ [...] ὁ τὸν πάππον ὄλον καὶ βασιλέα τοῖς ἤθεσι μᾶλλον ἢ τῷ Κομνηνῷ καὶ τῷ Ἀλεξίῳ ζῶντα παριστάνων ἐν ἑαυτῷ. *Theodoros Prodromos E*, 345. 7–9.

nepřirovnává k dávným hrdinům, ale k jeho vlastním předkům, stejnojmennému dědečkovi a dále k císaři Konstantinovi X. Dukovi (1006–1067).

Cizinec: Jaký byl ve svém nitru?

Hrob: Jako ze železa, cizinče.

Cizinec: Jaké měl schopnosti? Hrob: Jako starý Dukas,
další Andronikos nebo Konstantinos. [...] Lvi rodí lvy.¹⁹⁰

I když samotné narození do prestižní komnenodukovské rodiny zajišťuje prestiž, je třeba si připomínat rodový lesk a slávu v podobě skvělých skutků jeho nejvýznamnějších členů. A tak Theodoros Prodromos vybízí v jedné ze svých oslavných básní sebastokratorissu Eirenu, matku právě narozeného Alexia,¹⁹¹ aby „vychovávala svého syna pomocí příkladu znamenitých skutků jeho slavných předků, pradědečka Alexia I. a dědečka Ioanna II.“¹⁹² Nikeforos Basilakes pokládá ve své řeči pro bulharského arcibiskupa Ioanna Komnena¹⁹³ adresátův urozený původ za dostatečnou záruku jeho osobních kvalit, neboť „pochází z královské rodiny, narodil se v purpurovém sále, je růží, zplozenou a vychovanou růžemi. Proto je mu předurčeno prožít život jako vládce a hrdina, stejně jako to udělaly předchozí tři generace jeho předků.“¹⁹⁴ Basilakes věnuje také značný prostor oslavě komnenovské rodinné svornosti, v níž se zaměřuje především na vřelé bratrské vztahy mezi císařem Isaakiem I. a jeho bratrem Ioannem, otcem dalšího vzoru sourozenecké lásky, tedy císařem Alexií I. a sebastokrátorem Isaakiem.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Ξένος: Ποταπὸς ἦν τὰ στέρνα; Τύμβος: Σιδηροῦς, ξένε. / Ξ. Ὅποιος ἦν τὰς χεῖρας; Τ. Ἀρχαῖος Δοῦκας, / ὡς Ἀνδρόνικος ἄλλος ἢ Κωνσταντῖνος. / [...] Ἐκ τῶν λεόντων τίκτεται βρέφος λέων. *Nikolaos Kallikles*, IX, 84.22–85.28.

¹⁹¹ PBW Eirene 20115; PBW Alexios 25003.

¹⁹² πρόσθετες ἀρχέτυπον αὐτῶ τοὺς τῶν προγόνων ἄθλους, / παρ' οὓς ὀρῶν ἀπευθυνεῖ τὰς ἔξεις τὰς ἰδίας, / πρόσθετες μοι τὰς προπαππικὰς μεγίστας στρατηγίας, / ἐκείνας λέγω τοῦ στεροῦ τὰς νίκας Ἀλεξίου· / πρόσθετες μοι καὶ τὰς παππικὰς ἀρίστας ἀριστείας. *Theodoros Prodromos HG*, XLIV, 408.92–99.

¹⁹³ Jedná se o syna sebastokratora Isaakia jménem Adrianos, který se vzdal své rodiny i světského života a pod jménem Ioannes přijal mnišské roucho. PBW Adrianos 25001.

¹⁹⁴ Ἐχεις ἐκ βασιλέων τὴν γένεσιν, ἔχεις ἐκ πορφύρας τὴν πρόοδον. ὀρῶ σε ῥόδον, οὐκ ἐν ἀκάνθαις οὐδ' ἐξ ἀκανθῶν, ἀλλὰ ῥόδον ἐκ ῥόδων, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ φυόμενον καὶ τρεφόμενον. [...] Καὶ σοι ὁ τῆς γονῆς πέπλος ἐκ πορφύρας ὄλος περιήνηθισται, καὶ σοι τὸ τοῦ γένους ἥρωικὸν καὶ βασιλικὸν ἐκ τριγωνίας ἀποκεκλήρωται. *Nikeforos Basilakes*, 29.21–28.

¹⁹⁵ PBW Isaakios 1; PBW Ioannes 63; PBW Alexios 1; PBW Isaakios 61; *Nikeforos Basilakes*, 30.20–32.2.

V době vlády Ioanna II. již nebyly vztahy mezi členy nejužšího jádra komnenovského rodu zdaleka tak vřelé, a proto se zrození v purpurovém sále stalo zásadním legitimizačním prvkem a údajem hodným oslavy enkomiastů, jak lze pozorovat ve výše uvedené citaci z práce Nikefora Basilaka nebo z básně Theodora Prodroma, který označuje syny Ioanna II. za „posvátnou purpurem kvetoucí čtveřici, napodobeniny svého otce a živoucí obrazy“.¹⁹⁶ Zrození v purpurovém sále a podobnost s otcem pak patřily k hlavním propagandistickým prvkům v počátcích vlády Manuela I. Zářným příkladem využití těchto motivů je řeč Michaela Italika, která vznikla krátce po Manuelově nástupu na trůn roku 1143.¹⁹⁷

5.2.4 Urozený původ v komnenovské poradní literatuře

Třetím aspektem zvýšené důležitosti dobrého původu je absence nízkého původu jako kritéria pro ideálního panovníka v dobové poradní literatuře. Poradní literatura je na rozdíl od literatury oslavné založena na konceptu panovníka – Božího zástupce na zemi, jeho zbožnosti a schopnosti kontrolovat vlastní lidské tužby, která mu umožňuje ovládat celou říši včetně jejích obyvatel. Urozený původ není pro hodnocení člověka důležitý, protože ho nelze získat odříkáním, jak je tomu např. u duševní krásy, a nijak nesouvisí s lidskou povahou.¹⁹⁸ Zatímco Agapetos ve svém díle *Ekthesis* vybízí „k odložení přílišné pýchy nad vlastním původem“,¹⁹⁹ patriarcha Fotios²⁰⁰ upozorňuje v poradním spise *Kefalaia parainetika* mladého Leona VI., že „urozený původ nevzniká zásluhou svého nositele, proto není možné si ho cenit

¹⁹⁶ [...] ἐκ τούτου δὲ τὴν ἱερὰν πορφύρανθῆ τετράδα, / τὰ τοῦ πατρὸς μιμήματα, τὰς ἐναργεῖς εἰκόνας. *Theodoros Prodromos HG, XIX, 314.138–139*. K překladu viz Papaioannou 2011.

¹⁹⁷ *Michael Italikos, 278.7–279.6*.

¹⁹⁸ *Kekaumenos, 259–261; Kefalaia parainetika, kap. 8 a 58*.

¹⁹⁹ Ἐπὶ προγόνων εὐγενεῖα μηδεὶς ἐναβρυνέσθω· πηλὸν γὰρ ἔχουσι πάντες τοῦ γένους προπάτορα, καὶ οἱ ἐν πορφύρα καὶ βύσσῳ καυχώμενοι καὶ οἱ ἐν πενία καὶ νόσῳ τρυχόμενοι καὶ οἱ διαδήματα περικείμενοι καὶ οἱ διὰ δόματα προκείμενοι· μὴ τοίνυν εἰς πῆλινον ἐγκαυχώμεθα γένος, ἀλλ' ἐπὶ χρηστότητι σεμνυνώμεθα τρόπων. *Agapetos Diakonos, kap. 4*.

²⁰⁰ Toto dílo je tradičně připisováno císaři Basileiovi I., nicméně badatelé se v současné době přiklání spíše k autorství patriarchy Fotia. Detailní rozbor viz *Kefalaia parainetika, 79–89*.

stejně jako ctností získaných aktivitou svého držitele a duševní krásy, kterou je třeba neustále pěstovat“.²⁰¹

Agapetovo zdůvodnění pro opatrné smýšlení o důležitosti vlastního rodu opakuje o několik století později ve svém naučení pro císaře vojenský velitel Kekaumenos a tvrdí, že „všichni lidé jsou potomky jediného člověka, Adama, a to císaři, vládci i ti, kdo si vydělávají na chléb. Rozumný člověk, pokud chce, se prostřednictvím Boží milosti stane Bohem.“²⁰² Z jiných pasáží Kekaumenova naučení je však patrné, že urozený původ byl pro autora důležitým legitimizačním prvkem pro získání vysoké funkce u dvora. Instruuje totiž panovníka, aby neuděloval vysoké úřady cizincům bez vznešeného původu, protože by byl pro posměch doma i v cizině. Dále se pochvalně zmiňuje o Haraldovi, bratrovi norského krále Olafa, který se v čele císařské gardy hrdinně bil na byzantské straně. Kekaumenos o něm uvádí, že svými činy na bitevním poli dostal svému urozenému původu i vznešenosti.²⁰³ V části spadající do rétoriky poradní literatury tedy autor dodržuje premisu rovného ubohého původu lidí, nicméně v méně typizovaných pasážích důležitost vznešeného původu uznává.

Jak vyplývá z výše uvedených charakteristik, pojetí urozeného původu je v oslavné a poradní literatuře značně odlišné. Z tohoto důvodu je nutné pečlivě zvážit možnou příslušnost každého rétorického díla, obsahujícího popis ideálního panovníka

²⁰¹ [...] καὶ αὐτὸς οὖν σὺν τῇ τοῦ σώματος βασιλικῇ εὐγενείᾳ κτῆσαι καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀκροτάτην εὐγένειαν. ἐκεῖνη μὲν γὰρ ἐστὶ φυσικὴ καὶ ἄμισθος, αὕτη δὲ προαιρετικὴ καὶ ἔμισθος. *Kefalaia parainetika*, kap. 58; ἡ δὲ κτῆσις τῆς ἀρετῆς [...] καὶ πλοῦτου καὶ εὐγενείας χρησιμωτέρα ἐστὶ. *Kefalaia parainetika*, kap. 8; μήτε οὖν ἐπ' εὐγενείᾳ σώματος ἐπαρθῆς μήτε μὴν δυσγένειαν ἀποστραφῆς [...], ἀλλ' ὄρα τὸ κάλλος τὸ τῆς ψυχῆς καὶ ἔρα τῷ πνεύματι τῆς ψυχῆς. *Kefalaia parainetika*, kap. 9.

²⁰² ἐγὼ δὲ φημί, ὅτι πάντες ἄνθρωποι ἐνὸς ἀνθρώπου τέκνα εἰσὶ, τοῦ Ἀδάμ, οἳ τε βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες καὶ οἱ ἄρτον ζητοῦντες. [...] ὁ γὰρ ἄνθρωπος λογικὸς ὢν, ἐὰν θέλη, θεὸς γίνεται χάριτι Θεοῦ. *Kekaumenos*, 261.1–11.

²⁰³ Τοὺς ἐθνικοὺς εἶπερ οὐκ εἰσὶν ἀπὸ βασιλικῷ γένους τῆς χώρας αὐτῶν μὴ ἀναβίβαζε εἰς μεγάλας ἀξίας μήτε ἐμπίστευε αὐτοῖς μεγάλας ἀρχάς [...] ὅπταν γὰρ τιμῆσης τὸν ἐξ ἀγέλης ἐθνικὸν ἐλθόντα προμικτήριον ἢ στρατηγόν, τί ἀξίαν ἔχεις δοῦναι τῷ Ῥωμαίῳ στρατηγίαν; Πάντως ποιήσεις αὐτὸν ἐχθρόν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χώραν του, ἀκούσαντες εἰς τοιαύτην αὐτὸν ἐλθεῖν ἀξίαν καὶ ἀρχήν, γελάσωσι πάντες [...] *Kekaumenos*, 251.1–8. Dále pak Kekaumenos k Haraldovi doplňuje: Καὶ ἐσυνεταξίδευσεν καὶ ὁ Ἀράλτης μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔχων τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐνεδείξατο ἔργα εἰς τοὺς πολεμίους ἄξια τῆς εὐγενείας καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ. *Kekaumenos*, 257.5–8.

a způsobu jeho vlády, k jednomu či druhému žánru, jak navrhuje M. Mullett.²⁰⁴ Značně zajímavým se z tohoto pohledu jeví dílo Theofylakta Ochridského *Paideia basilike*. Tato řeč byla původně označována jako *knížecí zrcadlo* obsahující dvě části - oslavnou a poradní.²⁰⁵ M. Mullett však upozorňuje, že se jedná o homogenní celek, *basilikos logos*, v němž jsou určité povinné elementy oslavné řeči s ohledem na věk adresáta vynechány či nahrazeny poradní částí.²⁰⁶

Oslavná část zahrnuje chválu Konstantinova urozeného původu, reprezentovanou chvalozpěvem na Konstantinopol jako jeho rodné město a rozsáhlou pasáží opěvující Konstantinovu matku Marii z Alanie. Tyto části se řadí k povinným součástem oslavné řeči – oslavě místa původu adresáta řeči (πατρις) a jeho rodinných poměrů (γένος). Měl by následovat výčet jeho skvělých činů v mládí a dále popis skutků v době války a míru (πράξεις). M. Mullett vysvětluje zjevnou absenci těchto částí tím, že Konstantin v tak nízkém věku ještě ničeho významného nedosáhl, nebylo tedy co opěvovat. Těžko realizovatelnou povinnou oslavu hrdinových skutků v době války i míru bylo dle Menandrových instrukcí možné nahradit i jinými prostředky, např. příslibem skvělých mladíkových činů v budoucnosti, jak Menandros ukazuje na příkladu řeči *k narozeninám* (γενεθλιακός λόγος).²⁰⁷ A proto byla v souladu s rétorickými modely zbývající oslavná část Theofylaktovy řeči nahrazena poradní, která měla mladíka v budoucnu ke skvělým činům instruovat.²⁰⁸

Dílo *Paideia basilike* tedy není spojením dvou nezávislých odlišných řečí, oslavné a poradní, ale oslavnou řečí, v níž byla vzhledem k adresátově životní situaci těžko realizovatelná povinná část oslavné řeči suplována poradní. Tato poradní část se Konstantinovým původem vůbec nezabývá. Sice se v ní nevyskytuje poznámka o společném nízkém původu všech lidí, která je u tohoto žánru obvyklá, ale celá úvodní část má zcela konvenční vyznění – panovník je Božím obrazem na zemi,

²⁰⁴ Mullett 1996, 379–382; Mullett 2013, 247–262; *Theofylaktos Ochridský*, 185.21–193.4.

²⁰⁵ Hunger 1978, 161–162.

²⁰⁶ Mullett 1996, 382; Předpokládá se, že řeč vznikla v polovině 80. let 11. století, kdy Konstantinovi (?1074 –?1095) bylo přibližně deset let.

²⁰⁷ ἐπεὶ δὲ οὐδὲν ἔχεις ἕτερον παρὰ ταῦτα εἰπεῖν [τοῦ νέου] (νέος γὰρ ὧν οὐδέπω πράξεις ἐπεδείξατο), ἐρεῖς ἐκ μεθόδου ἐγκωμιάζων οὕτω· τοῦτο δὴ τεκμαιρόμενος περὶ τῶν μελλόντων μαντεύομαι, ὅτι παιδείας εἰς ἄκρον ἤξει καὶ ἀρετῆς, ὅτι φιλοτημήσεται πόλεσιν, ἀγῶνας διαθήσει, κοσμήσει πανηγύρεις, καὶ τὰ τοιαῦτα. *Menandros*, 160.412.29–413.4.

²⁰⁸ Mullett 1996, 365; Mullett 2013, 255; Giannouli 2009, 124–125.

jeho prvotní dominance nad poddanými není dána urozeným původem, nýbrž neutuchající touhou po ctnosti, která ho opravňuje vládnout ostatním. Proto je nezbytné se zamyslet nad otázkou, zda chvála nízkého původu v tomto díle skutečně absentuje z důvodu zvýšeného zájmu o urozený původ v komnenovském období či spíše z důvodu zachování jednotné struktury primárně oslavné řeči, kterou by současný odkaz na Konstantinovu vysoce postavenou rodinu a následné popření její důležitosti nepochybně narušilo. Vzhledem k Theofylaktově nesporné snaze získat si přízeň chlapcovy matky Marie z Alanie obsáhlým vloženým enkomiem na její osobu lze předpokládat, že se jedná spíše o druhou zmiňovanou možnost.

5.2.5 Urozený původ v další komnenovské literatuře

Nutno podotknout, že v jedenáctém a dvanáctém století ožívá široká paleta pro byzantskou literaturu nových nebo obnovených žánrů, které stejně jako dobová reprezentativní literatura kladou důraz na urozený původ svých protagonistů.²⁰⁹ Proto je u nich možné pozorovat stejné prvky, které byly popsány výše – vytváření propracovaných rodokmenů a poukazování na urozený původ hrdinů, vědomí důležitosti rodinných vazeb, pýcha protagonistů na vlastní rod a absence chvály nízkého původu. Zájem o vznešený původ je dobře zachycen v hrdinském eposu *Digenis Akritis*, neboť stěžejním rysem Digenisovy identity je jeho spojení se dvěma prestižními rody, vysoce postavenou křesťanskou rodinou a muslimským emírem. Členové obou rodin jsou na svůj původ patřičně hrdí, autor je opakovaně označuje jako urozené (εὐγενής, πανευγενής) a jejich rodová linie je detailně popsána.²¹⁰

Pýcha na vlastní rodinu a rodinná soudržnost se odráží také v dobrodružném románu Theodora Prodroma *Rodanthe a Dosikles*. Obě hlavní postavy pochází z dobré a bohaté rodiny, které si jsou původem, postavením i majetkově rovnocenné, jak jejich příslušníci sami s hrdostí podotýkají. Rodinnou soudržnost ilustruje samotný děj románu - rodiče pečují o své téměř dospělé děti, snaží se je chránit a zajistit jim

²⁰⁹ Pro celkovou fascinaci literátů dvanáctého století elitami (ekonomickými, rodovými, vzdělanostními, geografickými), viz Magdalino 1993, 382–412.

²¹⁰ *Digenis Akritis*, 1.264–269; *Digenis Akritis*, 1.284–285; *Digenis Akritis*, 4.37.

vhodného partnera. Poté, co spolu mladý pár uteče, vydají se je hledat po celém Středomoří a následné opětovné setkání je zdrojem velké radosti pro všechny aktéry.²¹¹

5.3 Císař jako válečník a lovec

Tři motivy, které budou prezentovány v této kapitole, tedy mužný vzhled, vojenské schopnosti spojené s loveckým mistrovstvím a působivý vzhled spolu úzce souvisí, protože dohromady tvoří obraz panovníka jako dobře trénovaného a skvěle vybaveného válečníka. Společně se též objevují jako klíčové prvky výchovy mladých mužů,²¹² jak píše ve svatební řeči pro Alexia Komnena a Ioanna Duku,²¹³ syny Nikefora Bryennia a Anny Komneny, Theodoros Prodromos.

[...] vše, co [jim mohlo dopřát] vhodné vzdělání, tedy nenuceně ovládat koně, házet míčem, zkušeně lovit a vystupovat jako skvělý velitel, když je třeba velet falanze. Dále ještě věci vztahující se k hmotným statkům, tedy císařská roucha, stříbro, zlato a všechny další člověkem ceněné materiály, honosná sídla, arabské koně a nezanedbatelný zástup sluhů.²¹⁴

²¹¹ Hrdinové jsou opakovaně označováni jako urození: τὸς εὐγενεῖς μείρακας, *Theodoros Prodromos RD*, 2.151; εὐγενής ἢ παρθένος. *Theodoros Prodromos RD*, 2.212; σοὶ μὲν, Δοσίκλεις, τῆς θέας ἢ λαμπρότης τὴν εὐγένειαν τοῖν γενοῖν μαρτύρεται. *Theodoros Prodromos RD*, 3.337–338; κόρης ἑάλων εὐγενοῦς καὶ παρθένου. *Theodoros Prodromos RD*, 6.447; Συμπατριώτης εὐγενής νεανίας. *Theodoros Prodromos RD*, 7.213; οἱ τῶν ἑραστῶν εὐγενεῖς φυτοσπόροι. *Theodoros Prodromos RD*, 9.185. Dosikles říká o svém otci: ἀλλ'οὐ Λύσιππος εἰς γένος, γέρας, τύχην ἐν δευτέρῳ Στράτωνος. *Theodoros Prodromos RD*, 2.238–239. Dosikleova matka srovnává svou rodinu s rodinou Rhodanthe: οὐ γὰρ Λύσιππος, οὐδ'ὁ πατήρ Εὐφράτης ἐν δευτέρῳ Στράτωνος ἐστὶν εἰς γένος· τυχὸν δὲ καμὲ δευτέραν πολλῶ Φρούνης. *Theodoros Prodromos RD*, 2.377–379.

²¹² Podrobněji k této otázce viz Bohrnová 2015.

²¹³ PBW Alexios 17005; PBW Ioannes 17007.

²¹⁴ [...] αἰ ὅσα ἢ εὐανάγωγος ἀγωγή, εὐφυῶς ἵππεῦσαι, σφαιρίσαι, περιδεξίως θηρεῦσαι, οὐκ ἀγεννῶς στρατηγῆσαι δεῖσαν φαλαγγαρχῆσαι, ἐτι γε μὴν τὰ περὶ τὸ σῶμα, βασιλείους ἐσθῆτας καὶ ἀργυρον καὶ χρυσὸν καὶ ὄσσην ἄλλην ὕλην ἐτίμησεν ἄνθρωπος, λαμπράς τε οἰκίας καὶ Ἀραβας ἵππους καὶ ὄμαδον ὑπηκόων οὐκ ἀγεννῆ. *Theodoros Prodromos E*, 349.14–19.

5.3.1 Vojenské dovednosti a výcvik

Oslava císaře jako ochránce před vnějšími nepřáteli byla jedním z topoi byzantské literatury, nicméně v komnenovském období dochází ke změně preferovaných metod boje a míry přímého zapojení císaře do bitvy. V kontrastu s dřívějšími panovníky, kteří byli opěvováni jako mírotvůrci a stratégové, byli komnenovští císaři velebeni za svou osobní účast v bitvě a prokázané hrdinství,²¹⁵ zatímco neschopnost dostát těmto požadavkům byla chápána negativně.²¹⁶ Obraz panovníka-válečníka byl rozpracován v několika rovinách odpovídajících výstavbě enkomia dle menandrovských pravidel, tedy obdiv nad zdatností oslavované osoby v útlém věku, oslava jeho činů v bitvě, nadšení z návratu vítězného vojevůdce z tažení a důvěra, kterou všichni poddaní vkládají prostřednictvím řečníka do svého panovníka jako ochránce před nebezpečím.

Soubor všech nezbytných znalostí a dovedností je zachycen v poradních dílech instruujících jinochy k přípravě na boj, v oslavných dílech velebících jejich úspěchy a v historiografických dílech popisujících mládí jednotlivých osobností. Výchova mladých urozených mužů sestávala dle pramenů z komnenovského období z etiky, filozofie, rétoriky, vojenské taktiky a přípravy na aktivní účast ve vojenských taženích. Z tohoto důvodu se stal řádný trénink a ukázky skvělých fyzických dovedností častým motivem řečníků, jak dokládá několik dobových řečí obracejících se na mladé šlechtice. Tyto pasáže jsou zpravidla velmi podobné a zakládají se na Homérových eposech či Xenofóntově knize *Kýrova výchova*, nicméně lze v nich detekovat drobné rozdíly. Již Michael Psellos oslavuje zemřelého Andronika Duku nejen pro jeho vojevůdcovské schopnosti, ale také jako skvělého atleta. Nikeforos Basilakes chválí mladého císaře Ioanna II. Komnena i jeho druhá Ioanna Axucha za jejich maximální snahu trénovat a za jejich jezdecké umění.

²¹⁵ Kazhdan 1984, 43–58; Maniati-Kokkini 1997, 239–259; Munitiz 1995, 50–62; Neville 2012, 159–170; Stouraitis 2012; Sinclair 2012; Např. *Kefalaia parainetika*, kap. 13 a 49; *Fotios*, kap. 56; Ohledně Kekaumenových názorů na tuto otázku, viz Kazhdan & Franklin 1984, 39; *Niketas Choniates*, 14.63–15.80; *Ioannes Kinnamos*, I.7.16–8.1–5.

²¹⁶ Následník Isaakia I. Komnena, mladý Konstantin Dukas, je znevýhodněn jako budoucí vládce, protože je neznalý válečnického umění. *Skylitzes Continuatus*, 112.4–5.

Díky skvělému tréninku všechny bez potíží překonával, ať už házel míč, obracel se tam a zpátky při odhazování, bravurně dával dostatečnou sílu do vypuštění oštěpu, mával kopím a vynikal i ve veškerém ostatním tělesném či vojenském cvičení.²¹⁷

Ó, jaká odvaha obklopovala mladého císaře a jak trénoval své vojenské schopnosti v dětském věku! Ale ty [Ioannes Axuch] jsi byl jako Chrysantas napodobující Kýra a druhý ve výcviku. [Císař] byl skvělým oštěpařem, všechny porážel v boji s kopím, ale ty, Aiante, jsi ho překonával, byl až po nebojácném synu Péleovu. Byl dobrým jezdem, ale až po Molionech, až po nejskvěleším jezdcí Eumélovi.²¹⁸

Je zřejmé, že zdatnosti na vojenském poli by nemohl panovník dosáhnout bez patřičného výcviku, který v mládí mohl získat různými způsoby. Někteří mladí muži byli trénováni svými blízkými příbuznými. Ioannes II. údajně osobně vzdělával svého syna Manuela ve strategických i praktických dovednostech, což bylo dle dobových autorů přirozené, neboť „i orlové sami učí své mladé létat“.²¹⁹ Další chlupci byli svěřeni

²¹⁷ PBW Andronikos 62; [...] γυμναζόμενος εὐφυῶς, πάντας κατώρθωκεν ὑπερφυῶς, καὶ σφαιραὶ ἀναρριπτῶν καὶ ἐπιστροφάδην οἷον εἰπεῖν ἐξακοντίζων καὶ ἐπιδεξιλευθέρως ἀποχρῶσαν τὴν χεῖρα εἰς ἄφεισιν ἀκοντίου διδοῦς καὶ δόρυ σείων καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν γυμνικὴν καὶ πολεμικὴν ἀγωνίαν ἐπιδεικνύμενος. *Michael Psellos*, 189.58–190.69. Výraz „takzvaně“ v originálním textu naznačuje, že se jedná o přesné sportovní termíny.

²¹⁸ Ὡ πόση τις ἀνδρεία περιέστρεφε τὸν βασιλέα μειρακευόμενον καὶ ὡς ἐν παιδιαῖς γυμναζόμενον τὰ πολέμια. ἀλλὰ σύ γε ὁ Χρυσάντας ἐμμοῦ τὸν Κῦρον καὶ ὡς ἐν γυμνασίοις εἶχες τὰ δεύτερα. ἦν τις ἀκοντιστὴς περιδέξιος, τῶν ἄλλων κατευμεγεθῶν τῷ δόρατι, ἀλλ' ἐκεῖνος ἠττητό σου τοῦ Αἴαντος καὶ ἦν' μετ' ἀμύμονα Πηλείωνα. ἦν τις ἵππεὺς ἀγαθός, ἀλλὰ μετὰ τοὺς Μολιονίδας, ἀλλὰ μετὰ τὸν Εὐμηλον τὸν ἵππεά τὸν κρᾶτιστον. *Nikeforos Basilakes*, 87.16–21. Popis Chrysanthových schopností a charakteru *Xenofón*, IV.1.3–4. Doslovné citace z Homérových eposů, např. μετ' ἀμύμονα Πηλείωνα, *Ílias*, II.674; μετὰ δέ σφι Μολίονε, *Ílias*, XI.709.

²¹⁹ [...] στρατηγικὴν δὲ καὶ βασιλικὴν ἐπιστήμην ὑπὸ τῷ πατρὶ καὶ βασιλεῖ μελετᾶ, ἵνα μὴ βασιλέως ιδιώτης διδάσκαλος γένηται. δεινὸν γὰρ εἰ τοὺς ἀετιδεῖς οἱ πατέρες θαμὰ πέτεσθαι προγυμνάζουσιν, ἕως ἂν ἐκπετήσιμοι γένοιτο. *Michael Italikos*, 282.22–25; *Eustathios ze Soluně*, 285. Dále k této otázce viz Angelov 2009, 109.

učitelům, což zachycuje Nikeforos Bryennios ve svém popisu výuky urozených mladíků Isaakia a Ioanna Komnenů.

[Císař, kterému byli svěřeni svým umírajícím otcem,] jim zajistil učitele a cvičitele, jedněm uložil formování charakteru chlapců a druhým jejich vzdělávání ve vojenství, tj. patřičně se vyzbrojit, chránit se proti nepřátelským šípům štítem, ohánět se kopím, jezdit skvěle na koni, vypustit střelu na cíl, pokud mám jmenovat jen ty nejdůležitější věci, a studium vojenské taktiky, tedy vědět jak je třeba seřadit bitevní šik, postavit jednotky, zaujmout pozici ve správný čas, zbudovat palisádu a další dovednosti, které se učí v rámci vojenské taktiky.²²⁰

Zkušení příbuzní a učitelé nemohli ve všech případech mladému muži zajistit komplexní výcvik, proto Theofylaktos Ochridský nabádá svého žáka, prince Konstantina, aby se také účastnil cvičení svého vojska a nechal si poradit od vysloužilých vojáků.

Císař by měl v době míru trénovat na válku, při každé příležitosti se sám cvičit ve všech druzích válčení a žádný z nich neopomíjet, účastnit se cvičení společně se všemi vojáky a nechat staré muže a vysloužilce, aby byli učiteli a dohlížiteli při výcviku.²²¹

²²⁰ Παιδαγωγούς γὰρ αὐτοῖς ἐπιστήσας καὶ παιδοτρίβας, τοῖς μὲν ὀυθμίζειν τὸ ἦθος τῶν νέων ἐπέταττε, τοῖς δὲ τὰ πολεμικὰ ἐκδιδάσκειν, ὀπλίζεσθαι τε εὐφυῶς καὶ τῷ θυρεῶ σκέπεσθαι πρὸς τὰς τῶν ἐναντίων βολὰς καὶ ἔγχος κρῆδαίνειν καὶ ἱππάζεσθαι δεξιῶς καὶ βέλος ἀφιέναι κατὰ σκοποῦ καὶ, ἵνα τὸ καιριώτατον εἴποιμι, τὰ τακτικὰ μελετᾶν, ἵνα ἔχοιεν εἰδέναι ὅπως τε χρῆ φάλαγγα τάττειν καὶ καταλέγειν λόχους, στρατοπεδεύειν τε ἐπικαίρως καὶ χάρακα πῆγνυσθαι καὶ τ' ἄλλα ὅσα δὴ τὰ τακτικὰ ἐκδιδάσκουσι. *Nikeforos Bryennios*, 75.15–22.

²²¹ Ὁ βασιλεὺς [...] εἰρηνεύων δὲ ἀσκέιτω τὸν πόλεμον, ἑαυτὸν μὲν ἐκπονῶν ἐκάστοτε πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου καὶ μηδὲν τούτων ἀπαναινόμενος, συγγυμνάζων δὲ καὶ στρατιώτας ὁμοῦ καὶ ξύμπαντας, διδασκάλους δὲ καὶ θεατὰς τῶν γυμνασίων ποιούμενος ὅσον γεροντικὸν καὶ ἀπόμαχον. *Theofylaktos Ochridský*, 207.18–21.

Uvedené příklady jasně ukazují dovednosti, které se od urozených válečníků očekávaly: dobrá obeznámenost s vojenskou taktikou, schopnost šikovat vojsko, znalost zbraní a dále pak ochota trénovat, jezdecká obratnost a zručnost v boji s kopím a oštěpem.²²² Fakt, že se jedná o standardizované prvky výcviku, dokládá také jejich výskyt v satirické básni Theodora Prodroma *Kočkomyšův válka*, kde jsou součástí enkomia, které na svou osobu pronáší jeden z protagonistů.

Dal jsem se od dětství
vést jedním stratémem nad jiné výtečným.
Cvičil jsem se štítem, s kopím i se břevnem,
koně se naučil sedlat i ovládat
a soka zasáhnout přesně a v pravý čas,
šíp správně vypouštět z napjaté tětivy,
zkrátka vše, co patří k bojovým uměním
a co se sluší, aby znal každý velitel.²²³

Postupem času obdiv k vojenským vřavám a krveprolití posiloval, válečnictví se pak v enkomiích určených Ioannovi II. promítá ve čtyřech rovinách: velebení císařových velitelských schopností, oslava válečné vřavy, dobývání a rabování, prezentace konfliktu jako svaté války vedené za účelem dobytí a osvobození neprávem ztracených území a přání, aby sláva císařových vítězství překonala hranice tohoto světa. V době vlády Manuela I. je tento prvek ještě patrnější, císař je obdivován pro své téměř nadlidské dovednosti uplatněné v boji.

²²² Detailní popis výcviku ve velitelských i vladařských dovednostech zachytil ve své řeči pro Manuela I. Komnena Michael Italikos. Zatímco k vladařským náležitostem se řadí schopnost spravovat města i další části říše a obeznámenost s rétorikou, strategií a filozofií, vojenské umění je reprezentováno ovládnutím manévrů falangy, řazením vojska při různých operacích, znalosti výzbroje jednotlivých typů vojáků a formováním bojových útvarů. *Michael Italikos*, 283.1–8. Ohledně metod vojenského tréninku viz Haldon 2003a, 63–65.

²²³ *Ať múzy promluví*, 85–86. ἀλλ' εἰς μάθησιν τῶν στρατηγικωτάτων / ἀπειῖδον εὐθὺς ἐκ νέου μαιρακίου. / ἤσκησα κόντον καὶ σπάθην σὺν ἀσπίδι, / βαίνειν ἐφ' ἵππους καὶ στρέφεσθαι ποικίλως, / βάλλειν τὸν ἐχθρὸν εὐστόχως καὶ καιρίως, / τείνειν τὸ τόξον καὶ τὸν ἰὸν ἰέναι, / καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τῆς στρατηγίας τέχνην / μεθῆλθον ὡς ἅπαντες οἱ στρατηλάται. *Theodoros Prodromos K*, 159–165.

5.3.2 Lov

Lov vždy hrál v životě Byzantinců důležitou roli a byl součástí tradičního vzdělání urozených jinochů již od antiky. Nejvyšším vrstvám nesloužil pouze jako zábava, ale také jako alternativa k vojenskému výcviku,²²⁴ jak dokládají v různém znění jednotlivé varianty didaktické básně *Spaneas*, jejíž autor hocha vybízí, „aby se s velkou horlivostí věnoval lovu, protože tříbí též vojenské dovednosti“.²²⁵ Z tohoto důvodu se literáti v případě panovníků věnovali hlavně nejnáročnějším formám lovu a rybolov či lov ptáků zůstávají zanedbány.²²⁶ V 11. a 12. století se popularita lovu pro zábavu ještě zvýšila, jak lze usuzovat z častých zmínek v dobové literatuře.²²⁷ Vznikají také díla věnovaná výhradně lovecké tematice, esej o lovu divokých jeřábů Konstantina Manassa a popis honu s loveckými psy, ještěřaby a ochočenými leopardy z pera metropolitů ve Filippopoli Konstantina Pantechna.²²⁸ Různé žánry prostupují popisy císařů na lovu, jak můžeme vidět v Prodrumových básních nebo Kinnamově historii.²²⁹ Obraz panovníka-lovce je zpravidla zpracován ve dvou rovinách, autoři se věnují vynikajícím loveckým schopnostem vladaře a dále pak prvotřídnímu vybavení, které používá. Z formálního pojetí lovu jako doplňkového vojenského tréninku v době míru i oblíbených forem lovu vyplývají také schopnosti skvělého lovce, jak je popisují Theofylaktos Ochridský a Nikeforos Basilakes.

Mimoto vyrazit na lovu před ostatními, předstihnout
muže a skolit divoké zvíře, na něž by nikdo tvého věku
nesnesl pohlédnout, i kdyby bylo mrtvé, natáhnout luk

²²⁴ Další variantou tréninku byly v době vlády Manuela nově zavedené turnaje, inspirované západními vzory. Schreiner 1996.

²²⁵ Εἰς τὸ κυνήγιον σπούδαζε καὶ τρέχε καὶ γρηγόρει, / ἐπεὶ ἐξυπνεῖ τὸν ἄνθρωπον μεγάλως εἰς στρατεῖαν. *Spaneas*, 126–127.

²²⁶ ODB II, 958; Hennesy 2010, 89. Nicméně požadavek být schopným válečníkem a lovcem se v byzantské vzdělávací literatuře objevuje až v 11. století. Angelov 2009, 107. Více o lovu v Byzanci Patlagean 1992; Koukoules 1932 a Kouokoules 1952.

²²⁷ *Timarion*, 89.

²²⁸ Kazhdan & Epstein 1985, 110; Manassův popis, kdy starý muž vyráží lovit jeřáby, se vymyká obvyklým popisům lovu jako mužné zábavy a autor jím sledoval jiné cíle. *Konstantinos Manasses*, 79–88; *Konstantinos Pantechnes*, 28–52.

²²⁹ Lov medvěda a pardála, *Theodoros Prodromos HG*, XXV, 336.15–20. Osudový lov Ioanna II. na divočáka, *Ioannes Kinnamos*, I.24.10–24; Lov jako odpočinek po bitvě, *Ioannes Kinnamos*, II.59.13–59.22.

ze hřbetu koně běžícího po cestě jako vítr a trefit se,
to jsou všechno důkazy mrštnosti.²³⁰

V jedné chvíli rychle zvedáš nohy a vyskakuješ nahoru na
koně, ve druhé chvíli natahuješ z jeho hřbetu luk, různě si
natáčíš ruce do správné pozice, vystřelíš přesně
a vypouštíš střelu mířící na cíl.²³¹

S přihlédnutím k faktu, že se obě ukázky řadí k žánru oslavné literatury,
je třeba na popisované schopnosti pohlížet nejen jako na typizované, ale především
jako na značně nadhodnocené. Nicméně tendence zveličovat vojenské i lovecké
schopnosti hrdiny je ještě markantnější v dlouhých loveckých pasážích eposu
Digenis Akritis. Ačkoli autor zachovává obvyklou posloupnost výcviku mladého muže,
Digenis získává každou dovednost výrazně dříve než chlapci stejného věku. Po třech
letech výcviku, když je mu dvanáct let, se rozhodne sám vyrazit na lov divokých
zvířat. Navzdory matčiným obavám a otcově nedůvěřivosti nakonec uloví medvědice
chránící své mladé, zlomí vaz divokému medvědovi holýma rukama, rozerve laň
vedví a setne hlavu lvovi.²³²

Druhou složkou loveckého motivu je popis vybavení, které lovec používá.
Výsadní postavení zpravidla zaujímají koně, kteří hrají důležitou roli
v dobrodružstvích mladého Digenise,²³³ vysloužili si obšírný chvalozpěv v řeči
Nikefora Basilaka pro Ioanna Komnena²³⁴ nebo detailní popis společně s další loveckou
výbavou v básni Theodora Prodroma pro maličkého Alexia.

Nech vycvičit čistokrevné arabské a thesalské hřebce,
stejného věku jako chlapec,
budou dobrými služebníky v bitvě.

²³⁰ Ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ἐν κυνηγεσίαις τῶν ἄλλων προεξιπτάσασθαι καὶ προφθάσαι τοὺς ἄνδρας καὶ καταβαλεῖν θηρίον, ὃ καὶ νεκρὸν ἰδεῖν τὴν σὴν ἄγων ἄλλος ἡλικίαν οὐκ ἂν ὑπέμεινε, τὸ τε τοξεύειν ἀφ' ἵππου πετομένου τοῖς δρόμοις καὶ τοξεύειν ἐπίσκοπα, ταῦτα δὴ πάντα τῆς εὐκίνησιος γνωρίσματα. *Theofylaktos Ochridský*, 183. 7–11.

²³¹ Νῦν μὲν τοὺς πόδας εἰς τάχος ἐκούφιζες ἢ καθ' ἵππων ἐφήλλου μετέωρος, νῦν δ' αὖ τόξον εἴλκες ἔφιππος καὶ τὰς χεῖρας παντοίως συνεκροτοῦ πρὸς παράταξιν καὶ βάλλειν εὐστοχα καὶ ἀκοντίζειν ἐπίσκοπα. *Nikeforos Basilakes*, 33.24–33.

²³² *Digenis Akritis*, 4.70–189.

²³³ *Digenis Akritis*, 4.232–240; *Digenis Akritis*, 4.792–796; *Digenis Akritis*, 6.552–556.

²³⁴ *Nikeforos Basilakes*, 65.13–31.

Nech připravit uzdy, vykovat lícní části postroje.
Zaříd', ať chlapce doprovází lovečtí,
stopařští a rychlí psi i sokoli.
Nech vykovat železo na zbraně,
nech vyrobí železný krunýř, železnou helmu
a ochranu holení a pytel z usně sedmi býků.
Nech vytvořit kopí z popela, připravit luk
a skvěle naostřit hroty šípů.
Nech vykovat meč s dvojím ostřím a zářící široký meč.
Nech vyrobí toulec a ušít pouzdro na luk.²³⁵

Toto vybavení odpovídá loveckým technikám popsaným výše. Četné popisy podobných předmětů, které vypočítává Prodromos, jsou dochovány v daňových záznamech klášterů a v soukromých inventářích.²³⁶

5.3.3 Vzhled, vybavení a výstroj

Ve starší byzantské poradní literatuře má fyzický vzhled, stejně jako dobrý původ, ve srovnání s duševní krásou pouze druhotný význam.²³⁷ Tento přístup se mění v 11. století, kdy historici a řečníci neváhali dokreslit obraz panovníka detailním popisem jeho postavy, ošacení a vybavení. Není pochyb o tom, že tyto popisy jsou ve většině případů topoi a není možné z nich získat příliš mnoho informací o reálném vzhledu popisované osoby, ale jejich obsah odpovídá ideálnímu obrazu panovníka v jeho jednotlivých rolích.

S větším důrazem na aktivní zvládnutí bojových technik, který se v komnenovském období objevuje, se autoři zaměřují také na fyzický vzhled, protože

²³⁵ ἵπποι πωλοδαμνείσθωσαν ἰσήλικες τῷ βρέφει, / Ἀρραβικοὶ καὶ Θετταλοὶ, τῆς μάχης ὑπηρεταί, / ἔτοιμαζέσθω χαλινὰ, φάλαρα τεκταινέσθω, / γένος κυνῶν θηρευτικῶν ἰχνευτικῶν δρομάδων / συνανηβάτω τῷ παιδί καὶ γένος ἱεράκων / σφυροκτυπέσθω σίδηρος εἰς ὄπλων ἐργασίαν, / θώραξ ποιείσθω σιδηροῦς καὶ σιδηρᾶ κυνέη / καὶ σάκος ἑπταβόειον καὶ σιδηραὶ κνημίδες, / δόρυ ξεέσθω μείλινον, τόξον ἔτοιμαζέσθω, / καὶ τῶν βελῶν τὰ στόματα γενναίως ἀκονείσθω, / σπάθη γινέσθω δίστομος καὶ στίλβουσα ῥομφαία, / καταρτυέσθω γωρυτός, ῥαπτέσθω τοξοδόχη. *Theodoros Prodromos HG, XLIV, 408.69–80.*

²³⁶ Patlagean 1992, 260.

²³⁷ *Kefalaia parainetika*, kap. 9 a 53; *Fotios*, kap. 30.

si uvědomují vztah mezi vypracovaným tělem trénovaného bojovníka a schopností císaře vystupovat jako válečník. Proto autor básní *Múzy* chválí královna Ioanna II. za muskulaturu nabytou cvičením.

Máš jistý úchop v silných prstech,
jak pevné máš šlachy na kotnících!
Silná ruka zvedá Tvůj štít.
Máš pěknou hrud' a hezká ramena.
A ta šíře mezi nimi!
Sevřená a zpevněná,
aby unesla váhu brnění z prvotřídního bronzu.²³⁸

Alexiova dcera Anna Komnene popisuje se zjevným obdivem jednoho z nepřátelských velitelů, Bohemunda. Navzdory faktu, že neopomíná jeho charakteristické osobní rysy, jako byly patrně vysoká postava a světlé vlasy, zbytek popisu nevybočuje z byzantského ideálu krásy založeného na souměrnosti a proporcionalitě.

Byl tak vysoký, že málem o loket převyšoval největší muže své doby, byl štíhlý, měl ploché břicho, široká ramena i hrud' a silné paže. Nebyl ani hubený, ani nepřekypoval masem, ale jeho tělo bylo souměrné a odpovídalo, abych tak řekla, Polykleitovým pravidlům.²³⁹

²³⁸ ἀδρὰ δέ σοι δρᾶξ καρτεροῖς ἐν δακτύλοις, / ὡς καρτεραὶ δὲ τῶν σφυρῶν αἱ συνδέσεις / αἴρει δέ σοι κράτιστος ἀγκῶν ἀσπίδα / [...] στέρνων ἔχεις εὖ καὶ καλῶς ὤμων ἔχεις / ὤμων δὲ τῶν σῶν ἡ καλὴ μεταξύτης / κρατύνεται σφίγγουσα καὶ συνειργμένη / οἷα φέρειν θώρακος εὐχάλκου βάρους. *Múza II*, 361.49–55, 362.56–57.

²³⁹ *Paměti byzantské princezny*, 402; [...] μακρὸς ἦν τὴν ἀναδρομὴν τοῦ σώματος ὥστε εἰς πῆχυν ἓνα μικροῦ τοὺς μακροτάτους ὑπερελαύνειν, τὴν γαστέρα συνεσταλμένος καὶ τοὺς λαγόνας, καὶ τοὺς ὤμους εὐρὺς καὶ τὰ στέρνα πλατὺς καὶ τοὺς βραχίονας καρτερός, καὶ τὴν ὅλην ἔξιν τοῦ σώματος οὔτε περιεπτισμένος οὔτε περιβριθόμενος ταῖς σαρξίν, ἀλλ' ὡς ἄριστα κεκραμένος καὶ οἷον εἰπεῖν κατὰ τὸν πολυκλείτειον κανόνα ἐνηρμοσμένος. *Anna Komnene*, 13.10.4.

Podobné popisy mladých mužů založené na spojení perfektní souměrnosti končetin a trupu, optimální barvě pleti i rovnováze temperamentu se vyskytují např. i v Italikově charakteristice královny Manuela, popisu mladého správce Soluně v díle *Timarion* či pasážích věnovaných vzhledu udatného mladíka Digenise.²⁴⁰

V době vlády Ioanna II. se objevuje ještě jeden motiv související s fyzickou schránkou panovníka, a to obdiv k následníkovu mládí v souvislosti s uvážlivostí zralého státníka, kterou má kralevic současně též disponovat. Tento prvek nacházíme již jako kritérium pro výběr rádců v básních *Múzy*.

Pokud budeš mít to štěstí na lidi mladší než starce,
ale s letitým rozumem, starou myslí
a vyzrálým uvažováním,
zatímco jejich tělo je zcela mladé,
považuj je za přínosné pro svou vládu
stejně jako mnohé zšedivělé muže a bezduché starce,
neboť až přijde čas, prokážou Ti svou užitečnost.²⁴¹

Nicméně plně se rozvinul až v době vlády Manuela I., kdy autoři po císařově nestandardním nástupu na trůn příhodně zdůrazňovali, že navzdory svému mládí je mentálně plně připraven vládnout, neboť „mládí společně s ctnostmi a ušlechtilým uvažováním jsou nejkrásnějšími ozdobami císařského majestátu“.²⁴²

Jak již bylo ukázáno v kapitole věnované kardinálním ctnostem, od druhé poloviny jedenáctého století jsou odvaha a rozumnost nezřídka prezentovány společně. Toto spojení je výchozím bodem oblíbeného obrazu založeného na paralele mezi panovníkovými vítězstvími na bitevním poli a úspěchy v církevních disputacích, který využívají v komnenovském období na vojenskou ikonografii bohaté příručky určené pro boj s heretiky. Euthymios Zigabenos tak ve svém stejnojmenném díle radí

²⁴⁰ Michael Italikos, 281.21–282.19; *Timarion*, 235–265; *Digenis Akritis*, 4.196–199.

²⁴¹ καὶ τῶν γερόντων εὐτυχῶν νεωτέρους, / οἷς νοῦς πολιός, οἷς φρένες γηραλέαι, / οἷς γραῦς μὲν ἢ φρήν, ἢ σὰρξ πάντη νέα, / ἀνταξίους νόμιζε τῇ σκηπτουχίᾳ / πολλῶν πολιῶν καὶ γερόντων ἀφρόνων / εἰς καιρὸν αὐτὴν ὠφελήσοντας μέγαν. *Múza I*, 351.74–79.

²⁴² Νεότης δὲ μετ' ἀρετῆς καὶ φρονήματος εὐγενοῦς κόσμος βασιλείας ἐπιτεροπέστερος. *Michael Italikos*, 276.8–9.

Alexiovi, aby se vyzbrojil „dogmatickou výzbrojí“.²⁴³ Dále uvádí, že Alexios, schopný vojenský velitel, inicioval vznik této „sbírky šípů Božích výroků“, která mu bude sloužit v teologických disputacích s heretiky jako „plná zbroj, kompletní brnění, respekt budící toulec na šípy a vojenská trubka děsící nepřátele“;²⁴⁴ kterou zmiňuje v jedné ze svých básní i Nikolaos Kallikles.²⁴⁵

Podobná myšlenka na nutnost vlastnictví duchovní zbroje pro vznešeného válečníka se objevuje i v básni *Múzy*. Autor nabádá mladého prince, aby se vyzbrojil ctností, která mu bude sloužit jako „zbroj, helma plně zakrývající hlavu, pancíř a dlouhý štít“.²⁴⁶ Stejně obrazy použil i Michael Italikos, který vybízel císaře Ioanna II., aby se plně vyzbrojil a vyrazil proti barbarům v Asii i pomlouvačům v církvi.²⁴⁷

Autoři komnenovského období se nezaměřovali pouze na popis samotné postavy jednotlivých urozených mužů, ale zabývali se také jejich luxusním oblečením a vybavením (zbraně, postroje na koně, vozy, lovecká zvířata). Navzdory faktu, že ostentativní vystavování bohatství bylo rétory kritizováno, někteří autoři 12. století neváhali vyjádřit obdiv nad majetkem svých hrdinů.²⁴⁸ Theodoros Prodromos nešetří nadšením při popisu vzácných předmětů a skvělých služebníků, které vlastní příjemce jeho básně.

Patří ti nezměrné bohatství, látky protkávané zlatem,
tvoří tvé dětské, novorozenecké oblečení i zavinovačky
zdobené zlatem, vykládané drahými kameny,
obtěžkané perlami,
máš ve svých službách mnoho štítonošů i podkoních,

²⁴³ Alexios vznik tohoto díla přímo inicioval a dle úvodní části je i autorem názvu *Πανοπλία δογματική*, který odkazuje na Pavlův *List Efezským*. Sekundární název *Όπλοθήκη δογμάτων* je inspirován řečí *De Filio* Gregoria z Nazianzu. Rigo 2009, 24.

²⁴⁴ τοῦ γὰρ δυνατοῦ τὰ τεθηγμένα βέλη; παντευχία; πανοπλία; φοικτὴ βελῶν φαρέτρα; σάλπιγξ καταπλήττουσα τοὺς ἐναντίους. *Euthymios Zigabenos*, 11–12.

²⁴⁵ πνευματικαῖς σάλπιγξιν ἠχοῦντες κύκλω. *Nikolaos Kallikles*, XIV, 88.7.

²⁴⁶ πανοπλία; κράνους ῥουσικράνου; θώρακος; μακρὰν ἀσπίδα. *Múza I*, 356.255–265.

²⁴⁷ ἐπιλαβοῦ καὶ πάλιν ὀπλου καὶ θυροῦ καὶ στήσον κατὰ τούτων ἕτερον τρόπαιον, ἵνα δύο φαίνῃ τροπούμενος, ἐν μὲν Ἀσία βαρβάρους, ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τοὺς συκοφάντας. *Michael Italikos*, 269.1–4.

²⁴⁸ Kazhdan & Epstein 1985, 75–80. Nicméně bohatství nebylo na rozdíl od hrabivosti (φιλαργυρία) a hamižnosti (πλεονεξία) chápáno jako překážka k dosažení ctnosti. Laiou 2002, 1125.

patří ti skvělé pozemky, nádherné paláce
a další věci odpovídající císařskému majestátu.²⁴⁹

Podobné detailní popisy hrdinova mužného vzhledu i jeho luxusního oblečení se objevují také v eposu *Digenis Akritis*, např. „naparfémovaný červený kabátec lemovaný zlatem a vyšíváný perlami, s velkými perlami místo knoflíků a knoflíkovými dírkami obšitými ryzím zlatem“,²⁵⁰ stejně tak i prvotřídní jezdecká výbava čítající „hřebce bílého jako holubice, který má v hřívě zapletené drahé kameny i zlaté zvonky a postroj vyložený zlatými plíšky a perlami“.²⁵¹

Fascinace luxusními předměty však nebyla společná všem autorům komnénovského období, v průběhu času postupně sílí.²⁵² Theofylaktos Ochridský vybízí královnu Konstantina, aby nenosil příliš elegantní oblečení, ale raději zbroj, která mu zajistí přízeň jeho jednotek.

Nemysli si, že Ti zlatem zdobený a nachem lemovaný šat
zajistí poslušnost mužů uctívajících Aréa, mužů na
pohled strašných a odvážných jak lvi, když Tě neuvidí
i v bronzovém náprsním krunýři a připraveného osobně
zasáhnout do války.²⁵³

Na závěr je třeba zdůraznit, že popisy urozených mladých mužů, kteří trénovali své tělo při lovu i všemi různými typy vojenského cvičení, se vyskytují napříč

²⁴⁹ ἔστι σοι πλοῦτος περισσός, χρυσοῖφεις ἐσθῆτες / — τὰ παιδικὰ καὶ βρεφικὰ καὶ σπαργανώδη ῥάκη / χρυσᾶ καὶ λιθοκόλλητα καὶ βρίθοντα μαργάρους—, / ἔχεις πληθὺν ὑπασπιστῶν, πληθὺν ἵπποστασίων, / χώρας λαμπρὰς ὑποτελεῖς, οἰκίας ὑψιστέγους / καὶ τᾶλλα τὰ τῆς μεζζονος βασιλικῆς ἀξίας. *Theodoros Prodromos HG*, XLIV, 410.150–155.

²⁵⁰ [...] τὸ μὲν ἐπάνω κόκκινον μὲ τὰς χρυσὰς τὰς ῥίζας, / αἱ δὲ ῥίζαι του χυμευταὶ μετὰ μαργαριτάρων, / τὸν τράχηλόν του γεμιστὸν ἄμβρα ὁμοῦ καὶ μόσχον· / τρανὰ μαργαριτάρια εἶχεν ἀντὶ κομβίων, / τὰ δὲ θηλύκια στρεπτὰ ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ. *Digenis Akritis*, 4.220–228. Další popisy oblečení viz např. *Digenis Akritis*, 6.736–739.

²⁵¹ Ἴππον ἐμετεσέλλισεν ἄσπρον ὡς περιστέριν, / ἦτον ὁ σγόρδος του πλεκτὸς μετὰ λίθων τιμίων / καὶ κωδωνίτζια χρυσὰ μέσον τῶν λιθαρίων, / [...] τὸ σελλοχάλινον πλεκτὸν μετὰ χρυσῶν σβερινίδων, / τὰ ὅλα ἔργα χυμευτὰ μετὰ μαργαριτάρων. *Digenis Akritis*, 4.232–240. Podobný popis koní, postrojů a sedel viz *Digenis Akritis*, 4.792–796; *Digenis Akritis*, 6.552–556.

²⁵² Autoři konce 11. století opěvovali spíše prostý vojenský život a tělesnou odolnost, patrně v opozici ke zhýčkanému životu v luxusu předchozích panovníků. Nadšení pro nádherné vojenské vybavení a oblečení přichází až v době vlády Ioanna II. a především Manuela I.

²⁵³ Μὴ δὲ νόμιζέ σοι τὴν κατάχρυσον καὶ περιπόρφυρον τήβενναν ὑπαγαγεῖν ἄνδρας θεράποντας Ἄρεος, ἄνδρας δεινὸν δερκομένους καὶ λεοντώδες, εἰ μὴ σε καὶ χαλκεοθώρακα βλέποιν καὶ αὐτουργοῦντα τὸν πόλεμον. *Theofylaktos Ochridský*, 193.21–23; Kazhdan 1984, 46.

žánry komnenovské literatury. Řečníci v oslavných dílech chválí jejich fyzické dovednosti, nebo je v poradní literatuře nabádají, aby pokračovali ve výcviku. Historici nikdy neváhají upozornit na lovecké a vojenské úspěchy z doby císařova mládí. Tyto motivy jsou také detailně rozpracovány v širokém spektru dalších dobových děl, např. eposu *Digenis Akritis*, milostném románu *Rodanthe a Dosikles* či satirickém dialogu *Kočkomyší válka*.

6. Závěr

Předkládaná disertační práce je věnována dvěma na sebe navazujícím otázkám. První problematiku tvoří analýza korpusu byzantských poradních textů určených mladému urozenému muži, tradičně sdružovaných do žánrové kategorie *knížecích zrcadel*. Druhým úkolem je pak detekce změn v obrazu ideálního panovníka, který je zachycen v textech s poradním tónem datovaných do vlády prvních dvou komnenovských císařů.

V případě první problematiky bylo zjištěno, že termín *knížecí zrcadlo* byl pro byzantské milieu převzat ze západoevropského prostředí včetně kritérií, na jejichž základě byla díla k tomuto žánru řazena. Tyto distinktivní rysy však nebyly byzantské literatuře vlastní a na nich založená klasifikace vykazovala mnoho slabin. Proto postupně došlo v byzantologické literatuře k odmítnutí užívání termínu *knížecí zrcadlo* a vytýčení jiných klasifikačních pravidel pro třídění poradních textů, jakými jsou formální a obsahové znaky (M. Mullett), přihlídnutí k sociálně-kulturnímu milieu (P. Odorico) a případně i rukopisná tradice (S. Papaioannou).

Tato kritéria se stala i východiskem pro sestavování korpusu zkoumaných textů v předkládané disertační práci. Po jejich aplikaci na texty první poloviny dvanáctého století bylo zjištěno, že informace o požadavcích na dobrého panovníka neobsahují pouze tradiční *knížecí zrcadla*, ale též mnohá oslavná a historiografická díla. Proto byla pramenná základna předkládané práce rozšířena i o tyto texty, které jsou sice formálně rozrůzněné, ale obsahově příbuzné, dohromady pokrývají všechny časové roviny vztahu události a jejího zápisu (předčasnost, současnost i následnost) i základní tóny klasického řečnictví (informativní, oslavný, nabádací). Pro vytvoření komplexního souboru textů bylo přihlídnuto také k poradním a oslavným dílům vloženým do jiných spisů, jako je např. poradní řeč Digenise pro císaře nebo oslava mladého správce v díle *Timarion*.

Po sestavení pramenného korpusu na základě obsahu jednotlivých děl či jejich částí bylo možné provést analýzu historicko-kulturního prostředí v době jejich vzniku se zaměřením na vztah autora a recipienta a následně rozbor naplnění formálního rámce žánru, ke kterému se díla sama hlásí. Přínosnost této metody je jasně patrná

na klasifikaci dvou řečí Theofylakta Ochridského. První z nich, určená pro mladého následníka trůnu Konstantina Duku, byla dlouho chápána jako volné spojení oslavné a poradní řeči, jedná se však o čistý *basilikos logos*, kde poradní část tvoří pouze akceptovatelnou variaci vytvořenou s přihlédnutím k nízkému věku adresáta. Na druhou stranu po pečlivém zasazení druhé řeči, dedikované císaři Alexiovi Komnenovi, do rámce pro výstavbu *basilikos logos* bylo dokázáno, že obsahuje na první pohled ne tak jasně čitelnou snahu usměrnit panovnickovo jednání a jedná se tedy v podstatě o text poradní.

Aplikace této metody založené na komparaci modelových textů určitého žánru a jejich praktické realizaci v jednotlivých dílech v kombinaci s analýzou historicko-spoločenského pozadí v době vzniku spisu by jistě byla přínosná i v případě dalších děl, např. prooimí císařských listin, což by mohlo být předmětem budoucího výzkumu.

Druhá část práce je věnována analýze vytvořeného textového korpusu se zaměřením na identifikaci znaků ideálního panovníka v první polovině dvanáctého století a jejich případné změny ve srovnání se staršími obdobími. Diachronní analýza širokého spektra textů ukázala, že určité obrazy panovnické reprezentace se vyskytují v konvenčním znění v celém byzantském písemnictví. Příkladem takovýchto stálých témat je proces výběru panovníka a získání Božího souhlasu s nástupem na trůn, správa říše svěřené císaři Bohem, ochrana křesťanského světa, péče o poddané, výběr důvěrníků a vedení příkladného života.

Další obrazy zůstávají z důvodu zaměření komnenovských císařů upozaděny, např. panovník jako filozof na trůně. Naopak posíleny jsou v důsledku komnenovské příslušnosti k vojenské šlechtě, narůstajícího zájmu o dobrý původ a zvýšené vojenské činnosti za vlády obou císařů obrazy související s tématem zdravého rozumu spojeného s odvahou a motiv urozeného dobře trénovaného стратега. Z tohoto důvodu se tyto prvky staly osou druhé části předkládané práce.

Zdravý rozum a statečnost jsou ve všech žánrech komnenovské literatury obvykle prezentovány společně. Tyto ctnosti, v praxi realizované jako racionální správa říše spojená se znalostí vojenského umění (rozumnost) a ochota osobně se zapojit do boje (odvaha), postupně upozadily v obrazu ideálního panovníka

dosavadní kritéria založená na jiných ctnostech, jakými byly Boží souhlas (zbožnost), péče o poddané i křesťanskou oikumenu (filantropie) nebo střídmy způsob života (umírněnost). Zvláštní postavení pak zastávala spravedlnost, která je akcentována zejména v dílech věnovaných císaři Alexiovi, a to především ve vztahu k oprávněnému nástupu na trůn a distribuci odměn a úřadů po zásluze, což byly body, které vzbudily zájem dobových autorů, vysloužily si z jejich strany značnou kritiku a staly se tak předmětem poradních textů.

Další stěžejní prvek charakteristiky dobrého panovníka komnenovského období, tedy urozený původ, je v historiografických, oslavných a poradních spisech prezentován různě. Ve starších historiografických dílech není původ panovníka důležitý, jeho význam stoupá až ve středním období, kdy autoři vytvářeli pro zvýšení vážnosti opěvované osoby prestižní imaginární rodokmeny. V komnenovském období podobné vykonstruované rodové linie postupně mizí, neboť jako legitimizační prvek pro podíl na vládě stačí pouhá příslušnost ke komnenovskému rodu, považovanému za stejně prestižní jako rody dávných věhlasných vládců.

Ještě evidentnější je tato hrdost na příslušnost k určité rodině v oslavné literatuře, kde posílení zájmu o rodovou soudržnost dokumentuje především nárůst produkce děl vznikajících u příležitosti oslav významných rodinných událostí, jakými jsou narození, svatba, narozeniny či úmrtí. Pro poradní literaturu je typická myšlenka o společném nízkém původu všech lidí, proto v těchto dílech není zájem o důležitost vlastního rodu tak markantní, nicméně lze jej vyčíst v méně typizovaných pasážích ze životních postojů autorů.

Druhý silně akcentovaný okruh panovnické reprezentace v komnenovském období se vztahuje k obrazu panovníka jako dobře vycvičeného a vybaveného Božího bojovníka. Motiv císaře jako ochránce byzantské říše i křesťanské oikumeny před vnějšími nepřáteli se objevuje v celé byzantské literatuře, nicméně až v komnenovském období je spojen s aktivní účastí císaře v bitevní vřavě. V poradní literatuře s tím souvisí také zvýšení četnosti doporučení vztahujících se k fyzickému cvičení s různými typy zbraní, jízdě na koni a studiu vojenské taktiky. Doporučovanou kratochvílí je lov, chápaný jako trénink na boj v době míru. Oslavná literatura pak neopěvuje panovníky jako mírotvůrce, ale za jejich hrdinské

skutky na bitevním poli a podobné vyznění mají i pasáže věnované vojenství v historiografii. Autoři věnovali také značný prostor hrdinově tělesné schránce, ošacení a vybavení.

A tak historiografická i oslavná literatura komnenovského období budují portrét panovníka jako urozeného dobře trénovaného stratéga obeznámeného s vojenskou taktikou, který získal Boží souhlas se svým nástupem na trůn díky svým ctnostem a schopnostem. Tento zvýšený militarismus a zájem o urozený původ se promítl i do korpusu standardních doporučení uváděných v poradní literatuře a lze tedy konstatovat, že i když jsou poradní texty s těmito prvky na první pohled neslučitelné, v komnenovském období k jejich spojení dochází.

7. Summary

As its title suggests, the submitted thesis is dedicated to two interrelated endeavours. The first one consists in analyzing the corpus of Byzantine highly elaborated advisory texts addressed to noble young men, traditionally grouped into the genre category of *Mirrors for Princes*. The second task is the detection of changes in the image of an ideal ruler, depicted in the texts with an advisory voice and dated to the reign of the first two Komnenian emperors.

When researching the first of these questions, it was found that the term *Mirrors for Princes* was imported into the Byzantine milieu by K. Krumbacher from western writings of the medieval period without being clearly defined or adapted to the rules of a different literature. From the very beginning, scholars (W. Blum, H. Hunger) were aware of the weaknesses that the use of this term evinced for Byzantine writings, as, due to the formal heterogeneity of advisory texts and the lack of clear taxonomy criteria, it was extremely difficult to establish a corpus of texts that could be classified as *Mirrors*. Since the mid-twentieth century, scholars have been trying to homogenize this eclectic group, either by forming sub-categories within this genre to create more homogenous groups of literary works (H. Hunger, G. Prinzing), or by searching for new criteria enabling a more reasonable genre taxonomy (A. Giannouli, Ch. Roueché).

Regrettably, these efforts have not brought any significant achievements and, in general, have led scholars to the complete rejection of the term *Mirrors for Princes* for Byzantine literature and to the creation of a genre classification based on different taxonomic criteria, such as literary form and content (M. Mullett), sociocultural milieu (P. Odorico) and manuscript book culture (S. Papaioannou). All these methods of genre classification use features natural for Byzantine literature and reject the implementation of western criteria, whether modern or from the Middle Ages, to the Byzantine milieu.

After applying these new taxonomical criteria to texts of the first half of the 12th century, it was found that instructions on proper imperial conduct can be found not only in texts traditionally numbered among *Mirrors*, but also in many

panegyric and historiographical writings. For this reason, these formally heterogeneous, but similar texts with respect to content were also integrated into the source base of this thesis. Jointly they cover all timelines concerning the relation between the real or future situation and reference to it (anteriority, simultaneity, posteriority) as well as all three tones of ancient rhetoric (forensic, epideictic, deliberative). Thereby, they form a sufficient platform for the analysis of the second question.

After establishment of the corpus of sources, based on the content of writings, it was possible to analyze the historical and cultural milieu of the period of their composition, focusing on the relationship between their authors and recipients, as well as to examine the fulfillment of the formal requirements of the genre that the writers themselves claim the texts belong to. The utility of this method is indisputable when classifying two speeches by Theophylact of Ohrid.

The first of these, dedicated to the young heir to the throne Constantine Doukas and for a long time considered by scholars to be the amalgam of a laudatory and deliberative speech, is instead a pure *basilikos logos*, where the advisory part is only a permissible variation within the imperial oration, formed because of the young age of the addressee. Contrarily, after careful examination of the second speech, dedicated to the emperor Alexios Komnenos, and its embedding into the *basilikos logos*' genre framework, it was proven that it contains a not so evident effort to guide the ruler's behavior and therefore should be acknowledged as a hortatory writing.

The second part of the thesis is dedicated to the analysis of the corpus of texts described above. This analysis is focused on identification of the characteristics of an ideal ruler in the first half of the 12th century and their potential changes in comparison with former periods. The diachronic analysis of a wide spectrum of texts has shown that certain images of imperial representation occur with unchanging wording throughout the whole of Byzantine literature. Examples of such permanent themes are the mechanism of choosing a sovereign and obtaining God's consent to ascend to the throne, administering the kingdom entrusted to the emperor by God, protecting the Christian world, caring for subjects, choosing confidants, and leading an exemplary life.

Other images remain sidelined due to the focus of the Komnenian emperors, e. g. the image of a philosopher king. Contrarily, the images associated with the theme of common sense united with courage and the motive of a noble and well-trained general are strengthened, presumably as a consequence of Komnenian family bonds to the military aristocracy, the rising interest in a noble birth, and increased military activity during the reigns of both emperors.

Common sense and courage are commonly presented in all genres of Komnenian literature. These virtues, practiced as a rational administration of the empire combined with a deep knowledge of warfare (prudence) and a willingness to engage personally in battles (courage), gradually overshadowed previous criteria defining the image of an ideal ruler, these based on other virtues, such as God's consent to the emperor's reign (piety), care for subjects and Christian oikumene (philanthropy), and a moderate way of life (temperance).

As usual, justice held a privileged position among virtues and was accentuated especially in works dedicated to the emperor Alexios, mainly in relation to rightful ascension to the throne and the distribution of rewards and offices deservedly, thus, in the context of violent usurpation of the throne and the favouring of one's own relatives, these issues attracted the attention of the writers of the period, provoked considerable criticism on their part, and therefore became the subjects of advisory texts.

Another essential feature of an ideal Komnenian ruler, noble birth, is, in historiographical, panegyric and advisory writings, presented differently. In former historiographical works, a good origin has only marginal significance; its importance rises in the middle period, when authors, trying to increase the stature of their heroes, incorporated their lineages into prestigious imaginary blood lines of mythological, biblical, or legendary families. This approach gradually disappeared in the Komnenian period, since a simple association with the Komnenian family, considered to be of the same prominence as kin of the ancient glorious kings, was sufficient for claiming power.

Even more evident is the pride in one's own family in panegyric literature, where the strengthening of family bonds is illustrated by the increased production

of works intended for celebrations of special occasions of family life, such as births, weddings, or funerals. As the idea of a humble origin for all people is quintessential for parainetic literature, interest in the importance of a good origin is not so apparent in those works; nevertheless, it can be detected from the attitudes of writers in less formal passages.

The second strongly accented group of images in the Komnenian imperial representation is based on the depiction of a ruler as a well-trained and well-equipped warrior of God. The general ability of an emperor to protect the Byzantine Empire as well as the Christian oikumene against external enemies through various, often peaceful, means was a commonplace of Byzantine literature; however, from the 12th century, it was specifically related to a sovereign's personal participation in battle. Panegyric literature no longer eulogized rulers as peacemakers, but for their bravery shown in battle.

Similar ideas can also be found in passages dedicated to warfare in historiographical writings. Furthermore, an increased number of recommendations related to physical training with various types of weapons, riding a horse, and studying military tactics and warfare occurs in parainetic works. The authors of all genres pay significant attention to the hero's physical appearance, apparel, and equipment. A highly recommended entertainment is hunting, understood as an alternative form of training for battle in times of peace.

Thus, writers of historiographical and panegyric literature of the Komnenian period create the depiction of an emperor as a highborn, well-trained general, acquainted with warfare, who received God's approval to ascend to the throne thanks to his virtue and competence. Furthermore, this emphasis on militarism and noble birth had a huge impact on Byzantine literature – so huge, in fact, that both aspects are reflected even in the rigid corpus of the recommendations of advisory writings.

8. Bibliografie

8.1 Prameny

Agapetos Diakonos: Riedinger, R. (Ed.). (1995). *Agapetos Diakonos: Der Fürstenspiegel für Kaiser Iustinianos*. Athina: Etaireia ton filon tou laou.

Anna Komnene: Reinsch, D. R., & Kambylis, A. (Eds.). (2001). *Annae Comnenae Alexias* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 40/1). Berlin: Walter De Gruyter.

Aristotelés EN: Ross, D. (Ed.). (1959). *Aristotelis Ars Rhetorica* (Oxford Classical Texts). Oxford: Clarendon Press.

Aristotelés R: Bywater, I. (Ed.). (1894). *Aristotelis Ethica Nicomachea* (Oxford Classical Texts). Oxford: Clarendon Press.

Barlaam a Joasaf: Volk, R. (Ed.). (2006). *Die Schriften des Johannes von Damaskos VI/2: Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria). Text und zehn Appendices* (Patristische Texte und Studien; Sv. 60). Berlin: Walter de Gruyter.

Digenis Akritis: Jeffreys, E. (Ed.). (1998). *Digenes Akrites*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eustathios ze Soluně: Wirth, P. (Ed.). (2000). *Eustathii Thessalonicensis Opera minora: magnam partem inedita* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 32). Berlin: Walter de Gruyter.

Euthymios Zigabenos: Migne, J. P. (Ed.). (1865). *Πανοπλία δογματική Ἀλεξίου βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ* (Patrologia Graeca; Sv. 130). Paris: Thibaud.

Fotios: Migne, J. P. (Ed.). (1900). *Τὰ εὕρισκόμενα πάντα Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαήλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς, Τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος* (Patrologia Graeca; Sv. 102; 627–696). Paris: Paul Dupont.

- Ílias: van Thiel, H. (Ed.). (2010). *Homeri Ilias* (Bibliotheca Weidmanniana; Sv. 2). Hildesheim: Georg Olms.
- Ioannes Kinnamos: Meineke, A. (Ed.). (1836). *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae; Sv. 13). Bonn: E. Weber.
- Ioannes Mauropous: de Lagarde, P. (Ed.). (1882). *Iohannis Euchaitorum metropolitae quae in codice vaticano graeco 676 supersunt*. Göttingen: Aedibus Dieterichianis.
- Ioannes Zonaras: Grigoriadis, I. (Ed.). (1999). *Ιωάννης Ζωναράς: Επιτομή Ιστοριών* (Sv. 3). Athina: Kanakis.
- Ioannes z Oxitu: Gautier, P. (Ed.). (1970). Diatribes de Jean L' Oxite contre Alexis 1er Comnène. *Revue des études byzantines*, 28, 5–17.
- Kefalaia parainetika: Paidas, K. D. S. (Ed.). (2009). *Δύο παραινετικά κείμενα προς τον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' τον Σοφό*. Athina: Kanakis.
- Kekaumenos: Tsougarakis, D. (Ed.). (1993). *Κεκαυμένον Στρατηγικόν*. Athina: Kanakis.
- Konstantinos Manasses: Kurtz, E. (Ed.). (1906). Ἐτερα δύο ἀνέκδοτα πονήματα Κωνσταντίνου Μανασσῆ: Τοῦ Μανασσῆ κυροῦ Κωνσταντίνου ἑκφρασις κυνηγεσίου γεράνων. *Vizantijskij Vremmenik*, 12, 79–88.
- Konstantinos Pantechnes: Miller, E. (Ed.). (1872). Description d'une chasse à l'once par un écrivain byzantin du XIIe siècle de notre ère. *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, 6, 28–52.
- Leon VI. OF: Vogt, A., & Hausherr, I. (Eds.). (1932). *Oraison funèbre de Basile I par son fils Léon VI le Sage* (Orientalia Christiana; Sv. 77; 39–78). Rome: Institut Pontifical Oriental.
- Leon VI. T: Dennis, G. (Ed.). (2010). *The Taktika of Leo VI* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 49). Washington: Dumbarton Oaks.

- Leon z Chalkedonu: Lauriotes, A. (Ed.). (1900). Τοῦ Μακαριωτάτου Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Λέοντος πρὸς τὸν Βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. *Ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια*, 36, 403–404.
- Manuel II. Palaiologos: Migne, J. P. (Ed.). (1866). *Praecepta educationis regiae ad Joannem filium* (Patrologia Graeca; Sv. 156; 309–385). Paris: Paul Dupont.
- Manuel Straboromanos: Gautier, P. (Ed.). (1965). Λόγος πρὸς τὴν δέσποιναν Εἰρήνην τὴν Δούκαιναν παραμυθητικὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. *Revue des études byzantines* 23, 195–201.
- Codex Marcianus graecus 524: Lampros, S. (Ed.). (1911). Ο Markianos kodix 524. *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 8, 3–59, 123–192.
- Michael Attaleiates: Bekker, I. (Ed.). (1853). *Michaelis Attaliothae Historia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae; Sv. 4). Bonn: E. Weber.
- Michael Italikos: Gautier, P. (Ed.). (1972). *Michel Italikos: Lettres et discours* (Archives de l' Orient chrétien; Sv. 14). Paris: Institut français d' études Byzantines.
- Michael Psellos: Polemis, I. (Ed.). (2014). *Michael Psellus: Orationes Funebres* (Sv. 1). Leipzig: Walter De Gruyter.
- Menandros: Russell, D. A., & Wilson, N. G. (Eds.). (1981). *Menander Rhetor*. Oxford: Clarendon Press.
- Múzy: Maas, P. (Ed.). (1913). Die Musen des Kaisers Alexios I. *Byzantinische Zeitschrift*, 22, 348–369.
- Nikeforos Basilakes: Garzya, A. (Ed.). (1984). *Nicephori Basilacae Orationes et Epistolae*. Leipzig: B. G. Teubner.
- Nikefors Blemmydes: Hunger, H., & Ševčenko, I. (Eds.). (1986). *Des Nikephoros Blemmydes Βασιλικὸς Ἀνδριάς und dessen Metaphrase von Georgios Galesiotes und Georgios Oinaïotes: Ein weiterer Beitrag zum Verständnis der byzantinischen Schrift-Koine* (Wiener Byzantinische Studien; Sv. 18). Vienne: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Nikeforos Bryennios: Gautier, P. (Ed.). (1975). *Nicéphore Bryennios Histoire* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 9). Bruxelles: Byzantion.
- Niketas Choniates: van Dieten, I. A. (Ed.). (1975). *Nicetae Choniatae Historia* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 11/1). Berlin: Walter de Gruyter.
- Nikolaos Kallikles: Romano, R. (Ed.). (1980). *Nicola Callicle Carmi* (Byzantina et Neohellenica Neapolitana; Sv. 8). Napoli: Bibliopolis.
- Nikolaos Kataskepenos: Sargologos, E. (Ed.). (1964). *La Vie de Saint Cyrille le Philéote: moine byzantin* (Subsidia hagiographica; Sv. 39). Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Nikolaos Mystikos: Jenkins, R. J. H., & Westerink, L. G. (Eds.). (1973). *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Letters* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 6). Washington: Dumbarton Oaks.
- Platón P: Burnet, J. (Ed.). (1963). *Plato Opera III: Thg., Chrm., Laches, Lysis: Euthd., Prot., Gorg., Meno; Hp. Ma. et Min., Io, Mnx.* (Oxford Classical Texts). Oxford: Clarendon Press.
- Platón U: Burnet, J. (Ed.). (1963). *Plato Opera IV: Clitopho, Respublica, Timaeus, Critias* (Oxford Classical Texts). Oxford: Clarendon Press.
- Progymnasmata: Patillon, M. (Ed.). (2008). *Corpus Rhetoricum: Anonyme: Préambule à la Rhétorique. Aphthonios Progymnasmata et annexe Pseudo-Hermogène Progymnasmata*. Paris: Les Belles Lettres.
- Skylitzes Continuatus: Tsolakis, E. T. (Ed.). (1968). *Η Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση*. Thessaloniki: Idryma Meleton Chersoniu tu Aimu.
- Spaneas: Danezis, G. (Ed.). (1987). *Spaneas: Vorlage, Quellen, Versionen*. München: Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität.
- Stefanos Fysopalamites: Welz, C. (Ed.). (1910). *Analecta byzantina: Carmina inedita Theodori Prodromi et Stephani Physopalamitae*. Lipsiae: Typis Roberti Noske Bornensis.

Stefanites a Ichneutes: Eideneier, N. (Ed.). (1967). «Δύο μύθοι από τον “Στεφανίτη και Ιχνηλάτη” σε δημώδη γλώσσα». *Ελληνικά*, 20/2, 430–435.

Synesios: Terzaghi, N. (Ed.). (1944). *Synesii Cyrenensis hymni et opuscula*. Rom: Polygraphica.

sv. Ambrož: Schenkl, K. (Ed.). (1902). *S. Ambrosii Opera: Expositio evangelii secundum Lucan* (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum; Sv. 32/4). Vindobonae – Lipsiae: F. Tempsky.

Theodoros Prodromos HG: Hörandner, W. (Ed.). (1974). *Theodoros Prodromos: Historische Gedichte*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Theodoros Prodromos E: Gautier, P. (Ed.). (1975). *Ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος νίοις* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 9). Bruxelles: Byzantion.

Theodoros Prodromos K: Hunger, H. (Ed.). (1968). *Der byzantinische Katz-Mäuse-Krieg* (Byzantina Vindobonensia, Sv. 3). Vienna – Cologne – Graz: Böhlau.

Theodoros Prodromos RD: Marcovich, M. (Ed.). (1992). *Theodori Prodromi de Rhodanthes et Dosiclis amoribus libri ix*. Stuttgart: Teubner.

Theofanes Continuatus: Ševčenko, I. (Ed.). (2011). *Theophanis Continuati Liber V: Vita Basilii Imperatoris* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 42). Berlin – Boston: De Gruyter.

Theofylaktos Ochridský: Gautier, P. (Ed.). (1980). *Théophylacte d’ Achrida: Discours, traités, poésies* (Corpus fontium historiae Byzantinae; Sv. 16/1). Thessalonique: Association de Recherches Byzantines.

Thomas Magistros: Migne, J. P. (Ed.). (1904). *Theodulus Monachus alias Thomas Magister: Oratio de regis officiis, ad Andronicum II. Palaeologum* (Patrologia Graeca, Sv. 145; 447–495). Paris: Paul Dupont.

Timarion: Vlachakos, P. (Ed.). (2001). *Τιμαρίων ἢ Περί των κατ’ αὐτόν παθημάτων* (Βυζαντινοί συγγραφείς; Sv. 1). Thessaloniki: Zitros.

Xenofón: Miller, W. (Ed.). (1914). *Xenophon: Cyropaedia* (The Loeb classical library; Sv. 51–52). Cambridge: Harvard University Press.

8.2 Prameny v překladu

Ať múzy promluví: Sarkissian, A. (Trl.). (2012). *Ať múzy promluví: Tři byzantská koazidramata*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. (Český překlad)

ČEP: Český ekumenický překlad. [Dostupné 21. 10. 2018 z <http://www.biblenet.cz/>].

Fotios A: Stratoudaki-White, D., & Berrigan, J. R. (Trls.). (1982). *The Patriarch and the Prince: The Letter of Patriarch Photios of Constantinople to Khan Boris of Bulgaria*. Brookline: Holy Cross Orthodox Press. (Anglický překlad)

Kekaumenos I: Spadaro, M. D. (Trl.). (1998). *Cecaumeno: Raccomandazioni e consigli di un galantuomo*. Alessandria: Edizioni dell' Orso. (Italský překlad)

Kekaumenos A: Roueché, Ch. (Ed. et Trl.). (2013). *Kekaumenos: Advice and Anecdotes*. SAWS Dynamic Library of Wisdom Literatures. [Dostupné 5. 1. 2019 z <http://www.ancientwisdoms.ac.uk/folioscope/greekLit%3Atlg3017.Syno298.sawsEng0>]. (Anglický překlad)

Kekaumenos F: Odorico, P. (Trl.). (2015). *Kékauménos: Conseils et récits d' un gentilhomme byzantin*. Toulouse: Anacharsis. (Francouzský překlad)

Michael Attaleiates KK: Kaldellis, A., & Krallis, D. (Eds. et Trls.). (2012). *Michael Attaleiates: The History*. Cambridge: Harvard University Press. (Anglický překlad)

Paměti byzantské princezny: Dostálová, R. (Trl.). (1996). *Anna Komnena: Paměti byzantské princezny*. Praha: Odeon. (Český překlad)

Typika: Thomas, J., Constantinides Hero, A., & Constable, G. (Eds.). (2000). *Typika, Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (Dumbarton Oaks Studies; Sv. 35). Washington, D. C.: Dumbarton Oaks. (Anglický překlad)

8.3 Sekundární literatura

Agapitos 1989: Agapitos, P. A. Ἡ εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου Α΄ στὴ φιλομακεδονικὴ γραμματεία 867–959. *Ελληνικά*, 40/2, 285–322.

Angelov 2007: Angelov, D. *Imperial ideology and political thought in Byzantium (1204–1330)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Angelov 2009: Angelov, D. Emperors and Patriarchs as ideal Children and Adolescents. In M. A. Talbot, & A. Papaconstantinou (Eds.), *Becoming Byzantine: Children and Childhood in Byzantium* (Sv. 1; s. 85–125). Washington: Harvard University Press.

Angold 1984: Angold, M. (Ed.). *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries* (BAR International Series; Sv. 221). Oxford: BAR.

Angold 1985: Angold, M. *The Byzantine Empire (1025–1204): A political history*. London and New York: Longman.

Angold 1995: Angold, M. *Church and Society in Byzantium Under the Comneni (1081–1261)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anton 1968: Anton, H. H. *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*. Bonn: Röhrscheid.

Anton 2006: Anton, H. H. *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*. Darmstadt: WBG.

Barker 1957: Barker, E. *Social and political thought in Byzantium: from Justinian I to the last Palaeologus*. Oxford: Clarendon Press.

Beck 1959: Beck, H. G. *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. Munich: C. H. Beck.

Berges 1938: Berges, W. *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. Stuttgart: Anton Hiersemann.

- Birkenmeier 2002: Birkenmeier, J. W. *The development of the Komnenian army (1081–1180)*. Leiden – Boston – Köln: Brill.
- Blum 1981: Blum, W. *Byzantinische Fürstenspiegel: Agapetos, Theophylakt von Ohrid, Thomas Magister* (Bibliothek der Griechischen Literatur; Sv. 14). Stuttgart: Anton Hiesermann.
- Bohrnová 2015: Bohrnová, H. The Noble Illustrious Warrior: Youths in Komnenian Literature. *Graeco-Latina Brunensia*, 20/1, 3–17.
- Bohrnová 2016: Bohrnová, H. Bryennios' Hyle Historias: The Good Ruler, The Tyrant And Their Confidants. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54/4, 463–474.
- Bohrnová 2017: Bohrnová, H. Mirrors for Princes: Genuine Byzantine Genre or Academic Construct? *Graeco-Latina Brunensia*, 22/1, 5–16.
- Bucossi & Suarez 2016: Bucossi, A., & Suarez, A. R. (Eds.). *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*. Oxon – New York: Routledge.
- Canfora 2004²: Canfora, L. *Dějiny řecké literatury: Druhé, revidované a doplněné vydání*. Praha: Koniasch Latin Press.
- Culler 2015: Culler, J. D. *Krátký úvod do literární teorie*. Brno: Host.
- Čičurov 1985: Čičurov, I. Gesetz und Gerechtigkeit in den byzantinischen Fürstenspiegeln des 6.–9. Jahrhunderts. In L. Burgmann, M. T. Fögen, & A. Schminck (Eds.), *Cupido legum* (Sv. 1; 33–45). Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft.
- Dennis 1997: Dennis, G. T. Imperial Panegyric: Rhetoric and Reality. In H. Maguire (Ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204* (Sv. 1; 131–141). Dumbarton Oaks: Harvard University Press.
- Dimitropoulou 2007: Dimitropoulou, V. Imperial women founders and refounders in Komnenian Constantinople. In M. Mullett (Ed.), *Founders and refounders of Byzantine monasteries* (Belfast Byzantine Texts and Translations; Sv. 6.3; 87–107). Belfast: Belfast Byzantine Enterprises.

- Dostálová 1990: Dostálová, R. *Byzantská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad.
- Duff 2000: Duff, D. (Ed.). *Modern Genre Theory*. London and New York: Routledge.
- Eberhardt 1977: Eberhardt, O. *Via regia: Der Fürstenspiegel Smaragds von St. Mihiel und seine literarische Gattung*. München: Wilhelm Fink.
- Fowler 1982: Fowler, A. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press.
- Frankopan 2007: Frankopan, P. Kinship and the Distribution of Power in Komnenian Byzantium. *English Historical Review*, 122/495, 1–34.
- Frankopan 2008: Frankopan, P. Where Advice Meets Criticism in Eleventh Century Byzantium: Theophylact of Ohrid, John the Oxite and Their (Re)Presentations to the Emperor. *Al-Masaq*, 20/1, 71–88.
- Giannouli 2009: Giannouli, A. Paränese zwischen Enkomion und Psogos: Zur Gattungseinordnung byzantinischer Fürstenspiegel. In A. Rhoby, & E. Schiffer (Eds.), *Imitatio – Aemulatio – Variatio: Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposions zur byzantinischen Sprache und Literatur, Wien, 22. – 25. Oktober 2008* (Sv. 1; 119–129). Wien: ÖAW.
- Grimmer & Blaydes & McQueen: Grimmer, J., Blaydes, L., & McQueen, A. *Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds*. [Unpublished working paper; Dostupné 16.7.2016 z http://stanford.edu/~jgrimmer/BGM_final.pdf].
- Grünbart 2017: Grünbart, M. Anleitungen zum guten Regieren und kaiserlichen Entscheiden in Byzanz. In M. Delgado, & V. Leppin (Eds.), *Die gute Regierung: Fürstenspiegel von der Antike bis zur Gegenwart* (Studien zur christlichen Religions – und Kulturgeschichte; Sv. 24; 62–77). Stuttgart: Academic Press Fribourg.
- Hadot 1972: Hadot, P. Fürstenspiegel. In T. Klauser (Ed.), *Reallexikon für Antike und Christentum* (Sv. 8; 555–632). Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Haldon 2003a: Haldon, J. *Byzantium at war (AD 600–1453)*. New York: Routledge.

- Haldon 2003b: Haldon, J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World (565–1204)*. Taylor & Francis e-Library.
- Hennesy 2010: Hennesy, C. Young People in Byzantium. In L. James (Ed.), *Companion to Byzantium*. (Sv. 1; 81–93). Oxford: John Wiley & Sons.
- Henry 1967: Henry, P. III. A Mirror for Justinian: the Ekthesis of Agapetus Diaconus. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 8/4, 281–308.
- Hörandner 2009: Hörandner, W. Les conceptions du bon souverain dans la poésie byzantine. In P. Odorico (Ed.), «L'éducation au gouvernement et à la vie» la tradition des «régles de vie» de l'Antiquité au Moyen-Âge: Colloque international – Pise 18 et 19 mars 2005 (Autour de Byzance; Sv. 1; 103–114). Paris: De Boccard.
- Hunger 1978: Hunger, H. *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner: Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Geschichtsschreibung – Geographie* (Sv. 1; 157–165). München: C. H. Beck.
- Chalandon 1912: Chalandon, F. *Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180)*. (Les Comnène: Études sur l' Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles; Sv. 2). New York: Burt Franklin.
- Cheyne 1990: Cheyne, J.-C. *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*. (Byzantina Sorbonensia; Sv. 9). Paris: Sorbonne.
- Cheyne 2006: Cheyne, J.-C. *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*. Aldershot – Burlington: Ashgate.
- Cheyne 2008: Cheyne, J.-C. Bureaucracy and Aristocracies. In E. Jeffreys, J. Haldon, & R. Cormack (Eds.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (Sv. 1; 518–526). Oxford – New York: Oxford University Press.
- Jónsson 2006: Jónsson, E. M. Les «miroirs aux princes» sont-ils un genre littéraire? *Médiévales*, 51, 153–166.
- Karagiannopoulos 1992: Καραγιαννόπουλος, Ι. Ε. *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*. Thessaloniki: Vaniias.

Karamboula 2000: Karamboula, D. Der Byzantinische Kaiser als Politiker, Philosoph und Gesetzgeber (Politikos – Philosophos – Nomothetes). *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 50, 5–166.

Karatolios 2015: Karatolios, K. *Βυζαντινή αυτοκρατορική ιδεολογία, τα κάτοπτρα ηγεμόνος της μέσης βυζαντινής περιόδου*. Athina: Historical Quest.

Kazhdan 1983: Kazhdan, A. Certain Traits of Imperial Propaganda in the Byzantine Empire from the Eight to the Fifteenth Centuries. In G. Makdisi, D. Sourdel, & J. Sourdel-Thomine (Eds.), *Prédication et Propagande au Moyen Age: Islam, Byzance, Occident* (Sv. 1; 14–27). Paris: PUF.

Kazhdan 1984: Kazhdan, A. The Aristocracy and the Imperial Ideal. In M. Angold (Ed.), *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries* (Sv. 1; 43–58). Oxford: B.A.R.

Kazhdan 1997: Kazhdan, A. The Formation of Byzantine Family Names in the Ninth and Tenth Centuries, *Byzantinoslavica*, 58, 90–109.

Kazdan & Constable 1982: Kazhdan, A., & Constable, G. *People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies*. Washington: Dumbarton Oaks.

Kazdan & Epstein 1985: Kazhdan, A. & Wharton Epstein, A. *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Krumbacher 1897: Krumbacher, K. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*. (2. vyd.). München: C. H. Beck.

Koukoules 1932: Koukoules, F. Κυνηγέτι ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν και τῶν Παλαιολόγων. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 9, 3–33.

Koukoules 1952: Koukoules, F. *Η θήρα* (Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός; Sv. 5; 387–423). Athina: Papazisi.

Lachaud & Scordia 2007: Lachaud, F., & Scordia, L. (Eds.). *Le prince au miroir de la littérature politique de l'Antiquité aux Lumières*. Mont-Saint-Aignan: Publications des universités de Rouen et du Havre.

- Laiou 2002: Laiou, A. E. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Lefort 1976: Lefort, J. Rhétorique et politique: trois discours de Jean Mauropous en 1047. *Travaux et memoires*, 6, 265–303.
- Leonte 2012: Leonte, F. *Rhetoric in Purple: the Renewal of Imperial Ideology in the Texts of Emperor Manuel II Palaiologos* (nepublikovaná disertace). Budapest.
- Linardou 2016: Linardou, K. Imperial impersonations: disguised portraits of a Komnenian prince and his father. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 155–182). Oxon – New York: Routledge.
- Macrides 2008: Macrides, R. Families and Kinship. In E. Jeffreys, J. Haldon, & R. Cormack (Eds.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (Sv.1; 652–659). Oxford – New York: Oxford University Press.
- Magdalino 1993: Magdalino, P. *The Empire of Manuel I Komnenos (1143–1180)*. New York: Cambridge University Press.
- Magdalino 2016: Magdalino, P. The triumph of 1113. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 53–70). Oxon – New York: Routledge.
- Magdalino 2017: Magdalino, P. Basileia: The Idea of Monarchy in Byzantium (600–1200). In A. Kaldellis, & N. Siniosoglou (Eds.), *The Cambridge Intellectual History of Byzantium* (Sv. 1; 575–599). Cambridge: Cambridge University Press.
- Maniati-Kokkini 1997: Maniati-Kokkini, T. Η επίδειξη ανδρείας στον πόλεμο κατά τους ιστορικούς του 11ου και 12ου αιώνα. In K. Tsiknakis (Ed.), *Το εμπόλεμο Βυζάντιο: 9ος–12ος αι.* (Sv. 1; 239–259). Athina: Idryma Gulandri-Chorn.
- Markopoulos 1994a: Markopoulos, A. Αποσημειώσεις στον Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό. In L. Mpratzioti (Ed.), *Θυμιάμα στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα* (Sv. 2; 193–202). Athina: Mouseio Benaki.

- Markopoulos 1994b: Markopoulos, A. Constantine the Great in Macedonian historiography: models and approaches. In P. Magdalino (Ed.), *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium (4th-13th Centuries): Papers from the Twenty-Sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, St Andrews, March 1992* (Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications; Sv. 2, 159–170). Aldershot: Variorum.
- Morris 2001: Morris, R. The Political Saint of the Eleventh Century. In S. Hackel (Ed.), *The Byzantine Saint* (Sv. 1; 43–51). Crestwood – New York: St Vladimir's Seminary Press.
- Mullett 1992: Mullett, M. The Madness of Genre. In A. Cutler, & S. Franklin (Eds.), *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan* (Dumbarton Oaks Papers; Sv. 46; 233–245). Washington: Dumbarton Oaks.
- Mullett 1996: Mullett, M. The imperial vocabulary of Alexios I Komnenos. In M. Mullett, & D. Smythe (Eds.), *Alexios Komnenos I: Papers* (Sv. 1; 359–397). Belfast: Belfast Byzantine Enterprises.
- Mullett 2007: Mullett, M. *Letters, Literacy and Literature in Byzantium*. Aldershot – Burlington: Ashgate.
- Mullett 2012: Mullett, M. Whose Muses? Two Advice Poems Attributed to Alexios I Komnenos. In P. Odorico (Ed.), *La face cachée de la littérature byzantine: le texte en tant que message immédiat: actes du colloque international, Paris, 5-6-7 juin 2008* (Sv. 1; 195–220). Paris: De Boccard.
- Mullett 2013: Mullett, M. How to criticize the laudandus. In D. G. Angelov, & M. Saxby (Eds.), *Power and subversion in Byzantium: papers from the 43rd Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 2010* (Sv. 1; 247–262). Farnham. Society for the Promotion of Byzantine Studies.
- Munitiz 1995: Munitiz, J. A. War and Peace Reflected in Some Byzantine Mirrors of Princes. In T. S. Miller, & J. Nesbitt (Eds.), *Peace and War in Byzantium: Honor of George T. Dennis* (Sv. 1; 50–62). Washington: Catholic University of America Press.

Neville 2012: Neville, L. *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium: The Material for History of Nikephoros Bryennios*. Cambridge: Cambridge University Press.

Neville 2016: Neville, L. *Anna Komnene: The Life and Work of a Medieval Historian*. Oxford: Oxford University Press.

Odorico 1993: Odorico, P. La lettre de Photius à Boris de Bulgarie. *Byzantinoslavica*, 54, 83–88.

Odorico 2009: Odorico, P. Les miroirs des princes à Byzance: Une lecture horizontale. In P. Odorico (Ed.), «L'éducation au gouvernement et à la vie» la tradition des «régles de vie» de l'Antiquité au Moyen-Âge: Colloque international – Pise 18 et 19 mars 2005 (Autour de Byzance; Sv. 1; 223–246). Paris: De Boccard.

Odorico & Messis 2013: Odorico, P., & Messis, Ch. L' Anthologie Comnène du Cod. Marc. Gr. 524: Problèmes d'édition et problèmes d'évaluation. In W. Hörandner, & M. Grünbart (Eds.), *L'épistolographie et la poésie épigrammatique: actes de la 16ème Table ronde du 20° congrès international des études byzantines à Paris 2001* (Sv. 1; 191–213). Paris: De Boccard.

Ousterhout 2016: Ousterhout, R. Architecture and patronage in the age of John II. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 135–154). Oxon – New York: Routledge.

Paidas 2005: Paidas, K. D. S. *Η θεματική των βυζαντινών κάτοπτρων ηγεμόνος της πρώιμης και μέσης περιόδου (398–1085)*. Athina: Grigoris.

Paidas 2006: Paidas, K. D. S. *Τα βυζαντινά κάτοπτρα ηγεμόνος της ύστερης περιόδου (1254–1403)*. Athina: Grigoris.

Paidas 2018: Paidas, K. *Αγαπητού Διακόνου Έκθεσις κεφαλαίων παραινετικών: Νουθεσίες στον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α'*. Athina: Grigoris.

Papageorgiou 2016: Papageorgiou, A. The political ideology of John II Komnenos. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 37–53). Oxon – New York: Routledge.

- Papaioannou 2011: Papaioannou, S. Byzantine Enargeia and Theories of Representation. In V. Vavřínek, P. Odorico, & V. Drbal (Eds.), *Ekphrasis: la représentation des monuments dans les littératures byzantine et byzantino-slaves - Réalités et imaginaires* (Byzantinoslavica; Sv. 69/3; 48–60). Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- Papaioannou 2014a: Papaioannou, S. Voice, Signature, Mask: The Byzantine Author. In A. Pizzone (Ed.), *The Author in Middle Byzantine Literature* (Sv. 1; 22–40). Boston – Berlin: Walter de Gruyter.
- Papaioannou 2014b: Papaioannou, S. Byzantine historia. In K. A. Raaflaub (Ed.), *Thinking, Recording, and Writing History in the Ancient World* (The Ancient World: Comparative Histories; Sv. 10; 297–314). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Patlagean 1992: Patlagean, E. De la Chasse et du Souverain. In A. Cutler, & S. Franklin (Eds.), *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan* (Dumbarton Oaks Papers; Sv. 46; 257–263). Washington: Dumbarton Oaks.
- Polemis 1968: Polemis, D. I. *The Doukai: a contribution to Byzantine Prosopography*. London: The Athlone Press.
- Pospíšil 1998: Pospíšil, I. *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Pospíšil 2014: Pospíšil, I. *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Prinzig 1988: Prinzig, G. Beobachtungen zu „Integrierten“ Fürstenspiegeln der Byzantiner. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 38, 1–31.
- Reinsch 2009: Reinsch, D. R. Abweichungen vom traditionellen byzantinischen Kaiserbild im 11. und 12. Jahrhundert. In P. Odorico (Ed.), *«L'éducation au gouvernement et à la vie» la tradition des «régles de vie» de l'Antiquité au Moyen-Âge: Colloque international – Pise 18 et 19 mars 2005* (Autour de Byzance; Sv. 1; 115–128). Paris: De Boccard.
- Rhoby 2010: Rhoby, A. Zur Identifizierung von bekannten Autoren im Codex Marcianus graecus 524. *Medioevo Greco*, 10, 167–204.

- Rigo 2009: Rigo, A. La Panoplie dogmatique d' Euthyme Zigabène: Les pères de l' église, l' empereur et les hérésies du présent. In A. Rigo, & P. Ermilov (Eds.), *Byzantine Theologians: The systematization of their own doctrine and their perception of foreign doctrines* (Sv. 1; 19–32). Roma: Universita degli Studi di Roma.
- Roche 2015: Roche, J. T. King Conrad III in the Byzantine Empire: A Foil for Native Imperial Virtue. In J. T. Roche, & J. M. Jensen (Eds.), *The Second Crusade: Holy War on the Periphery of Latin Christendom* (Sv. 1; 183–216). Belgium: Brepols Publishers.
- Roueché 2009: Roueché, Ch. The place of Kekaumenos in the admonitory tradition. In P. Odorico (Ed.), «L'éducation au gouvernement et à la vie» la tradition des «régles de vie» de l'Antiquité au Moyen-Âge: Colloque international – Pise 18 et 19 mars 2005 (Autour de Byzance; Sv. 1; 129–144). Paris: De Boccard.
- Shepard 1996: Shepard, J. Father or scorpion? Style and substance in Alexios's diplomacy. In M. Mullett, & D. Smythe (Eds.), *Alexios Komnenos I: Papers* (Sv. 1; 68–133). Belfast: Belfast Byzantine Enterprises.
- Schreiner 1996: Schreiner, P. Ritterspiele in Byzanz. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 46, 227–241.
- Schreiner 2011: Peter Schreiner. *Byzanz 565–1453* (Oldenbourg Grundriss der Geschichte; Sv. 22). (4. vyd.). München: Oldenbourg.
- Sinclair 2012: Sinclair, K. J. *War writing in Middle Byzantine historiography: sources, influences and trends*. (nepublikovaná disertace). University of Birmingham. [Dostupné 13. 1. 2019 z <http://theses.bham.ac.uk/3977/>].
- Stankovic 2008: Stankovic, V. La porphyrogénèse à Byzance des Comnènes. *Sbornik Radova: Recueil des travaux de l'institut d'études byzantines*, XLV, 99–108.
- Stanković 2016: Stanković, V. John II Komnenos efore the year 1118. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 11–21). Oxon – New York: Routledge.

- Stathakopoulos 2016: Stathakopoulos, D. John II Komnenos: a historiographical essay. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 1–10). Oxon – New York: Routledge.
- Stouraitis 2012: Stouraitis, I. Conceptions of War and Peace in Anna Comnena's Alexiad. J. Koder, & I. Stouraitis (Eds.), *Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept And Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums, Wien, 19–21 Mai 2011* (Veröffentlichungen zur Byzanzforschung; Sv. 30; 69–81). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Stouraitis 2016: Stouraitis, I. Narratives of John II Komnenos' wars: comparing Byzantine and modern approaches. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; 22–36). Oxon – New York: Routledge.
- Suarez 2016: Suarez, A. R. The life and reign of John II Komnenos (1087–1143): a chronology. In A. Bucossi, & A. R. Suarez (Eds.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son* (Sv. 1; xix–xxi). Oxon – New York: Routledge.
- Ševčenko 1978: Ševčenko, I. Agapetus East and West: The Fate of a Byzantine „Mirror of Princes“. *Revue des études sud-est européennes*, 16, 3–44.
- Šidák 2013: Šidák, P. *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Akropolis.
- Tinnefeld 1971: Tinnefeld, F. H. *Kategorien der Kaiserkritik in der Byzantinischen Historiographie: von Prokop bis Niketas Choniates*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Treadgold 1997: Treadgold, W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Tserevelakis 2009–2010: Tserevelakis, G. Επτά ανέκδοτα βυζαντινά επιγράμματα από τον κώδικα Marcianus Graecus 524. *Βυζαντινός Δόμος*, 17–18, 121–135.
- Varzos 1984: Varzos, K. *Η γενεαλογία των Κομνηνών*. Thessaloniki: Kentro Vyzantinon Ereunon.

Wellek & Warren 1996: Wellek, R., & Warren, A. *Teorie literatury*. Olomouc: Votobia.

Weller 2018: Weller, A. Ideological storyworlds in Byzantium and Armenia: historiography and model selves in narratives of insurrection. In Ch. Mennis, M. Mullett, & I. Nilsson (Eds.), *Storytelling in Byzantium: Narratological approaches to Byzantine texts and images* (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Byzantina Upsaliensia; Sv. 19; 71–91). Uppsala: Uppsala University.

Whitby 2010: Whitby, M. Rhetorical Questions. In L. James (Ed.), *A Companion to Byzantium* (Sv. 1, 239–250). Sussex: Wiley-Blackwell.

8.4 Subsidia

ODB 1991: Kazhdan, A. P. (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Sv. 1–3). New York – Oxford: Oxford University Press

PBW: Jeffreys, M., & kol. *Prosopography of the Byzantine World*. London: King's College. [Dostupné 3. 1. 2019 z <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk>].

Mocná & Peterka 2004: Mocná, D., Peterka, J., & kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Litomyšl: Paseka.

Nünning 2006: Nünning, A. (Ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host.

Pavera & Všeticka 2011: Pavera, L., & Všeticka, F. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Vavřínek & Balcárek 2011: Vavřínek, V., & Balcárek, P. *Encyklopedie Byzance*. Praha: Libri.